

BERNARD BOLZANO
A ČESKÉ MYŠLENÍ
1945—1989

Univerzita Karlova
Fakulta humanitních studií
Evropské kulturní a duchovní dějiny

PETR KONŮPKA

BERNARD BOLZANO
A ČESKÉ MYŠLENÍ
1945—1989

Diplomová práce

Vedoucí práce:
PROF. MARTIN C. PUTNA

Ostrov 2017

Prohlašuji, že jsem práci vypracoval samostatně. Všechny použité prameny a literatura byly řádně citovány. Práce nebyla využita k získání jiného nebo stejného titulu.

Souhlasím s tím, aby tato diplomová práce mohla být zveřejněna v elektronické knihovně FHS UK nebo využita jako studijní text.

V Ostrově dne 30. června 2017

Petr Konůpka

Poděkování patří v první řadě mé snoubence Pavle Vorlíčkové a také rodině a nejbližším přátelům za všestrannou oporu po celou dobu mého magisterského studia.

Pavle Vorlíčkové zároveň děkuji za prohlédnutí práce po stránce gramatické a stylistické.

Za řadu důležitých podnětů, rad a kritických připomínek i za zapůjčení potřebné literatury děkuji vedoucímu práce prof. Martinu C. Putnovi.

Za další podnětné konzultace během přípravy a psaní práce děkuji Mgr. Janě Wohlmuth Markupové, Mgr. & Mgr. Petru Wohlmuthovi a ThMgr. Milanu Geigerovi.

Rád bych poděkoval také pracovníkům Národní knihovny ČR, Knihovny Evangelické teologické fakulty UK, Knihovny společenských věd T. G. Masaryka v Jinonicích, knihovny Libri Prohibity, Farní knihovny sv. Anny v Ostrově, Muzea Bernarda Bolzana v Těchobuzi a Archivu UK za ochotnou a laskavou pomoc při sběru pramenů a literatury. Za podstatné usnadnění přístupu k potřebným zdrojům děkuji také všem spoluautorům internetových databází Czech Digital Mathematics Library a Scriptum.

Obsah

Abstrakt	12
Úvod	15
1 Metodologie	18
1.1 Koncepce dějinné skutečnosti, předmět bádání, pramenné stopy	19
1.2 Výzkumné otázky	27
1.3 Dosavadní zpracování tématu a použitá sekundární literatura	28
2 Bolzano zapomínaný a znovu objevovaný (1848—1918)	36
2.1 Doznívání Bolzanova přímého vlivu	37
2.2 Objevování Bolzanova vědeckého díla	40
2.3 Objevování Bolzanova sociálního myšlení	44
3 Základní linie českého myšlení o Bolzanovi (1918—1948)	45
3.1 Bolzano matematik	45
3.2 Bolzano pozdní josefinista	47
3.3 Bolzano socialista	50
4 Padesátá léta (1948—1958)	57
4.1 Konec svobodného pohybování ducha v naší vlasti	57
4.2 Bolzanovské disertace	64
4.3 Bolzano vlastenecký kněz	66
4.4 Postupné uvolňování politické situace	75
4.5 Konference o dějinách české filosofie	77
4.6 První marxistická monografie	86
5 Šedesátá léta (1959—1968)	94
5.1 Bolzanovo sociální myšlení	94
5.2 Bolzanovo vědecké dílo	95
5.3 Bolzanovo náboženské myšlení	96
5.4 Bolzanovo filosofické myšlení	102
5.5 O smysl dneška	103
5.6 Souborné vydání Bolzanova díla	111
6 Sedmdesátá léta (1969—1981)	113
7 Jubilejní rok 1981	116
7.1 Přípravy a oslavy v oficiální a neoficiální kultuře	116
7.2 Bolzanovské monografie	117
7.3 Bolzanovské konference	120
7.4 Bolzanovo náboženské myšlení	123

7.5	Teologie matematiky	126
7.6	Pokus o vlast	129
7.7	Bolzanovské číslo Studií	140
8	Osmdesátá léta (1981—1989)	144
9	Po roce 1989	148
	Shrnutí & závěry	150
	Seznam použité literatury a pramenů	157
	Prameny	157
	Sekundární literatura	163
	Jmenný rejstřík	165

Abstrakt

Práce se zabývá dějinami recepce Bernarda Bolzana (1781—1848) v české kultuře období let 1945—1989. Cílem není pouhé shrnutí dosavadního bádání o Bolzanově životu a dílu ani prohloubení některého z dílčích témat – nýbrž odhalení základních rysů vnímání a hodnocení Bolzana, které lze sledovat napříč poměrně rozmanitými oblastmi bolzanovského bádání a které podstatně souvisejí také s proměnami dobového duchovního a politického prostředí.

Očekávaný přínos práce lze spatřovat ve dvou odlišných rovinách:

Z hlediska duchovních dějin má práce na příkladu myšlení o Bernardu Bolzanovi odhalit některé obecnější rysy českého myšlení ve sledovaném období. Z této perspektivy je nám Bolzano jen prostředkem k výběru souboru pramenů, na základě kterého přistupujeme k jinak příliš složité a široké problematice dějin českého myšlení vůbec.

Z hlediska studia Bolzanova života a díla má toto kritické posouzení dějin jejich pozdější recepce přispět také k jejich hlubšímu porozumění. Nejen odhalením témat, která vyžadují další pozornost, ale především odhalením základních kontextů, v nichž lze ke studiu Bolzanova odkazu přistoupit.

Klíčová slova: Bernard Bolzano (1781—1848), české dějiny 1945—1989, česká kultura 1945—1989, dějiny myšlení, dějiny recepce, dějiny filosofie, dějiny teologie, dějiny matematiky

Abstract

The thesis focuses on the reception history of Bernard Bolzano (1781—1848) in the Czech intellectual culture of the 1945—1989 period. The aim of the thesis is not only to summarize existing studies of Bolzano's life and work or to study some of the partial themes related to Bolzano – but to discover basic features of Bolzano reception that can be found across the different fields of Bolzano research and that are also connected to intellectual and political history background.

The expected merit of the thesis can be considered from two different perspectives:

In the context of intellectual history the reception of Bolzano is just a very partial theme, however it can expose some of more general features concerning Czech intellectual history of investigated period. From this point of view Bolzano is just a criterion of historical sources selection that enables to study very complex issue of the Czech intellectual history.

In the context of Bolzano research this thesis is also a contribution to the better understanding of Bolzano's life and work. The thesis is pointing out themes which should be researched more thoroughly and, it is more important, it discovers the basic contexts of the potential further studies.

Keywords: Bernard Bolzano (1781—1848), Czech history 1945—1989, Czech culture 1945—1989, intellectual history, reception history, history of philosophy, history of theology, history of mathematics

Úvod

Pražský kněz a mnohostranně zaměřený myslitel Bernard Bolzano (1781—1848) rozhodně nepatří k neznámým postavám české historie. Ačkoli jsou české kulturní dějiny 19. století často stále nahlíženy (zvláště v neodobných kruzích) jen jako dějiny Čechů a jejich „národního probuzení“, je právě Bolzano jednou z mála „nečeských“ osobností této doby, o níž mnozí lidé již alespoň něco slyšeli. Ze školní výuky matematiky si možná vzpomeneme na nederivovatelnou „Bolzanovu funkci“. Z výuky dějepisu a literatury na to, že v době rostoucího napětí mezi Čechy a Němci během takzvaného národního obrození Bolzano, z pozice univerzitního katechety, usiloval o vzájemný smír. A zároveň, podobně jako řada dalších myslitelů počínající moderny, uvažoval o možnostech lepšího společenského uspořádání. V obecném povědomí přežívá také obraz Bolzana coby symbolu vlastenectví (či patriotismu) chápaného v protikladu k nacionalismu.

Pokud bychom se chtěli o Bolzanovi dozvědět více, máme k dispozici novodobá vydání i české překlady jeho nejvýznamnějších děl i poměrně bohatou sekundární literaturu k dílčím tématům. Celková hodnocení Bolzanova života a díla najdeme také, většina však pochází z období vlády komunistického režimu, který na nich zanechal stopy (což se týká i mnoha zahraničních prací). Naskytá se tak otázka, zda by nebylo na místě téma Bolzano souborně zpracovat znovu a kriticky přitom zhodnotit vliv „marxisticko-leninistického“ světonázoru na jeho dřívější recepci. Vzhledem k rozsahu Bolzanova díla i dosavadní bolzanovské literatury je ovšem zřejmé, že smysluplné zpracování takového úkolu naprosto přesahuje možnosti diplomové práce. Tato práce má proto daleko menší ambice. Nechce znovu posoudit celé téma Bolzano – ale zároveň chce toto téma ponechat vcelku, nedělit jej na jednotlivá dílčí témata a posuzovat z hlediska jednotlivých oborů, jichž se Bolzanovo dílo týká. Proto se zaměřuje na otázku, jak Bolzanovu recepci českých bolzanovských badatelů ovlivnil komunistický režim a další kulturní a politické souvislosti let 1945—1989. Práci tak můžeme považovat za dílčí příspěvek k mnohem obtížnějšímu úkolu nového posouzení významu Bernarda Bolzana – i za dílčí příspěvek k dějinám české kultury a českého myšlení ve druhé polovině 20. století.

Bližším vymezením tématu, teoretickými předpoklady a výzkumnými otázkami, s nimiž k jeho studiu přistupujeme, i hodnocením jeho dosavadního zpracování se zabývá první kapitola nazvaná „Metodologie“. Jelikož

Bolzanovu recepci po roce 1945 není možné smysluplně uchopit bez alespoň základní představy o dřívějším vývoji, zabývají se dvě následující kapitoly také starším obdobím. Po těchto úvodních kapitolách následuje pět kapitol věnovaných vlastnímu tématu vývoje Bolzanovy recepce ve sledovaném období let 1945—1989 a stručná kapitola nastiňující další vývoj po roce 1989. Celkovému hodnocení je věnována závěrečná kapitola „Shrnutí & závěry“.

Na úvod považuji za vhodné alespoň krátce představit také svůj osobní vztah k tématu. Nikoli jako pokus zaujmout čtenáře či navodit pateticky důvěrnou náladu, nýbrž jako pokus usnadnit čtenáři odhalování skrytých předpokladů a předsudků, s nimiž jsem k tématu přistoupil.

K zájmu o Bolzana jsem se dostal dosti náhodou na základě zájmu o filosofii matematiky při četbě knih Petra Vopěnky. Zaujal mě především Vopěnkův důraz na vzájemnou provázanost mezi Bolzanovým matematickým a teologickým myšlením. Při četbě prací Petra Vopěnky jsem si pak stále více uvědomoval, že ani o tak abstraktní rozumové disciplíně jako je matematika nelze uvažovat zcela nezávisle na širších kulturních kontextech, včetně kontextů náboženských.

Spíše než konkrétní zjištění, k nimž Bolzano dospěl, je pro mě inspirativní způsob, jakým postupoval. S matematickou důsledností se pokoušel každou myšlenku založit na přesném vymezení pojmů a promyslet do nejzazších důsledků. Nedůvěřoval přitom žádnému předem připravenému myšlenkovému systému. Což ale neznamená, že by nehledě na ostatní prostě vybudoval systém vlastní. Naopak se snažil se stoupenci soudobých filosofických i teologických směrů polemizovat, najít společnou řeč, a ze všeho nejvíce toužil po tom, aby také oni kriticky posoudili jeho vlastní úvahy. Na cestě k hledání „pravd o sobě“, o jejichž existenci byl Bolzano pevně přesvědčen, mu nic nebylo více cizí než metoda „polylogu“¹ – metoda paralelních monologů vedených těžce srozumitelnou řečí určitého filosofického směru, oboru či „světonázoru“, s nímž se musel potýkat již Bolzano a se kterou se setkáme i u některých jeho pozdějších interpretů.

V této důslednosti – a současné otevřenosti vůči dialogu – pro mě Bolzano reprezentuje jednu z možných cest k hledání souladu mezi rozumem a vírou. Hledání, které je myslím hlavním svorníkem rozmanitých oblastí

¹ Viz Ještědský (ed.) 2014: *Polylog: za obzorem postmoderního relativismu*, Jilemnice: Klub přátel sociosofie, 207 s.

Bolzanova myšlení a které je také pro mě, křesťana žijícího v rozumově vyloženém světě, jedním z niterných témat.

1 Metodologie

Na začátek považuji za velmi důležité jasně vymežit, čemu se budeme věnovat, proč a jak – tedy s jakými předpoklady a jakým způsobem.

V tomto a jedině v tomto smyslu je tato část „metodologií“ části následující.

Není pokusem vypracovat či přihlásit se k již vypracovanému systému, který by si nezávisle na našem tématu činil nárok zaručovat správnost jeho uchopení a který bychom na naše téma pouze uplatnili.

Metodou zde, snad v souladu s dnešním odborným územ, rozumím souhrnné označení pro:

1) „řemeslnou“ složku této práce, tedy soubor konkrétních postupů, které budu při jejím vyhotovení využívat,

2) její složku teoretickou, tedy soubor teoretických předpokladů, z nichž budu přitom vycházet, a

3) soubor otázek, které budou vycházet jak z teoretických předpokladů, tak ze samotného studia předmětu a na něž se budu pokoušet nacházet odpovědi.

Tato metoda pochopitelně má svou univerzální část, která je použitelná na kterýkoli předmět. Zejména pokud jde o některé základní postupy, noetické předpoklady a otázky z nich vycházející. Tato univerzální část je společná celému oboru kulturních dějin, z jehož perspektivy budu k tématu přistupovat, a obnáší například způsob výběru pramenů a jejich kritiky či důvěru v existenci kontinuit v dějinách lidského myšlení a v možnost jejich částečného postižení studiem písemných dokumentů.

Neméně důležitá ovšem budou specifika vyžadovaná zvoleným předmětem zájmu.

Metodologie je myslím v první řadě jedním z témat noetiky, v níž má své velmi důležité místo. V této práci se však pochopitelně nebudeme noetikou do hloubky zabývat. Nazval-li jsem přesto tuto část metodologií, pak pouze proto, že jejím cílem je seznámit čtenáře s metodou této práce – chápanou ve výše vymezeném smyslu.

1.1 Koncepce dějinné skutečnosti, předmět bádání, pramenné stopy

K následujícím úvahám a vymezením si vypůjčím některé myšlenky a pojmy z teoretických úvah Jana Horského, zejména velmi názorného rozlišení mezi koncepcí dějinné skutečnosti, předmětem bádání a pramennými stopami.¹

Dějinnou skutečností – tím, co bude dotazováno, rámcem, v němž budeme studovaný předmět studovat – je myšlení. Konkrétněji české myšlení v letech 1945–1989. Předmětem bádání je myšlení o Bernardu Bolzanovi. Pramennými stopami jsou texty, které se věnují buď přímo Bolzanovi, nebo alespoň tématům s ním jednoznačně souvisejícím.

Tyto tři věty bude pochopitelně potřeba v následujících odstavcích trochu rozvinout.

Pokud jde o *české myšlení v letech 1945–1989*, z něhož, jak hypoteticky předpokládáme, studovaný předmět vyrůstá a o kterém, jak opět předpokládáme, může také vypovídat, odkazuje tento rám našeho budoucího obrazu k řadě důležitých otázek.

Je myslím potřeba zdůraznit, že *české myšlení* nechápeme jako předem existující danost, nýbrž jako cosi vytvářeného teprve naším dotazováním. A z toho vyplývá poznámka ještě závažnější, že české myšlení samo o sobě nemá již předem své dějiny, které by bylo potřeba pouze nahlédnout a zaznamenat, nýbrž že také dějiny českého myšlení teprve během svého bádání vytváříme, koncipujeme. Jistě ne libovolně, nýbrž dotazováním pramenů, např. po možných kontinuitách, myšlenkových liniích. Chceme, abychom dějiny českého myšlení vytvářeli pravdivě, tzn. aby v našem výkladu neztratily souvislost s oním „jak to skutečně bylo“. Zároveň jsme si ale vědomi úskalí tohoto úkolu. Půjde jen o jednu z možných výpovědí, která se s ostatními možnými výpověďmi částečně překrývá, částečně je paralelní a částečně i protichůdná. To neznamená, že by bylo cokoli možné, nýbrž pouze že je to vždy možné také jinak. A to nikoli jen kvůli naší lidské omylnosti, ale také kvůli dějinnosti samotného poznávání dějin. Přidržíme-li se výše naznačené metafory obrazu, půjde nám o jeho pravdivost, což ovšem neznamená, že by mělo jít o jediný správný obraz dané skutečnosti.

¹ Horský 2009: *Dějepisectví mezi vědou a vyprávěním: Úvahy o povaze, postupech a mezích historické vědy*, s. 26–31.

Ten pochopitelně neexistuje a existovat nemůže. Již proto, že obraz je čímisi nehybným a ohraničeným, což skutečnost není.

Vraťme se však ke konkrétnějším otázkám a vymezením. Například k otázce, zda budeme do myšlení zahrnovat také *biografii* myslitelů. Ačkoli totiž budeme abstrahovat od některých jevů, které jsou pro naši věc nepodstatné (například od typografického provedení textu), nechceme myšlení abstrahovat od osoby, která myslí. Toto rozhodnutí není samozřejmé. Je jistě možné vztahovat jednotlivé myšlenky pouze k jiným myšlenkám, texty k textům. Jsem ovšem přesvědčen, že odhlédnutím od osoby autora bychom se dopustili přílišné redukce, což by pravdivosti našeho poznání uškodilo. Toto přesvědčení jistě lze zpochybnit, ostatně vychází z teologických předpokladů – z křesťanské víry, že osoba je čímisi prvořadým a neredukovatelným, a tedy že není smysluplné oddělovat myšlení od toho, kdo myslí. (Na teologickém založení tohoto přístupu ovšem neshledávám nic závadného, vždyť celou noetiku se zatím nepodařilo postavit na základech jiných než teologických.)

Základní strukturou našeho výkladu českého myšlení proto budou jednotliví čeští myslitelé. A ačkoli budeme posuzovat zejména jejich myšlení, nebudeme zcela odhlížet od jejich ostatního života. Proto například budeme pohlížet odlišně na myšlení katolického kněze Eduarda Wintera ve 30. letech, nacisty Eduarda Wintera v první polovině 40. let a socialisty Eduarda Wintera po druhé světové válce. Přestože se jeho vnímání Bernarda Bolzana v těchto třech obdobích příliš neměnilo, resp. se měnilo teprve od třetího období a to nikterak zlomově, budou pro nás také zlomy ve Winterově životě a životní orientaci podstatné. Již proto, že pokud by se ve Winterově myšlení o Bolzanovi nijak neodrazily, lze i to pokládat za důležité zjištění.

Zmínkou o Eduardu Winterovi se dostávám k další podstatné otázce: Jak vymezit *českost* onoho českého myšlení? Pouze proto, že se budeme věnovat až období po roce 1945, je myslím docela oprávněné stanovit si za jedno z hlavních kritérií jazyk. S vědomím, že před rokem 1945 a tím spíše před rokem 1918 by takové omezení bylo daleko problematičtější.

Teprve roku 1945, po násilném vysídlení téměř všech německy mluvících obyvatel českých zemí mimo území Československa, v české historii poprvé splývá geografické a jazykové vymezení „českého“. Teprve po tomto eticky velmi problematickém a politicky rozporuplném „konečném řešení“

rozkolu české společnosti na její českojazyčnou a německojazyčnou část – rozkolu, který výrazně sílil právě od doby Bolzanova života – bude Bolzanem zastávané, na jazyce nezávislé „Böhmisch“ a většinou se prosadivší jazykově definované „Tschechisch“ označovat totéž. Před rokem 1945 by bylo omezení českého na českojazyčné problematičtější. Již vymezením tématu bychom totiž předpokládali vyhraněnost myšlení česky a německy mluvící části českého obyvatelstva a opomenutím německojazyčné složky českého myšlení bychom tento předpoklad ještě posílili, aniž bychom jej mohli ověřit.

Ani po roce 1945 však nelze brát český jazyk za kritérium absolutní. Například je nepochybné, že českou recepci Bernarda Bolzana i po celé studované období zásadně ovlivňoval i „odsunutý“ Eduard Winter. A to nejen svými staršími knihami, které byly vesměs překládány i do češtiny, nýbrž i svými novějšími studii vydanými v zahraničí, které již zůstávaly pouze v německém originále. I on proto nepochybně patří k našemu tématu, dokonce coby jedna z jeho nejvýznamnějších postav.

Omezení na český jazyk je problematické také například v případě cizojazyčných studií, které ovšem byly vydány v Československu. V těchto případech by se zdálo jako vhodnější vymezit české myšlení geograficky. Tím bychom však zase vyloučili český exil, což rozhodně není žádoucí. A také by například nebylo zřejmé, zda území vymezit hranicemi dobového státu Československa, historického státu Zemí Koruny české, nebo nynějšího státu České republiky.

Vzhledem k těmto četným úskalím je proto zřejmé, že rozhodnutí o zařazení určitého textu či autora do kategorie „českosti“ bude často potřeba učinit individuálně. Vedle jazyka budou důležitými kritérii také původ autora, místo vydání textu či dostupnost a působnost díla v Československu.

Co se týče zvoleného *časového období*, je toto ohraničení dějin českého myšlení a tedy koncipování jejich výseče let 1945—1989 jakožto samostatného celku, etapy odlišitelné od etapy předchozí a následující, voleno zejména s ohledem na zásadní politické a společenské proměny.

V případě roku 1945 je to jednak konec druhé světové války a osvobození Československa od nadvlády nacistického Německa převážnou měrou díky armádě komunistického Sovětského svazu a jednak bezprostředně následující výše již zmiňované vyhnání německy mluvící části československé

společnosti za hranice Československa. K tomu se o pár let později přidává ještě třetí a na naše téma nakonec nejvlivnější politická proměna – komunistický převrat roku 1948.

Rok 1945 má navíc zajímavý symbolický význam ve vztahu k Bolzanovi. Vyhnáním německy mluvících československých občanů je učiněna definitivní tečka za jednou z důležitých Bolzanových myšlenek, že Češi a Němci, oba tyto „národnostní kmeny“, mohou žít pospolitě v jednom společném státě, ba že toto soužití je dokonce prospěšné právě díky odlišnostem obou skupin (které jsou si v Bolzanově pojetí zároveň v podstatném smyslu blízké svou příslušností k českému národu). A zároveň je místo této definitivně umrtvené myšlenky oživena a záhy nato také politickými prostředky prosazena jiná myšlenka, která rovněž pochází z Bolzanovy doby, která však byla Bolzanovi zcela cizí: že Češi mají cosi podstatně společného se všemi Slovany a že tyto jistě zajímavé lingvistické souvislosti mají určovat i českou identitu a politické rozhodování. Přestože myšlenka politického rozměru původně čistě lingvisticky chápané „slovanské vzájemnosti“ byla již v samých počátcích samostatného českého politického myšlení zavržena (patrně i díky Bolzanovu vlivu, např. na Karla Havlíčka Borovského) a přestože ji v dalším období můžeme spatřovat nanejvýš v podobě velmi slabého odvaru v myšlence vzájemnosti česko-slovenské (po první světové válce pragmaticky využité proti evidentní vzájemnosti česko-německé), po druhé světové válce a zvláště pak po nástupu komunistické moci roku 1948 je znovu oživena v takové míře, že téměř dochází k jejímu plnému politickému uskutečnění. Stejně jako v případě českoslovenství je také česko-slovanství v politické argumentaci užíváno proti německému. Toto „slovanství“, jemuž dává politický obsah Sovětský svaz, ovšem vymezuje „českoslovenství“ již nikoli pouze proti „německému“ Rakouska a Německa, nýbrž proti celému Západu. České myšlení v námi zvoleném období se tak již nechápalo jako myšlení východní periferie Západu, nýbrž západní periferie Východu. Respektive tak bylo oficiálně prezentováno. České myšlení již nebylo zasazováno do širšího rámce myšlení německého a spolu s ním do rámce myšlení evropského, nýbrž do rámce myšlení Sovětského svazu, které vyrůstá ve zcela odlišných kulturních podmínkách a ačkoli z evropského myšlení určitou specifickou část přebírá, ke zbytku se staví zásadně odmítavě. Čeští myslitelé, kteří se s tímto zařazením nechtěli ztotožnit, museli čelit nátlaku politické moci – a to až do dalšího politického převratu roku 1989, jímž jsme naše téma omezili shora.

Konečně je myslím důležité vymezit dějiny *myšlení* vůči dějinám filosofie, případně vůči dějinám vědy. Na konferenci o dějinách české filosofie roku 1958, k níž se v následujícím výkladu vrátíme, rozlišuje Karel Kosík mezi dějinami filosofie a dějinami filosofického myšlení. Šířeji pojaté dějiny filosofického myšlení jsou podle něj vhodnější, neboť zahrnují také myslitele, kteří nejsou profesionálními filosofi. Zároveň však Kosík upozorňuje, že dějinám filosofického myšlení hrozí rozplynutí v obecných kulturních dějinách. A právě o toto rozplynutí nám zde půjde. Parafrází Bolzanova výroku o matematice¹ bychom mohli říci, že nás bude na filosofickém, ale také matematickém, teologickém a dalším myšlení Bolzanově zajímat jen to, co je současně kulturní historií. Budeme se tedy zabývat dějinami filosofie, matematiky, teologie apod., ovšem nebudeme je posuzovat v první řadě měřítky vlastních oborů, nýbrž hlavně měřítky jejich kulturního významu. I v rámci svého oboru zcela bezvýznamná práce tak může mít pro naše téma mimořádný význam, pokud bude mít výrazný kulturní dopad.

Například výklad souvislosti mezi Bolzanovým náboženským a sociálním myšlením od Josefa Plojgara je sám o sobě nicotný. Jak svým rozsahem a přínosem, tak myšlenkovou hloubkou. Plojgar je však přímo symbolem katolické kolaborace s komunistickým režimem a z tohoto hlediska je důležité, že se ve své obhajobě slučitelnosti komunismu s katolictvím hned v počátku 50. let odvolává také právě na Bolzana. Je totiž zřejmé, jaký dopad to muselo mít na vnímání Bolzana mezi katolíky, z nichž mnozí kolaboraci s komunismem zásadně odmítali. Lze se dokonce domnívat, že právě v důsledku Plojgarova zařazení Bolzana mezi „vlastenecké kněze“ se v katolických kruzích Bolzanem dodnes téměř nikdo hlouběji nezabýval.

Důraz na obecně kulturní význam studovaných pramenů může znamenat výraznou interdisciplinaritu dějin myšlení oproti dějinám určité vědní oblasti. Tak například objevy některých Bolzanových matematických studií učiněné ve 20. letech českými matematiky jsou sice i pro samotnou matematiku významné, z našeho hlediska je však ještě významnější, že podnítily celkový zájem o Bolzanovo dílo. Lze snad dokonce říci, že všechny rozmanité oblasti českého bolzanovského bádání pramení právě v těchto matematických objevech 20. let.

¹ „Moje obzvláštní záliba v matematice byla založena tedy vlastně jen na její čistě spekulativní části, neboli cenil jsem na ní jen to, co je současně filosofi.“, Bolzano 1981: *Vlastní životopis*, Praha: Odeon, 165 s., s. 29.

Pokud jde o *předmět bádání*, není jím samotný Bernard Bolzano, katolický kněz a všestranný myslitel první poloviny 19. století, nýbrž pozdější české myšlení o významu jeho díla a života. To je velmi důležité rozlišení.

Vyhroceně řečeno, Bolzano je v této práci pouze jakýmsi sítem, pomocí něhož vybíráme prameny ke studiu určité výseče dějin českého myšlení. Díky mnohostrannosti Bolzanova badatelského zájmu je tato výseč velmi rozmanitá, zahrnující oblasti myšlení a skupiny myslitelů, které se zvláště od 20. století od sebe značně vzdálily a dnes mají většinou jen málo společného (matematikové, filosofové, teologové, politologové atd.). Přesto není nahodilá a umělá a lze ji tak pojmut jako samostatný předmět bádání. Na rozdíl od jiných předmětů možného zájmu dějin myšlení, které jsou často definovány na základě abstraktních principů je náš předmět zájmu vlastně vymezen velmi přirozeně: svorníkem, jímž drží pohromadě, není nějaký abstraktní princip, ale osoba Bernarda Bolzana. I kdyby jednotlivé studované myšlenky neměly spolu dnes již nic jiného společného, mají společné to, že navazují na myšlenky kdysi jediného myslitele Bolzana.

Toto vyjádření je ovšem ve své vyhrocenosti nepřesné – Bolzanův vztah k této práci totiž není jen pasivní, také jeho dílo je samozřejmě potřeba do posouzení dějin českého myšlení o Bolzanovi zahrnout. Budeme-li sledovat různé interpretace Bolzanových myšlenek, jeden z hlasů bude mít také Bolzanův primární text. České myšlení o Bolzanovi v období 1945—1989 tedy zahrnuje jak české myslitele v této době žijící, tak také Bolzana, ačkoli ten do něj zasahoval již pouze svými texty.

Chápeme-li Bolzanovo dílo jako dílo otevřené, nabývající nových významů v závislosti na kontextech, do nichž promlouvá (tento předpoklad přebírám z literárně-historické školy recepční historie, přestože ta je původně zaměřena na díla estetická), je cílem této práce nejen porozumění dějinám českého myšlení prostřednictvím myšlení o Bolzanovi, ale také naopak porozumění Bolzanovi prostřednictvím jeho pozdějších interpretací a interpretů. Například náchylnost některých nejvýznamnějších interpretů Bolzanova myšlení k totalitárním ideologiím (Winter, Kolman) můžeme chápat i jako výpověď o myšlení Bolzanově. Byť by samozřejmě bylo unáhlené vyvozovat okamžitý závěr, že také Bolzanovo myšlení je v jádru totalitární.

Pramennými stopami mi byly texty, které byly určeny k veřejnému šíření a které jsou dochované a dostupné ve veřejných knihovnách a archivech. Díky nedávno vydanému doplněnému seznamu souborné bibliografie k bolzanovskému bádání¹ jsem se mohl alespoň pokusit o vytvoření souboru všech takovýchto textů, které výslovně odkazují na Bernarda Bolzana. Ani tato bibliografie však není kompletní, jako nedostatečná se ukázala zejména v případě textů vznikajících a šířených neoficiálně, v samizdatových a exilových publikacích. Tyto texty jsem do souboru pramenů doplnil na základě odkazů v jiných pracech a s využitím katalogu knihovny Libri prohibiti v Praze a elektronické databáze samizdatové a exilové literatury Scriptum.cz. Přesto nelze předpokládat jeho úplnost. Dále bylo potřeba doplnit soubor o některé texty, které sice Bolzana výslovně nezmiňují, které však buď s recepcí Bolzana nějakým jednoznačným způsobem souvisejí, nebo které jsou významným zdrojem informací o dobovém českém myšlení.

S výjimkou absolventských prací, které jsou do souboru pramenů rovněž zahrnuty, naší pozornosti zcela unikají texty, které nebyly určeny k veřejnému šíření (korespondence, deníky, nepublikované práce, úřední záznamy apod.), případně texty veřejně šířené, ovšem nedochované. A pochopitelně také vše, co nebylo písemně zaznamenáno a co zůstalo uchováno jen ve vzpomínkách pamětníků. Ačkoli by bylo možné také tento nedostatek alespoň zčásti odstranit například využitím metod orální historie, rozhodl jsem se soubor pramenů tímto způsobem nerozšiřovat. Vycházím z předpokladu, že hlavní rysy tématu jsou postižitelné i z veřejně publikovaných textů a že by další rozšiřování souboru pramenů nepřineslo zásadně nové vhledy do tématu a naopak by celé téma velmi znepřehlednilo.

Zůstává otázka, zda zpracovávat všechny takto získané prameny, nebo pouze některé z nich. Tato otázka je tím naléhavější, že vzhledem k rozsahu souboru pramenů se jejich úplné prostudování zdá být technicky možné. Je však potřeba si uvědomit, že prostudování všech pramenů ještě samo o sobě neznamená jejich plné vyčerpání, neboť daleko důležitější než jejich prosté přečtení je porozumění jejich významu, které před námi otevírá často velmi náročný úkol jejich zařazení do širších souvislostí. Možnost jejich úplného zpracování je proto iluzí. Nemá-li náš výzkum ustrnout při pouhém plytkém rešeršování, bude nutné vybrat několik málo pramenů,

¹ Berg & Morscher & Müller 2016: *Bolzano-Gesamtbibliographie: 1804–1999*.

jimiž se budeme zabývat podrobněji. Pak ale zůstává otázka, jakým způsobem tento výběr zvolit. Bylo by jistě možné stanovit si nějaké další vnější upřesňující kritérium. Například ze souboru všech textů, které se nějak týkají Bolzana, vyloučit ty, které se o něm pouze poměrně okrajově zmiňují. Takový postup však nepovažuji za nejvhodnější, neboť právě drobné zmínky mohou být pro naše téma často významnější než velmi rozsáhlé práce přímo věnované Bolzanovi, které však pouze opakuji známá fakta. Z toho důvodu jsem se rozhodl stanovit si kritérium jaksi „zevnitř“: nejprve alespoň základním způsobem prohlédnout pokud možno všechny dostupné prameny a teprve na základě tohoto prvního čtení stanovit individuální kritéria jejich dalšího třídění a výběru.

Pokud jde o kritiku pramenů, je potřeba především u každého z nich posoudit, jaký byl jeho reálný dopad na celek českého myšlení a nakolik o něm může vypovídat. Například článek v denním tisku a článek v odborném matematickém časopise jsou z tohoto hlediska prameny zcela odlišné. U prvního lze předpokládat, že zasáhl velmi široký okruh čtenářů. Zároveň ovšem pouze jednorázově, v den vydání novin, a většinou velmi plytce. Druhý naopak zasahoval pouze poměrně úzce zaměřený okruh čtenářů, ovšem daleko dlouhodoběji a do větší hloubky, byť pouze v dílčím oboru. Nejširší a zároveň velmi dlouhodobý dopad lze předpokládat u předmluv a vydavatelských či překladatelských poznámek k Bolzanovým knihám. Proto jim budeme v našem tématu přisuzovat velkou výpovědní hodnotu, přestože samy o sobě většinou nebývají nikterak významné. Lze totiž předpokládat, že téměř každý, kdo se chtěl být jen krátce seznámit s Bolzanovým myšlením, přihlédl při tom také k některé z jeho česky přeložených knih či alespoň právě k její předmluvě.

V některých případech bude možné posoudit dopad určitého textu také jednoznačnějšími způsoby, například díky recenzím a odkazům jiných autorů v pozdějších pracích. Naopak v případě neoficiálních textů šířených samizdatově či prostřednictvím exilových periodik bude posouzení jejich výpovědní hodnoty často jen velmi obtížné. Některé tyto texty nebyly šířeny vůbec, případně jen ve velmi úzkém okruhu přátel. Například přednáška Jana Patočky *Současný český bolzanovský výzkum*¹ psaná

¹ Patočka 2006: *Současný český bolzanovský výzkum* v Patočka & Palek (ed.) & Chvatík (ed.) 2006: *Češi II: Soubor textů k českému myšlení a českým dějinám*, Praha: Oikoyemnh, 517 s. 146—153. Též v Trlifajová 2006: *Osamělý myslitel Bernard Bolzano*, Praha: Filosofia, 228 s., s. 215—223.

v letech 1958—1960 a původně zamýšlená jako příspěvek na blíže neurčenou zahraniční konferenci,¹ je sice svým obsahem pro naše téma velmi důležitá, její vliv na české myšlení však byl patrně minimální, neboť až do roku 2006 zůstala v německém originále v Patočkově pozůstalosti. Ovšem ačkoli zřejmě neměla na české myšlení o Bolzanovi v 60. letech přímý vliv, rozhodně docela věrně vypovídá o myšlení Patočkově, které samozřejmě mohl šířit i jinými, prameny nezachycenými způsoby.

Tím se dostávám k otázce, nakolik jednotlivé prameny skutečně vypovídají o způsobu myšlení autora. V mnoha případech totiž bude před námi stát ne vždy jednoduchý úkol posoudit, zda například užívání marxistické terminologie a marxistických přístupů je pouze povinnou či osobním prospěchem motivovanou „úlitbou“ politickému režimu, a tedy je při hodnocení autorova myšlení možné od něj částečně odhlédnout, nebo zda skutečně vyjadřuje autorův příklon k marxismu, a tedy je podstatnou součástí také jeho myšlení o Bolzanovi. Ve snaze o řešení tohoto úkolu se budeme opírat o biografii jednotlivých autorů a přihlížet budeme také k jejich dalšímu dílu.

1.2 Výzkumné otázky

Jak jsem již naznačil v závěru předchozí kapitoly, otázky, které budeme pramenům klást, budou částečně vycházet teprve z jejich studia. Souhlasně s Gadamerovým tvrzením o univerzalitě hermeneutického problému² pokládám také studium dějin českého bolzanovského myšlení za úkol v první řadě hermeneutický. Půjde o porozumění studovanému předmětu, nikoli o jeho vysvětlení pomocí předem a nezávisle na něm stanoveném systému otázek a metod. A proto půjde o pohyb v „hermeneutickém kruhu“ mezi předporozuměním celku (resp. předporozuměními několika celků: myšlení vůbec, českého myšlení, českého myšlení v daném období atd.) a setkáním s částmi (jimiž jsou v našem případě vedle jednotlivých „podcelků“ zejména konkrétní prameny), která naše původní předporozumění pozměňují. Jelikož i my jako badatelé jsme tohoto kruhu součástí, z principu z něj nemůžeme vystoupit a stanout na nějaké vnější pozici, z níž bychom kladli otázky.

¹ Takto ji zařazují vydavatelé Patočkova souborného díla, viz *Ediční komentář* v Patočka & Palek (ed.) & Chvatík (ed.) 2006, s. 471.

² Viz Gadamer 2010: *Pravda a metoda: nárys filosofické propedeutiky*, Praha: Triáda, 415 s.

Na druhou stranu ovšem tento hermeneutický přístup neznamena, že bychom pramenům nekladli žádné otázky a pouze se snažili zcela bezpřed-
sudečně naslouchat tomu, co nám říkají. S nějakými otázkami k tématu
vždy přistupujeme a jde jen o to si přiznat, z čeho tyto otázky vycházejí,
a být otevřeni možnosti, že na základě setkání s prameny bude potřeba
původní otázky – a tím i původní předporozumění – pozměňovat. K tomu
bude spíše než jakákoli metoda potřebný badatelský *takt* a moudrost. Aniž
bych se domníval, že těmito předpoklady disponuji, zároveň si nemyslím,
že bych jejich nedostatek mohl nějak zakrýt či obejít.

Otázky, které si nakonec klademe, proto formuluji teprve jako výsledek
předchozího studia, nikoli jako jeho východisko. Samozřejmě jsem s něja-
kými otázkami k tématu přistupoval i na začátku, ty však nepovažuji za
důležité.

Hlavní otázkou našeho tématu je:

1) Zda se v důsledku politického prosazení sovětské verze marxismu
(tzv. marxismu-leninismu) v Československu ve sledovaném období let
1945—1989 vytvořily dvě odlišné větve myšlení o Bolzanovi, jejichž roz-
dělení zřetelně prochází napříč různými oblastmi Bolzanova myšlení (ma-
tematika, filosofie, teologie, sociální myšlení) i různými skupinami jeho
interpretů (matematikové, filosofové, teologové, sociologové).

Jelikož předpokládáme více či méně kladnou odpověď, ptáme se dále:

2) Zda je hranice těchto dvou větví ostrá, nebo docházelo ke stykům
mezi nimi v rámci jakési neutrální „šedé zóny“.

3) Zda byla interpretace Bolzanova myšlení v rámci těchto dvou větví
užívána také v politické argumentaci a případně jak Bolzanovu recepci
ovlivnila změna politické situace roku 1989?

1.3 Dosavadní zpracování tématu a použitá sekundární literatura

V celém rozsahu období 1945—1989 a s důrazem na rozdíl oficiální a neo-
ficiální linie českého myšlení o Bolzanovi se naším tématem zřejmě dosud
nikdo nezabýval. Na druhou stranu jsou dílčí studie o dějinách Bolzanovy
recepce poměrně časté. Jak ukážeme v následující kapitole, již od po-
čátku obnoveného českého zájmu o Bolzana v první čtvrtině 20. století je
Bolzano představován jako někdo neprávem opomenutý a teprve později

doceněný. A zřejmě právě proto se někteří badatelé blíže zaměřují na tuto jeho „opomenutost“, resp. na ohlas jeho myšlení v pozdější době.

Tak již v první ucelenější práci o Bolzanovi od **Eduarda Wintera** z roku 1933 (česky 1935)¹ najdeme vedle kapitol věnovaných Bolzanově životu a dílu také kapitolu obrazně nazvanou „Žeň“, která pojednává o dalších osudech jeho myšlení a působení.² Vedle Winterových poznámek o dopadu Bolzanova vychovatelsko-pedagogického působení v české kultuře druhé poloviny 19. století zde najdeme také řadu podnětných poznámek od Zdeňka Kalisty, např. o ohlasu Bolzana v české beletrii a poezii.³

V námi sledovaném období pak přímo dějinám českého myšlení o Bolzanovi věnoval pozornost **Jan Patočka** v již zmíněné přednášce *Současný český bolzanovský výzkum*, která ve stručné podobě v podstatě zpracovává naše téma pro období před rokem 1960. Bolzanovo filosofické dílo nebylo dle Patočky nikdy zcela zapomenuto – k odhalení jeho zásadního významu však podle něj přispěl teprve Edmund Husserl v prvním vydání *Logických zkoumání* roku 1900. Zde Patočka počíná výklad vývoje Bolzanovy novodobé recepce dovedený až do jeho současnosti, tedy až k marxistické recepci Bolzana v 50. letech – kterou dle Patočky v dílčí oblasti sociálního myšlení připravuje Seidlerová a v úplnosti završuje Kolman. Vzhledem ke zdůraznění zásadní role Husserla (některými autory znevažované či nepřiznané) a implicitní kritice Bolzanových marxistických interpretů⁴ je Patočkova přednáška pro naše téma důležitá i jako pramen. Zůstala však v rukopisné pozůstalosti autora, navíc psaná v němčině, a publikována byla poprvé až roku 2006.⁵

Stručné poznámky k dějinám bolzanovského bádání najdeme nejen v monografii Winterově, nýbrž také ve všech pozdějších českých bolzanov-

¹ Winter 1933: *Bolzano und sein Kreis*; Winter 1935: *Bernard Bolzano a jeho kruh*.

² Tamtéž, s. 193–209.

³ Tamtéž, s. 230.

⁴ „S pracemi Seidlerové se ocitáme v bodě, kde se český bolzanovský výzkum pokouší zmocnit svého objektu vyzbrojen historickým materialismem,“ Patočka 2006 v Patočka & Palek (ed.) & Chvatík (ed.) 2006, s. 155.

⁵ Patočka 2006: *Současný český bolzanovský výzkum* v Patočka & Palek (ed.) & Chvatík (ed.) 2006, cit. výše.

ských monografiích: v knize Arnošta Kolmana česky vydané roku 1958,¹ Jaromíra Loužila z roku 1978,² Karla Berky z roku 1981.³

Karel Berka kromě toho věnoval dějinám Bolzanovy recepce také samostatný článek,⁴ který napsal roku 1976 jako jakousi předmluvu k následným oslavám výročí 200 let Bolzanova narození roku 1981. Stručně se zde věnuje vývoji Bolzanova druhého života od nejstarších počátků v „bolzanovské renesanci“ na konci 19. století až po roku 1969 započatý mohutný editorský plán Eduarda Wintera, Jana Berga a nakladatelství Frommann Holzboog, jehož cílem je vydání Bolzanova souborného díla a vybraných bolzanovských studií. Prvním vydaným svazkům a také několika dalším nedávno vydaným publikacím o Bolzanovi pak věnuje Berka krátké recenze.

Ve druhé části se Berka blíže a značně kriticky zaměřuje na Wintorovu studii z roku 1975 o významu učebnice filosofické propedeutiky od Bolzanova žáka Roberta Zimmermanna, která dle Wintera měla zásadní vliv na uchování bolzanovského filosofického myšlení v Rakousku.⁵ Berkova polemika s Winterem v otázce příčin bolzanovské renesance na konci 19. století v jádru směřuje především proti zdůrazňování role Edmunda Husserla: „Řešení této otázky má své důsledky i pro posouzení obvykle tradovaného názoru, že se Bolzanovým objevitelem a propagátorem stal právě E. Husserl“.⁶ Jak můžeme soudit z Berkova předchozího výkladu, v protikladu k tomuto obvyklému názoru Berka nepovažoval Husserla v dějinách Bolzanovy recepce za nijak významného. Ve svém výkladu obnoveného zájmu o Bolzanovo *Vědosloví* Husserla vůbec nezmínil a za počátek tohoto zájmu označil teprve 30. léta 20. století, ačkoli Husserl již roku 1900 cenil *Vědosloví* velmi vysoko a využil jej při koncipování fenomenologie

¹ Kolman 1958: *Bernard Bolzano*, Praha: Státní nakladatelství politické literatury, přeložil J. Šimánek, 225 s.

² Loužil 1978: *Bernard Bolzano*, Praha: Melantrich, 405. s. (kapitolu „Vědosloví“ napsal Lubomír Valenta).

³ Berka 1981: *Bernard Bolzano*, Praha: Horizont, nakladatelství Socialistické akademie, 133 s.

⁴ Berka 1976: *K současnému stavu bolzanovského bádání*, Filozofický časopis, r. 24, č. 5, s. 779–786.

⁵ Winter 1975 (ed.): *Robert Zimmermanns Philosophische Propädeutik und die Vorlagen aus der Wissenschaftslehre Bernard Bolzanos. Eine Dokumentation zur Geschichte des Denkens und der Erziehung in der Donaumonarchie. Eingeleitet und herausgegeben von Eduard Winter*, Vídeň, 384 s.

⁶ Berka 1976, s. 716.

ve svých později velmi významných *Logických zkoumáních*.¹ Co ovšem vyplývá pro posouzení významu Husserla z Berkovy kritiky Winterova tvrzení, že klíčový význam pro pozdější docenění Bolzanovy filosofie měla Zimmermannova učebnice, proti níž staví svůj vlastní názor, že Bolzanovu filosofii šířil spíše přímo Zimmermann svým působením na vídeňské univerzitě, není zřejmé a ani sám to neobjasňuje. V závěru článku se pak Berka vrací k hodnocení vývoje české recepce Bolzana. Tato část by se mohla zdát pro naše téma nejdůležitější, sestává však pouze z několika velmi stručných poznámek, jejichž cílem je pouze poukázat na nedostatečnost dosavadního českého bolzanovského bádání a hlavně ediční činnosti a povzbudit k nápravě tohoto stavu u příležitosti bolzanovského jubilea roku 1981.

V tomto závěru se Berka také poprvé explicitně odvolává na potřebu pohlížet na Bolzana marxisticko-leninisticky: „Dluh vůči Bolzanovu myšlenkovému dědictví má však také své hlubší pozadí. Našemu bolzanovskému bádání nemůže jenom jít o soustavnější studium jeho rozsáhlého naukového díla nebo o vymezení jeho místa v našich dějinách, ale zároveň také o přiměřené zhodnocení jeho osobnosti a díla z hlediska marxisticko-leninské filozofie.“² V tom snad zaznívá Berkova výhrada vůči příliš odbornému, a tím z politického hlediska neutrálnímu studiu Bolzanovy pozůstalosti v 70. letech (Loužil, Křivský, Pavlíková). Z marxistického hlediska lze pochopit také Berkovo odmítnutí interpretací zdůrazňujících Bolzanův vliv na vývoj fenomenologie (Patočka) či roli jeho náboženského myšlení (Lochman). Žádnému z těchto autorů se ve svém článku blíže nevěnuje. Ale ani starší, nepochybně marxistické studie (Kolman, Seidlerová) Berkovi nejsou dostatečné. Snad v tom hrála roli i okolnost, že symbol marxisticko-leninistické recepce Bolzana, Arnošt Kolman, se roku 1976 stal také symbolem stále ještě věrně marxisticko-leninistické kritiky Sovětského svazu, když veřejně vystoupil z Komunistické strany a své rozhodnutí podepřel ostře kritickým dopisem L. I. Brežněvovi.

Berkův článek je proto potřeba číst spíše jako snahu o správné ideologické nasměrování budoucího bolzanovského bádání spojeného s oslavami 200letého jubilea, než jako příspěvek k dějinám Bolzanovy recepce. Je spíše pramenem našeho tématu než jeho starším zpracováním.

¹ Husserl 2009: *Logická zkoumání I: Prolegomena k čisté logice*, s. 199–201.

² Berka 1976, s. 719.

Z novější české literatury vydané po roce 1989 se Bolzanově recepci věnuje **Miroslav Pauza** v článku *Bernard Bolzano jako objekt zkoumání českých teoretiků* z roku 2002.¹ Již z prvních vět je zřejmé, nakolik odlišně od výkladu Berkova k tématu přistupuje. A to jak pokud jde o základní představení dosavadního zájmu o Bolzana, tak o roli Husserla v jeho druhém životě: „Bereme-li v úvahu evropský vědecký a kulturní kontext, budeme v českých podmínkách stěží hledat myslitele, jehož dílu by byla (a to zejména v posledních stu letech) věnována tak soustředěná pozornost jako Bernardu Bolzanovi – muži, jenž měl za svého života jen omezený počet příznivců. Ještě méně bylo tehdy těch, kteří byli s to nahlédnout radikální novost jeho myšlenkových iniciativ. Bolzana vlastně „objevila“ až Brentanova škola (zejména Edmund Husserl)“.² I pokud se omezíme jen na českou bolzanovskou literaturu, je dle Pauzy svým rozsahem těžko zvladatelná, proto se omezuje jen na několik vybraných teoretiků a zaměřuje se na linii teoretického myšlení o Bolzanovi.

V počátcích Bolzanovy recepce během Bolzanova života vedle četných příležitostných komentátorů jeho díla (Bolzanových žáků a přátel Fesla, Příhonského, Zimmermanna, Havlíčka, Schneidera, Dittricha, Zeithammera aj.), kteří byli „bez větších teoretických ambicí“,³ Pauza spatřuje výjimku pouze ve Františku Bolemlíru Květovi (1825—1864), o němž v jiné bolzanovské literatuře nenacházíme ani zmínky, případně Vincenci Zahradníkovi (1790—1836) a jeho pozdějším interpretu Františku Čádovi (1865—1918). Tyto autory však Pauza pouze zmiňuje a své tvrzení nijak blíže neobjasňuje.

Následně Pauza pojednává o specifickém způsobu myšlení o Bolzanovi u českých matematiků (Jarník, Rychlík, Jašek, Petr aj.) a logiků (Berka, Materna), pro něž je podle něj společný přístup k Bolzanovi z hlediska své úzce zaměřené profese a (s výjimkou Materny) hodnocení jeho díla jako selhávajícího po stránce jeho nedostatečných znalostí a „řemeslné zručnosti“ v daném oboru, čímž je odůvodňována Bolzanova potřeba opírat se o metafyzické představy, o „platonismus“.

¹ Pauza 2002: *Bernard Bolzano jako objekt zkoumání českých teoretiků*, Filosofický časopis, r. 50, 6, s. 933—941.

² Tamtéž, s. 933.

³ Tamtéž, s. 934.

Zásadně odlišný přístup oproti tomu představuje dle Pauzy myšlení Jana Patočky. „Příliš nepřihlížeje k úzce oborovým tématům logiky a matematiky, charakterizoval Bolzanův „platonismus“ [...] především z horizontu německého novokantovství [...], ovšem s akcentem na „objektivistický“ a „realistický“ prvek tohoto novokantovství.“¹ Toto Patočkovu pojetí se pak dle Pauzy projevilo také v hodnocení Bolzanovy sociální filosofie, v němž lze spatřovat koncepci vztahu idealismu a socialismu novokantovského filosofa Paula Natorpa (1854—1924). Ani tuto myšlenku však Pauza nijak blíže neobjasňuje, pouze poukazuje na stať o Bolzanově filosofii od Jiřího Černého z roku 1979,² v níž údajně oživuje právě toto Patočkovu pojetí Bolzana, a to i v politicky problematickém kontextu konce 70. let

Skutečně nové podněty do českého bádání však dle Pauzy přinesla (po Květovi a Patočkovi) teprve Marie Bayerová ve své knize *Bernard Bolzano. Evropský rozměr jeho myšlení*,³ kterou promýšlela již od poloviny 70. let a v níž podala dosud nejvšestrannější příspěvek k analýzám bolzanovství. Hodnocení přístupu Bayerové se Pauza věnuje poněkud podrobněji. Ze všech dílčích poznatků přitom považuje za nejdůležitější celkovou ambici M. Bayerové „na základě meritorních bolzanovských bádání pronikat z imanentní bolzanovské tematiky do „ducha“ toho svébytného fenoménu, jímž je „rakouské“ myšlení a soustátí.“⁴ Tímto duchem je dle Pauzy „[c]it (respektive „intuice“) svébytnosti CELKU, neredukovatelného na prostou adici částí.“⁵

Celkové vyznění Pauzova příspěvku k dějinám Bolzanovy recepce tak lze formulovat takto (ačkoli autor sám jej takto výslovně neuvádí): Hlavním smyslem Bolzanova myšlení je myšlení celku neredukovatelného na součet částí (které lze vztáhnout na jednotu vědy stejně jako na jednotu státu), s nímž se úzce odborně zaměřené studie (matematické, logické) mívají, pročež zaznívají nejvýznamnější příspěvky od myslitelů, kteří se pokouší vidět Bolzanovo myšlení jako jednotu: Květ, Patočka, Bayerová.

¹ Tamtéž, s. 937.

² Černý 1981: *Předmluva. K filozofickým názorům Bernarda Bolzana* (datováno 1. 8. 1979), v Bolzano & Černý (ed.) & Loužil (ed.) 1981: *Bernard Bolzano. Výbor z filozofických spisů*, Praha: Svoboda, 438 s., s. 7—43.

³ Bayerová 1994: *Bernard Bolzano. Evropský rozměr jeho myšlení*, Praha: Filosofía, 248 s.

⁴ Pauza 2002, s. 940.

⁵ Tamtéž.

Postavením Bolzanových odborně zaměřených interpretů do protikladu k teoretikům hledajícím v Bolzanově myšlení jednotu Pauza poukazuje na velmi zajímavou perspektivu v hodnocení vývoje Bolzanovy recepce, které se budeme částečně přidržovat také v této práci.

Lze zřejmě plně souhlasit s Pauzou, že nejdůležitější z novějších českých prací o Bolzanovi je kniha *Bernard Bolzano: Evropský rozměr jeho filosofického myšlení* od Marie Bayerové. A také ta, ačkoli se zabývá především Bolzanovým filosofickým dílem, obsahuje vedle toho i řadu důležitých poznámek k Bolzanově recepci. Zejména pokud jde o vztah mezi Bolzanem, Franzem Brentanem a Edmundem Husserlem. Velká část knihy však vychází z autorčiny starší *Studie o Bolzanovi* z roku 1976.¹

Z novějších zahraničních prací k dějinám Bolzanovy recepce je potřeba jmenovat alespoň knihu *Bolzano a rakouské duchovní dějiny*² z roku 1997, zejména pak kapitolu věnovanou přímo dějinám Bolzanovy recepce ve starším období let 1849—1939 od Wolfganga Künne.³ Jelikož však kniha není dostupná v českých knihovnách, neměl jsem během zpracovávání této práce příležitost do ní nahlédnout a posoudit tak její přínos také našemu tématu, věnujícímu se pozdějšímu období a omezujícímu se na české prostředí.

Jelikož většina výše uvedených starších zpracování tématu Bolzanovy recepce pochází z námi studovaného období let 1945—1989 či z období ještě staršího, přistupujeme k nim spíše jako k prameni než jako k sekundární literatuře.

Ze sekundární literatury k tématu mi vedle již zmíněné souborné bibliografie k bolzanovskému bádání⁴ byly velmi nápomocné zejména biografické a bibliografické slovníky: *Slovník českých filosofů*⁵ sestavený kolektivem autorů z Katedry filosofie Filosofické fakulty Masarykovy univerzity

¹ Bayerová 1976: *Studie o Bolzanovi*, Praha: Československá akademie věd, 91 s.

² Ganthaler & Neumaier (eds.) 1997: *Bolzano und die österreichische Geistesgeschichte*, Sankt Augustin, 282 s.

³ Künne 1997: *Die Ernte wird ersehnen... Die Geschichte der Bolzano-Rezeption (1849—1939)* v Ganthaler & Neumaier (eds.) 1997, s. 9—82.

⁴ Berg & Morscher & Müller 2016, cit. výše.

⁵ Gabriel & Krob & Pavlincová & Zouhar (eds.) 1998: *Slovník českých filosofů*, online, cit. 28. 5. 2017, dostupné z: [<https://www.phil.muni.cz/fil/scf/komplet/>].

v Brně, *Slovník české literatury po roce 1945*¹ sestavený Ústavem pro českou literaturu při AV ČR a *Biografický slovník českých zemí*² a *Bibliografie dějin Českých zemí*³ sestavené Historickým ústavem AV ČR. Z další přehledové encyklopedické literatury jsem k úvodnímu seznámení s některými tématy a jako zdroj odkazů k další literatuře využíval také *Lexikon teorie literatury a kultury*⁴ a *Wikipedii: Otevřenou encyklopedii*.⁵ Další využitou sekundární literaturu uvádím na příslušných místech v textu a v seznamu pramenů a literatury na konci práce.

¹ Příbáň (ed.) 2015: *Slovník české literatury po roce 1945*, online, cit. 18. 6. 2017, dostupné z: [<http://www.slovníkceskeliteratury.cz/>].

² Historický ústav AV ČR 2015: *Generální heslář Biografického slovníku českých zemí*, online, cit. 18. 6. 2017, dostupné z: [<http://biography.hiu.cas.cz/>].

³ Historický ústav AV ČR 2017: *Bibliografie dějin Českých zemí*, online, cit. 18. 6. 2017, dostupné z: [<http://biblio.hiu.cas.cz/>].

⁴ Nünning & Trávníček & Holý (eds.) 2006 *Lexikon teorie literatury a kultury: Koncepce, osobnosti, základní pojmy*, Brno: Host, 911 s.

⁵ Příspěvatelé Wikipedie: *Wikipédia. Otevřená encyklopedie*, online, cit. 18. 6. 2017, dostupné z: [<https://www.wikipedia.org/>].

2 Bolzano zapomínaný a znovu objevovaný (1848—1918)

Jelikož mezi počátkem období, jemuž se chceme věnovat podrobně, a Bolzanovou smrtí roku 1848 uplynulo téměř sto let, pokládám za důležité se nejprve alespoň krátce věnovat také dřívějšímu vývoji Bolzanovy recepce.

Častým úvodem prací zabývajících se Bolzanovým dílem je politování nad jeho nedostatečným doceněním. Bolzano je představován jako výjimečný či přímo geniální myslitel, který byl v důsledku nepříznivých poměrů i kvůli své genialitě dějinami neprávem zapomenut a teprve o mnoho desetiletí později postupně znovu objevován. Odhlédneme-li od romantického patosu, jímž je toto pojetí často provázeno, musíme mu přiznat jistou oprávněnost. Zároveň ovšem vyžaduje několik upřesnění. Především je důležité mít na paměti, že se toto zapomenutí a znovuobjevení týká jen některých oblastí Bolzanova díla, nikoli Bolzana vůbec.

Nedávno vydaná poslední aktualizace souborné bibliografie k bolzanovskému výzkumu¹ sestává z přibližně 3 500 bibliografických odkazů, přičemž od roku 1804, kdy Bolzano ve svých 23 letech vydal svou první vědeckou práci, vycházela každý rok alespoň nějaká práce, v níž je Bolzano zmiňován (jedinou výjimkou je rok 1861). Jedná se sice ve většině případů o pouhé zmínky, přesto je zřejmé, že základní povědomí o Bolzanovi vždy přežívalo, alespoň tedy v akademických kruzích. A to nejen v českojazyčném a německojazyčném prostředí, nýbrž od konce 19. století v celém (akademickém) světě.

Odhlédněme však od pouhých zmínek a omezme se na texty, které jsou přímo věnovány Bolzanově dílu či životu. I tak nacházíme velké množství více či méně rozsáhlých prací, které byly vydávány poměrně pravidelně od doby Bolzanova života podnes. V tomto případě však již můžeme sledovat také střídající se „vlny“ většího a menšího zájmu a různé „linie“ Bolzanovy recepce.

¹ Berg & Morscher & Müller 2016, cit. výše.

2.1 Doznívání Bolzanova přímého vlivu

V prvních několika letech po Bolzanově smrti roku 1848 pokračují v jeho díle a vydávají spisy z pozůstalosti jeho nejbližší žáci. František Příhonský (1788—1859) vydal Bolzanovy *Řeči vzdělávací akademické mládeži*, pozdní matematickou práci *Paradoxy nekonečna* a vlastní studii o vztahu Bolzana a Immanuela Kanta. Robert Zimmermann (1824—1898) napsal řadu kratších studií, jimiž navázal na Bolzanovo filosofické dílo, a mimo to také středoškolskou učebnici filosofické propedeutiky, která byla Bolzanovým myšlením silně ovlivněna, byť tento vliv výslovně neuvádí. Michael Josef Fesl (1788—1864) připravil k vydání Bolzanovy přednášky *O poměru obou národností v Čechách* a *Co je filosofie?*. Josef Hoffmann (1776—1851) vydal soubor textů zamýšlený jako náčrt budoucího Bolzanova životopisu.¹

Po tomto prvním období vydavatelská i badatelská aktivita poněkud opadá. V 50.—70. letech 19. století najdeme sice několik drobných zmínek rozesetých v pracích Bolzanových žáků (zejména Roberta Zimmermanna) a dalších badatelů zabývajících se Bolzanovu dílu blízkými tématy, soustavněji se však Bolzanovi nevěnoval nikdo. Respektive mlčí o tom dostupné prameny, což může znamenat také to, že se Bolzanovi příznivci v době metternichovského absolutismu záměrně příliš explicitně nehlásili ke svému učiteli, který byl pro rakouské úřady i církevní hierarchii zakázaným autorem. Například lze i přes kritické poznámky Karla Berky jistě do značné míry souhlasit s názorem Eduarda Wintera, že díky středoškolské učebnici filosofické propedeutiky Roberta Zimmermanna psané výrazně v bolzanovském duchu (Winter ji označuje přímo za plagiát Bolzanova *Vědosloví*) a také díky jeho působení na vídeňské univerzitě měl Bolzanovo i ve druhé polovině 19. století sice skrytý a populárnějšími filosofickými směry převrstvený, ovšem přesto významný vliv na rakouské filosofické myšlení.²

Literaturou přímo věnovanou Bolzanovi je v tomto období jen několik slovníkových hesel. Pětistránkové heslo v *Biografické encyklopedii rakouského císařství* vydané roku 1857 ve Vídni, dvoustránkové heslo ve *Slovníku*

¹ Úplný výčet viz Berg & Morscher & Müller 2016.

² K polemice s knihou Winter 1975 (ed.): *Robert Zimmermanns philosophische Propädeutik und die Vorlagen aus der Wissenschaftslehre Bernard Bolzanos. Eine Dokumentation zur Geschichte des Denkens und der Erziehung in der Donaumonarchie* sr. Berka 1976, cit. výše; Lášek 1979: *Bernard Bolzano a jeho místo v reformním hnutí českého katolického duchovenstva v 19. století*, Theologická revue církve československé husitské, r. 12, s. 137—142, 176—182.

naučném redigovaném Františkem Ladislavem Riegrem (1818—1903) a vydaném roku 1860 v Praze a stručné jednostránkové heslo v *Biograficko-literární příručce k dějinám exaktních věd* vydané roku 1863 v Lipsku.¹

Z této skutečnosti nelze vyvodit jednoznačný závěr, že byl Bolzano v českojazyčné a německojazyčné kultuře na několik desetiletí zcela zapomenut. Na jednu stranu je sice zřejmé, že ve druhé polovině 19. století nikdo nevěnoval systematickou pozornost Bolzanovu dílu a zvláště jeho matematické, logické a filosofické dílo tak skutečně bylo na několik desetiletí opomíjeno. Na druhou stranu velkou část české inteligence tvořili Bolzanovi žáci, kteří byli i nadále do velké míry věrní jeho myslitelskému odkazu – přestože se zabývali jinými tématy, nebo případně Bolzanův vliv výslovně neuváděli.

Nezpochybnitelný je dopad Bolzanova *pedagogického působení* a v důsledku něj jeho vliv na české (českojazyčné i německojazyčné) náboženské myšlení druhé poloviny 19. století. Všichni, kdo studovali na Pražské univerzitě mezi lety 1805 a 1819, museli povinně absolvovat Bolzanovy přednášky z náboženské vědy, které byly jednak povinné, jednak mezi studenty velmi oblíbené. A vedle přednášek navštěvovali studenti i významná část ostatní pražské inteligence neméně oblíbené Bolzanovy nedělní exhorty. Vytvořil se tak početný a vlivný kruh bolzanovsky založených myslitelů a kněží. Vedle litoměřického biskupa Josefa Františka Hurdálka (1747—1833) a v litoměřickém semináři působícího Michaela Josefa Fesla (1788—1864) či ředitele lužického semináře Františka Příhonského (1788—1859) měl Bolzano výrazný vliv např. na Karla Havlíčka Borovského (1821—1856), který Bolzanovy církevně-reformní názory podporoval, přestože se sám s církví radikálně rozešel.²

Obdobně měl Bolzano nezanedbatelný *vliv na české politické myšlení a českou kulturu*. Vždyť k jeho přátelům a spolupracovníkům patřili kromě Havlíčka také tvůrce českého národního étosu František Palacký (1798—1876) či spoluzakladatel nejstarší české politické strany František Ladislav Rieger (1818—1903), stejně jako mnoho dalších významných osobností české a rakouské politiky a kultury, např. ministr kultu a vyučování hrabě

¹ Podrobné bibliografické údaje viz Berg & Morscher & Müller 2016.

² Viz Winter 1935, s. 196—209.

Lev Thun-Hohenstein (1811—1888). Snad jen Josef Jungmann (1773—1847) a jeho stoupenci stáli vůči Bolzanovi v opozici, i oni si jej však velmi vážili.¹

Přetrvávající povědomí o Bolzanovi a zájem o něj v české kultuře ještě ve třetí čtvrtině 19. století jsou zřejmé z pozornosti věnované výročí jeho narození roku 1881. Marie Červinková-Riegrová (1854—1895), Riegerova dcera a Palackého vnučka, vydala v časopise *Osvěta* dosud první Bolzanův životopis.² Josef Durdík (1837—1902) proslovil přednášku o Bolzanovi na valné hromadě Akademického čtenářského spolku.³ František Josef Studnička (1836—1903) vydal jednu z Bolzanových raných matematických prací, Otakar Jedlička (1845—1883) zahrnul Bolzana do Kalendáře českého studentstva. Kratší časopisecké články o Bolzanovi napsali také Jan Neruda (1834—1891), Jaroslav Vrchlický (1853—1912), Karolína Světlá (1830—1899) a několik dalších anonymních pisatelů.⁴ Není přitom bez zajímavosti, že Bolzano v tomto období patrně daleko více vymizel z paměti německojazyčné části české kultury. Kromě německého shrnutí Durdíkovi přednášky totiž v roce 1881 v Praze v němčině nevyšlo nic. Pokud jde o ohlas Bolzanova výročí v zahraničí, jediným, ovšem důležitým projevem je v Lipsku vydaný článek o Bolzanově matematickém významu od Otto Stolze, k němuž se ještě vrátíme níže.

Setrvávající povědomí o Bolzanově významu v české kultuře konce 19. století se však týká jen starší generace. Mladší generace, jejíž příslušníci se od roku 1881 museli rozhodovat mezi českou a německou částí jazykově se rozštěpivší pražské univerzity, o Bolzana neměla příliš zájem. V národnostně rozpolcené české kultuře 80. let 19. století Bolzano nebyl ve středu zájmu dobového myšlení jazykově českého ani německého. Jazykově se sebeidentifikující Němci a Češi Bolzana nepovažovali ani za Němce ani za Čecha. Právem. Byl především Čechem (a také Rakušanem), ovšem ve zcela jiném smyslu, než jaký se v českém (českojazyčném i německojazyčném) myšlení prosadil. Spolu s pietním uctěním stoletého výročí Bolzanova

¹ Viz Pavlíková 1974: *Vztah Josefa Jungmanna k Bernardu Bolzanovi a jeho žákům*, Literární archiv. Sborník Památníku národního písemnictví, r. 8/9, s. 79—100.

² V novém vydání Červinková-Riegrová 2001. *Bernard Bolzano*, Mladá Vožice: Městský úřad Mladá Vožice, 63 s., poznámkami a doprovodnou studií opatřil Robert Sak.

³ Durdík 1881: *O filosofii a činnosti Bernarda Bolzana*, Praha: Akademický čtenářský spolek, 16 s.

⁴ Viz Berg & Morscher & Müller 2016.

narození tak v českém myšlení nedošlo k probuzení hlubšího zájmu o jeho odkaz. Přestože k němu právě v tomto období začalo docházet v zahraničí.

Zároveň s postupným vymizením v české kultuře latentně přetrvávající, byť dále nerozvíjené recepce Bolzana *v celku* – všeobecného povědomí o odkazu Bolzana jako všestranného myslitele i Bolzana jako člověka – začíná hlubší zájem o dílčí aspekty jeho odborného díla, zejména o jeho dílo matematické a logické. To probíhá především v zahraničí, zatímco v Čechách se tato „bolzanovská renesance“ 80. let 19. století projevila jen omezeně.

2.2 Objevování Bolzanova vědeckého díla

Bolzanovo *matematické dílo* začalo být znovuobjevováno již od počátku 70. let 19. století, kdy se o něm zmínil Hermann Hankel ve *Všeobecné abecedně uspořádané encyklopedii věd a umění* vydané v Lipsku.¹ O rok později se o Bolzanovi zmínil v článku o infinitesimálním kalkulu² také Hermann Amandus Schwarz.

Ještě lépe než tyto stručné zmínky dokládá skutečnost, že se světová matematická špička již v 70. letech začala zajímat o Bolzanovo dílo Schwarzova korespondence s matematikem daleko zvučnějšího jména, Georgem Cantorem (1845—1918), v níž Schwarz staví Bolzana po bok dalšího velmi důležitého matematika Karla Weierstraße (1818—1897), a nabízí Cantorovi Bolzanův spis k vlastnímu studiu.³

Podrobnější zprávu o Bolzanově matematickém díle však podal teprve Otto Stolz (1842—1905) roku 1881 v článku *Význam Bernarda Bolzana*

¹ Hankel 1871: *Grenze* v Ersch & Gruber (eds.) 1871: *Allgemeine Encyklopädie der Wissenschaften und Künste*, sekce 1 (ed. Hermann Brockhaus), díl 90, s. 185—211.

² Schwarz 1872: *Zur Integration der partiellen Differentialgleichung*, Journal für die reine und angewandte Mathematik, r. 74, s. 218—253, zejm. pozn. pod čarou na str. 221.

³ „Es scheint mir nämlich das Hauptgewicht auf die Namen Bolzano und Weierstraß gelegt werden zu müssen. Wenn Dir daran gelegen ist, das Bolzanosche Werkchen selbst zur Ansicht zu bekommen, so brauchst Du es mir nur zu schreiben, ich bin so glücklich, ein Exemplar zu besitzen, wenn ich nicht irre, so ist das Exemplar, welches ich erhielt, das letzte gewesen, welches der Verleger hatte: Titel: Rein Analytischer Beweis des Lehrsatzes, daß zwischen je zwei Werthen, die ein entgegengesetztes Resultat gewahren, wenigstens eine reelle Würzel der Gleichung liege, von Bernard Bolzano, Weltpriester u.s.w. „Für die Abhandlungen der K. Gesellschaft der Wissenschaften zu Prag.“ Prag 1817 gedruckt bei Gottlieb Haase.“ Schwarz: *Hermann Amandus Schwarz an Georg Cantor* [Dopis Georgu Cantorovi z 1. 4. 1870] v Meschkowski 1967: *Probleme des Unendlichen. Werk und Leben Georg Cantors*, Braunschweig: Vieweg & Teubner Verlag.

v dějinách *infinitesimálního počtu* publikovaném v jednom z nejlivnějších matematických časopisů *Mathematische Annalen*.¹

A ve stejném roce vyšel také první a v tomto období jediný český příspěvek o Bolzanově matematice: již zmiňovaný František Josef Studnička přeložil, opatřil svou předmluvou a vydal český překlad Bolzanova *Ryze analytického důkazu poučky, že mezi dvěma hodnotami, jež poskytují opačně označené výsledky, leží nejméně jeden kořen rovnice*,² tedy právě onoho raného matematického spisu z roku 1817, který nabízel Schwarz Cantorovi.

Vedle úzce matematických témat se Studnička v krátké předmluvě vyjadřuje také k celkovému hodnocení Bolzana. Představuje jej jako skromného badatele upřímně toužícího jen po poznání pravdy bez ohledu na vlastní uznání či přínos. Poukazuje tím na nedocenenost Bolzanova matematického díla, které je odhalováno teprve dodatečně. Zároveň ale vzápětí označuje Bolzana za centrum vzdělanosti první poloviny 19. století v Čechách, „mohutné ohnisko, z něhož řinoucí se paprsky vzdělávací dodaly zvláštního rázu celé generaci vzdělavců“,³ a poukazuje tak na velký ohlas jeho ostatního působení, zejména pedagogického. Přirovnává jej dokonce k antickým filosofům a k Pythagorovi coby učiteli shromažďujícím kolem sebe kruhy svých žáků. Stále ho však oceňuje především za dílo matematické. Filozofové zabývající se jeho metafyzikou a teologové dle Studničky jistě budou mít k Bolzanovu dílu řadu výhrad, matematikové však budou jeho geometrické, aritmetické i logické práce vždy číst s největším uznáním a obdivem. Jako důkaz Studnička odkazuje na článek O. Stolze. Snad tedy právě u tohoto Studničkova textu lze hledat počátky problematického, později ve všeobecném smyslu užívaného tvrzení o Bolzanově zapomenutosti. Studnička sice uznává, že měl Bolzano na české myšlení mimořádný vliv – ovšem právě v tom, co je podle něj nejvzácnější, totiž v matematice, byl nepochopen a nedocenen. V matematice byl Bolzano totiž skutečně nešťastným způsobem přehlédnut. K dějinám matematiky 19. století, k zásadnímu procesu revize matematické analýzy probíhajícímu

¹ Stolz 1881: *B. Bolzano's Bedeutung in der Geschichte der Infinitesimalrechnung*, *Mathematische Annalen*, r. 18, s. 255–279.

² Bolzano & Studnička (ed.) 1881: *Ryze analytický důkaz poučky, že mezi dvěma hodnotami, jež poskytují opačně označené výsledky, leží nejméně jeden kořen rovnice*, Praha: Jednota českých matematiků, 38 s.; vyšlo též časopisecky v *Časopise pro pěstování matematiky a fyziky*, r. 11 (1882), s. 1–38.

³ Tamtéž, s. [4].

v letech 1820—1870, byl zařazen až dodatečně. Ačkoli podal k této problematice několik velmi podstatných příspěvků, byly objeveny až poté, co k obdobným řešením dospěli také jiní matematici a to nejspíš zcela nezávisle na Bolzanovi.

Již první vlna zájmu o Bolzanovo matematické dílo probíhající v 80. a 90. letech 19. století ovšem zasáhla další světový vývoj matematiky velmi zásadně. Zmiňovaný Georg Cantor nevěnoval příliš pozornosti Bolzanovým raným příspěvkům k matematické analýze, zaujaly jej však jeho úvahy o aktuálním nekonečnu a aktuálně nekonečných množinách ve spise *Paradoxy nekonečna*, na němž Bolzano pracoval na sklonku života a který roku 1851 v Lipsku vydal František Příhonský. Ten se totiž přímo týkal Cantorova hlavního matematického zájmu, nového založení matematické analýzy nekonečně malých veličin a vůbec veškeré infinitní matematiky na pevných základech. Ve své práci na teorii množin Bolzana poprvé zmínil roku 1883.¹

Lze si pochopitelně klást otázku, nakolik byly Bolzanovy myšlenky pro Cantora zásadní a kolik z jeho teorie množin lze nacházet již u Bolzana. Ve vztahu k našemu tématu je ovšem důležitější, že ačkoli Bolzanovo matematické dílo bylo skutečně na chvíli pozapomenuto, již po této poměrně krátké době (třicet let opravdu není v dějinách matematiky dlouhá doba) zřejmě alespoň částečně přispělo k vytvoření teorie, na níž matematika v podstatě stojí dodnes. A není mi líto bez zajímavosti, že Bolzano i Cantor oba pojímali úvahy o aktuálně nekonečných množinách nejen jako problémy matematické, nýbrž zároveň také teologické. Právě na tento aspekt Bolzanových úvah o aktuálním nekonečnu totiž později v 80. letech 20. století navázal matematik a autor alternativní teorie množin Petr Vopěnka, který byl ve svém přístupu výrazně ovlivněn také Husserlovou fenomenologií a filosofickým myšlením Jana Patočky.

Zároveň se zájmem o Bolzanovu matematiku se v téže době probudil také zájem o jeho *filosofii a logiku*. Zejména díky působení Franze Brentana (kterého s Bolzanem spojovalo vedle filosofických názorů také kněžské povolání a kritický postoj vůči církevní hierarchii, ještě posílený po přijetí dogmatu o papežské neomylnosti roku 1870) a Bolzanova přímého žáka

¹ Cantor 1882: *Ueber unendliche, lineare Punktmannichfaltigkeiten*, *Mathematische Annalen*, r. 21, č. 5, s. 545—591; článek vydáván na pokračování již od roku 1879.

Roberta Zimmermanna na vídeňské univerzitě. Mezi Brentanovými a Zimmermannovými žáky, kteří se v této době dozvěděli o Bolzanovi, byli také Edmund Husserl (1859—1938) a Kazimierz Twardowski (1866—1938).

V rámci této první vlny zájmu světové matematiky a logiky o Bolzanovo dílo vznikla roku 1891 nadace pro české a německé studenty filosofie a matematiky se zájmem o studium Bolzanova odkazu. Se stipendiem byla spojena povinnost vydávat Bolzanova díla.¹ Dopad této nadace byl však minimální a první vlna bolzanovského výzkumu tak v Čechách brzy odezněla.

Ani český rodák Husserl, který spolu s několika dalšími matematiky a logiky v 90. letech poukázal na Bolzana jakožto na jednoho z vůbec nejvýznamnějších logiků a filosofů, nezbudil obdobný zájem o Bolzanovo dílo v Čechách. Jediný Josef Sedláček se také v Čechách zabýval Bolzanovou logikou a filosofií, ovšem pouze v nepublikované disertační práci a v jediném článku otištěném ve výroční zprávě gymnázia v Uherském Hradišti.² Oponentem Sedláčkovy práce byl Tomáš Garrigue Masaryk, který ve svém vlastním spise o logice³ Bolzana vůbec nezmiňuje.

Masaryk nezahrnul Bolzana nejen do svých logických úvah, nýbrž ani do *České otázky*,⁴ kterou zahájil stoletou diskusí „o smyslu českých dějin“. O Bolzanovi zde najdeme jen několik zmínek a přestože je z nich zřejmé, nakolik si ho vážil („neoblomný a opravdový Bolzano“) a vnímal jeho významný vliv na myšlení českého obrození (zejm. na Havlíčka), nevěnuje mu nikde soustavnější pozornost.⁵ Vnímal jej jako vynikajícího myslitele, což později dokázal i prakticky prezidentskou podporou založení komise pro docenění a vydání Bolzanovy pozůstalosti při Československé akademii věd⁶, ovšem jako myslitele německého a tím pro „českou otázku“, jak si ji položil, nepatřičného.

¹ Viz Kolman 1958, s. 56.

² Viz Berg & Morscher & Müller 2016.

³ Masaryk 1885: *Základové konkrétní logiky. Třídění a soustava věd.*, Praha: Bursík & Kohout, 200 s.

⁴ Masaryk 1895: *Česká otázka: snahy a tužby národního obrození*, Praha: Čas, 246 s.

⁵ Srv. s tvrzením Miroslava Pauzy (Pauza 2002) o Masarykově významu v bolzanovské recepci přelomu století, které však nijak blíže nerozvádí.

⁶ K založení komise viz Petr 1930: *Vorrede* v Bolzano 1930: *Bernard Bolzano's Schriften. Band I.: Funktionslehre*, Praha: Královská česká společnost nauk, s. XVI; Jašek 1934: *II. Poznámky překladatelovy. Doplňky. Doklady* v Bolzano 1934: *O nejlepším státě*, s. 254—255.

2.3 Objevování Bolzanova sociálního myšlení

Určité oživení zájmu o Bolzanovo dílo v Čechách vyvolal roku 1907 článek Cyrila Horáčka referující o rukopisu Bolzanova spisu *O nejlepším státě*.¹

Ten probudil zájem nejprve v německojazyčné části české kultury, viz několik kratších článků publikovaných v časopise *Deutsche Arbeit* od Schmuela Huga Bergmanna² a Franze Stefana Schindlera³ a rozsáhlejší životopisný článek od Josepha Alexandra Freiherra von Helferta⁴.

Teprve poté následuje také několik českojazyčných studií. Z nich jmenujme alespoň článek Otto Stelzera o vztahu Bolzana a Antonína Otakara Zeithammera⁵ a jeho nepublikovanou disertaci o Bolzanově logice.⁶ A články Františka Mašlana,⁷ zvláště jeho disertační práci o vztahu Bolzana a českého obrození z roku 1918,⁸ která ovšem nebyla publikována a jejíž exemplář se nedochoval.

V novém Československém státě je pak tento postupně se oživující zájem o Bolzana výrazně posílen, a to opět v důsledku objevu dosud neznámého a v rámci matematiky velmi důležitého matematického díla. Teprve ten vyvolá skutečně výraznou první českou vlnu bolzanovského zájmu – nejstarší počátek našeho tématu tak sahá do 20. let 20. století. V této době se vytváří základní linie Bolzanovy novodobé recepce, jejichž pozdější osudy budeme sledovat.

¹ Horáček 1907: *Bolzanův „Nejlepší stát. Příspěvek k literatuře sociálních utopií*, Sborník věd právních a státních, r. 7, s. 396—426.

² Bergmann 1908: *Das philosophische Werk Bernard Bolzanos*, Deutsche Arbeit: Monatsschrift für das geistige Leben der Deutschen in Böhmen, r. 8, s. 81—89.

³ Schindler 1908: *Bernard Bolzano*, Deutsche Arbeit: Monatsschrift für das geistige Leben der Deutschen in Böhmen, r. 8, s. 73—80; Schindler 1908: *Bolzano als Sozialpolitiker*, Deutsche Arbeit: Monatsschrift für das geistige Leben der Deutschen in Böhmen, r. 8, s. 683—699.

⁴ Helfert 1909: *Bernhard [!] Bolzano*, Věstník Královské české společnosti nauk. Třída filosoficko-historicko-jazykozpytná, r. 6, s. 1—33; též samostatně vydáno roku 1910.

⁵ Stelzer 1911: *B. Bolzano a Řehoř Zeithammer (K výročí narozenin Bolzanových)*, Česká mysl časopis filosofický, r. 12, s. 337—356.

⁶ Stelzer 1919: *Bolzanova fundamentální a elementární nauka vědy logické*, dizertační práce, rukopis.

⁷ Mašlan 1916: *Bernard Bolzano. (Vzpomínka jubilejní)*, Český svět, r. 13, č. 18, s. [2]—[5]; Mašlan 1917: *Život a činnost Bernarda Bolzana*, Česká mysl, r. 16, s. 234—240.

⁸ Mašlan 1918: *Bernard Bolzano a české obrození*, disertační práce, strojopis, nedochovaná, viz Tulachová (ed.) 1965: *Disertace pražské university 1882—1945*, sv. 1, s. 83 (č.888).

3 Základní linie českého myšlení o Bolzanovi (1918—1948)

3.1 Bolzano matematik

Novou vlnu zájmu o Bolzanovu matematiku otevřel roku 1921 **Martin Jašek**, který na základě podnětu Karla Petra podal ve Věstníku České společnosti věd (německy) a roku 1922 v Časopise pro pěstování matematiky a fyziky (česky)¹ zprávu o Bolzanově nikdy nevydaném rukopise *Nauka o funkcích*, napsaném zřejmě kolem roku 1834. Odkryl tím pro matematiku mimořádně zajímavé zjištění, že Bolzano již tři desetiletí před Weierstraßem, Riemannem a Hanklem objevil funkci, která je spojitá a přesto v celém uzavřeném intervalu nemá derivaci. A to, podle Bolzana, „pro tolik hodnot svého argumentu, že mezi každé dvě z nich lze vložit třetí, pro niž opět nemá derivace“². Téhož roku pak **Vojtěch Jarník** (1897—1970) dokázal,³ že tato Bolzanova funkce dokonce nemá derivaci v žádném bodě, což se Bolzano patrně tvrdit neodvážil.

Tato druhá, tentokrát česká vlna matematického zájmu o Bolzana již měla i v českém myšlení výrazný dopad.

Vedle Jaškova článku a Jarníkova důkazu myslím zaslouží pozornost zejména přednáška *Bernard Bolzano a jeho význam v matematice*,⁴ kterou přednesl roku 1925 nově nastupující rektor českojazyčné části pražské univerzity **Karel Petr** (1868—1950). Zajímavá je již sama skutečnost, že si vybral pro svou inaugurační přednášku právě Bolzana. Především je však zajímavý obsah této přednášky. Na rozdíl od předchozích článků, které se věnují úzkému matematickému problému, se Petr, sám matematik zabývající se matematickou analýzou, věnuje Bolzanovi daleko širěji. Stručně se zmiňuje o jeho dětství, studiu, pochybnostech ve víře a volbě

¹ Jašek 1922: *Funkce Bolzanova*, Časopis pro pěstování matematiky a fyziky, r. 51, č. 2, s. 69—76.

² Tamtéž, s. 69.

³ Jarník 1922: *O funkci Bolzanově*, Časopis pro pěstování matematiky a fyziky, r. 51, č. 4, s. 248—264.

⁴ Petr 1926: *Bernard Bolzano a jeho význam v matematice: Přednáška, kterou proslovil nastupující rektor Karlovy University PhDr Karel Petr*, Praha: Universita Karlova, 19 s.

povolání kněze. Podrobněji se pak zabývá represivními opatřeními rakouských úřadů, v důsledku nichž byl Bolzano sesazen ze stolice náboženské vědy a po zbytek života přísně kontrolován censurou. Dle Petra se jednalo o proces čistě politický, zřejmě výrazně motivovaný autorem oficiální učebnice náboženské vědy, Bolzanovým vídeňským rivalem na pozici učitele náboženství a pozdějším dvorním zpovědníkem císaře, Jakubem Frintem (1766—1834), a vedený výhradně z iniciativy rakouské vlády a nikoli církve. Dokládá, že Bolzanovo učení nebylo s oficiální církevní naukou nikterak v rozporu, což ostatně uznávali i tehdejší čeští církevní představitelé, a že všichni, s výjimkou vlády, se snažili Bolzana hájit. Dále se v první části přednášky věnuje také Bolzanovým pacifistickým a sociálním úvahám a Bolzanovu vlivu na generaci českých obrozenců (jeho významu pro utváření racionálně založené části obrozenců, kteří například byli skeptičtí vůči rukopisným padělkům).

Ve druhé části přednášky Petr stručně shrnuje význam Bolzanova vědeckého díla, mezi něž řadí i dílo teologické, přičemž zdůrazňuje především provázanost mezi Bolzanovým matematickým a filosofickým (logickým) myšlením a jeho nesouhlas s Kantovým míněním, že mezi myšlením matematickým a filosofickým je zásadní rozdíl.

V závěru se pak zmiňuje o nově zřízené komisi, která má za cíl konečně vydat Bolzanovy spisy a která byla v tomto záměru podpořena 50 tisíci korunami prezidentem Masarykem. Z řeči nově nastoupivšího rektora celkově vyznívá jednak kritika bývalého rakouského režimu, jednak očekávání naplnění alespoň některých Bolzanových snů po demokratickém a racionálním státě, v němž také Bolzanův odkaz bude konečně náležitě doceněn. Petr se přitom vyjadřuje zcela bez očekávatelného patosu a jako první, kdo se v nové republice o Bolzanovi komplexněji vyjádřil, jej velmi střízlivě a věcně zařadil do našich kulturních dějin a dějin počátků národního obrození.

Masarykův příspěvek bolzanovské komisi Královské společnosti nauk nepřišel vniveč, nýbrž byl využit k soubornému vydání několika Bolzanových spisů. Během let 1930—1948 tak vyšlo v německém originále celkem pět svazků Bolzanova souborného díla. Vedle matematických textů¹ přitom byl poprvé vydán také Bolzanův sociálně politický spis *O nejlepším*

¹ Bolzano 1930: *Bernard Bolzano's Schriften, Bd. 1: Funktionslehre*, Praha: Královská česká společnost nauk, vydal a poznámkami opatřil Karel Rychlík, předmluva Karel Petr; Bolzano 1931: *Bernard Bolzano's Schriften, Bd. 2: Zahlentheorie*, předmluvou a poznámkami opatřil Karel Rychlík; Bolzano 1948: *Bernard Bolzano's Schriften, Bd. 5: Ge-*

státě, a to nejprve v rámci edice souborného Bolzanova díla německy¹ a poté také vlastním nákladem matematika Martina Jaška česky² a korespondence Bolzana s pražským profesorem filosofie Franzem Friedrichem Exnerem (1802—1853).³ Původně úzce odborně zaměřený zájem o Bolzanovo matematické dílo tak ve 30. letech přerostl v široce zaměřené bolzanovské bádání – v rámci něhož byly vytvořeny základní podoby Bolzanovy recepce.

3.2 Bolzano pozdní josefinista

Ve 30. a 40. letech 20. století byl nepochybně nejvýznamnějším badatelem zabývajícím se Bolzanem pražský církevní a kulturní historik **Eduard Winter** (1896—1982). Bolzanovi se začal intenzivně věnovat od roku 1930⁴ a vedle dvou desítek kratších článků⁵ věnoval Bolzanovi již na počátku 30. let dvě knihy: *Náboženství a zjevení v náboženské filosofii Bernarda Bolzana*⁶ z roku 1932 a *Bernard Bolzano a jeho kruh*⁷ z roku 1933.

Druhá ze jmenovaných knih měla pak na další vývoj českého myšlení o Bolzanovi zásadní vliv. Nejen proto, že byla záhy přeložena do češtiny,⁸ nýbrž také proto, že se jedná o jednu z mála publikací vůbec, které se pokoušejí podat ucelený obraz Bolzanova života, díla i dalšího vlivu. Z dřívějších prací je s ní svým charakterem srovnatelná stručnější životopisná studie Marie Červinkové-Riegrové z roku 1881⁹ a kniha Heinricha Felse vy-

ometrische Arbeiten, předmluva Jan Vojtěch. V elektronické podobě jsou všechny svazky dostupné také online v databázi Czech Digital Mathematics Library, [www.dml.cz].

¹ Bolzano 1932: *Bernard Bolzano's Schriften, Bd. 3: Von dem besten Staate*, Praha: Královská česká společnost nauk, 130 s., předmluvou opatřil Arnold Kowalewski.

² Bolzano 1934: *O nejlepším státě*, Plzeň: Martin Jašek (vlastním nákladem), 348 s., předmluvou a poznámkami opatřil Martin Jašek. Rovněž dostupné z [www.dml.cz].

³ Bolzano 1935: *Bernard Bolzano's Schriften, Bd. 4: Der Briefwechsel B. Bolzano's mit F. Exner*, Praha: Královská česká společnost nauk, 139 s., poznámkami opatřil Eduard Winter.

⁴ První Winterovou prací věnující se Bolzanovi je sedmistránkový životopisný medailonek otištěný roku 1930 v biografickém slovníku Gierach (ed.) 1930: *Sudetendeutsche Lebensbilder, Bd. 2*, Reichenberg: Gebrüder Stiepel, s. 211—218.

⁵ Podrobný soupis viz Berg & Morscher & Müller et al. 2016, s. 362—370.

⁶ Winter 1932: *Religion und Offenbarung in der Religionsphilosophie Bernard Bolzanos, dargestellt mit erstmaliger Heranziehung des handschriftlichen Nachlasses Bolzanos*, Vratislav: Müller & Seiffert, 183 s.

⁷ Winter 1933: *Bernard Bolzano und sein Kreis. Dargestellt mit erstmaliger Heranziehung der Nachlässe Bolzanos und seiner Freunde*, Lipsko: Jacob Hegner, 288 s.

⁸ Winter 1935: *Bernard Bolzano a jeho kruh*, cit výše.

⁹ Červinková-Riegrová 1881: *Bernard Bolzano*, cit výše.

daná z roku 1929.¹ Ostatní dotavadní práce byly rozsahem daleko kratší (několikastránková slovníková hesla či časopisecké články) a svým charakterem buď spíše populárně naučné, nebo naopak příliš úzce zaměřené na některý obor. Tak ačkoli je i Winterova kniha závislá na autorově hledisku a zdůrazňuje především duchovně-historický rozměr Bolzanova působení a díla, stala se téměř povinnou literaturou pro všechny pozdější bolzanovské badatele. Jednou ze základních otázek při posuzování pozdějších prací bude, nakolik vychází a jak se vyrovnávají právě s touto Winterovou monografií.

Také v dalších Winterových pracích má Bolzano důležitou roli. Zejména v knihách *Tisíc let duchovního zápasu*² a *Josefinismus a jeho dějiny*.³ Bolzanův vliv na vývoj českých duchovních dějin od první poloviny 19. století je dle Wintera zcela zásadní a v obou knihách tak věnuje téměř polovinu výkladu Bolzanovi a okruhu jeho příznivců. V základních rysech se přitom jedná o pojetí identické s pojetím vyjádřeným ve výše zmiňovaných pracích. Citelnější je snad jen rozdíl v terminologii, v knize *Bernard Bolzano a jeho kruh* Winter totiž ještě téměř nepoužívá později ústřední pojem „josefinismu“ míněný v duchovním (tzn. nikoli politickém) smyslu rakouského katolického reformismu vycházejícího z rakouského (a českého) katolického osvícenství. A pro naše téma důležitý je také rozdíl v kontextu vzniku těchto knih. První tři knihy psal Winter jakožto církevní historik teologické fakulty Německé univerzity v Praze. Roku 1940 však z církve vystoupil, vstoupil do Národní socialistické německé dělnické strany (NSDAP) a během války aktivně spolupracoval se zpravodajskými složkami Schutzstaffel (SS). Je proto důležité si položit také otázku, jak tato jeho osobní změna ovlivnila jeho přístup k Bolzanovi – či naopak, zda a jak jeho přístup k tématu souvisel s jeho pozdějším přitakáním nacistické ideologii.⁴

¹ Fels 1929: *Bernard Bolzano. Sein Leben und sein Werk*, Lipsko: Felix Meiner, 109 s.

² Winter 1938: *Tausend Jahre Geisteskampf im Sudetenraum. Das religiöse Ringen zweier Völker*, Salzburg: Otto Müller, 442 s.; česky Winter 1940: *Tisíc let duchovního zápasu*, Praha: Ladislav Kuncíř, 301 s., přeložil Oldřich Liška.

³ Winter 1943: *Der Josefinismus und seine Geschichte. Beiträge zur Geistesgeschichte Österreichs 1740—1848*, Brno: Rohrer, 499 s.; česky Winter 1945: *Josefinismus a jeho dějiny*, Praha: Jelínek, 383 s., přeložil Vladimír Soják.

⁴ K Winterovu vztahu k nacismu viz Němec 2007: *Eduard Winter v německém dějepisectví v protektorátu: Biografická studie o kariéře, přizpůsobení a politické podřízenosti historiografie*, Brno: Masarykova univerzita v Brně, dizertační práce, 248 s.

Winterův přístup je duchovně-historický. Bolzana zasazuje do rámce několika duchovních proudů a jeho význam spatřuje především v osobitém přínosu některým z nich. Nejvýznamnější duchovní tradicí, z níž dle Wintera Bolzano vyrůstá a kterou zásadním způsobem dále rozvíjí, je české katolické osvícenství, resp. *josefinismus*.

Základní strukturu Winterova výkladu tvoří napětí mezi třemi katolickými proudy první poloviny 19. století: doznívajícím josefinismem (katolickým osvícenstvím), rakouskokatolickou restaurací a římskokatolickou restaurací. První reprezentuje starší generace úřednictva a inteligence odchovaná během vlády Josefa II., v Čechách jsou to zejména Josef Dobrovský, Bolzano a mohutný kruh jeho žáků a stoupenců. Druhou reprezentuje císař František I. a mladší generace rakouského úřednictva. Třetí pak rakouský apoštolský nuncius a nejvyšší církevní hodnostáři. Rakouskokatolická restaurace zprvu představuje určitou střední cestu, během prvních desetiletí 19. století však postupně splývá s radikálnější restaurací římskokatolickou.

„Bolzano je [dle Wintera] především vychovatelem Čech 19. věku“.¹ Díky jeho vychovatelskému působení se v Čechách mimořádně silně udrželo i bylo dále rozvíjeno starší osvícensky racionalistické náboženské myšlení a vznikla tak kontinuita mezi osvícenstvím a liberalismem, případně později modernismem – zatímco jinde byla přerušena restauračním návratem k barokním formám zbožnosti a absolutnímu mocenskému postavení církevní hierarchie. Winter však neomezuje Bolzanův vliv pouze na myšlení náboženské a církevně-správní. Ačkoli z církevně-historické perspektivy vychází, rozšiřuje ji také na další oblasti. V nich obdobně spatřuje Bolzanův přínos především v tom, že plodně čerpal ze starších tradic ve vědomé opozici vůči dobově převládajícím tendencím. Také romantismus, s romantismem rostoucí německá idealistická filosofie a nacionalismus se dle Wintera v důsledku Bolzanova působení v Čechách prosazoval hůře než jinde. Bolzanův boj proti restaurační církevní vrchnosti a úsilí o nalezení souladu mezi rozumem a vírou na poli náboženském, jeho boj proti Kantově a Hegelově subjektivismu ve filosofii, proti psychologickým argumentům v logice a demonstrativním důkazům v matematice a úsilí o přísně logické založení každého vědění na poli vědeckém a jeho boj proti iracionálnímu romantickému nacionalismu, vyzývání k lásce k vlasti a hledání

¹ Winter 1935, s. 203.

nejrozumnějšího uspořádání společnosti Winter nahlíží jako jednotu. Svořníkem je specifické rozvinutí josefinismu.

Bolzanovo samotné vědecké dílo Winter cení velmi vysoko, žádnou oblast přitom nezavrhuje jakožto dobově překonanou a naopak vyzývá k dalšímu studiu pozůstalosti. Zároveň ovšem považuje Bolzanův vliv na vývoj vědeckého myšlení za minimální a z hlediska skutečného dopadu tak těžiště Bolzanova významu vidí v praktickém pedagogickém působení. Tedy v šíření církevně reformních, stejně jako mnoha dalších osvícensky založených myšlenek.

Winterův důraz na náboženský rozměr Bolzanova působení bude důležitý také pro další vývoj Bolzanovy recepce, zejména v souvislosti s přehodnocením významu náboženství pro porozumění českému národnímu obrození v pracích Jana Milíče Lochmana či při hledání vazeb mezi Bolzanem a českým radikálním reformismem v pracích Jana Blahoslava Láška. Ačkoli sám Winter se po roce 1945 připojil spíše k socialistické recepci Bolzana spatřující hlavní význam v jeho „sociální etice“.¹

3.3 Bolzano socialista

Spolu s vlnou vydávání Bolzanovy matematické pozůstalosti byl ve 30. letech poprvé vydán také spis *O nejlepším státě*. Roku 1932 německy, 1934 česky.²

Od německého vydání *Nejlepšího státu*³, jež vydal a poznámkami opatřil Arnold Kowalenski jakožto třetí svazek Bolzanových spisů vydávaných Královskou českou společností nauk v Praze, se české vydání nápadně liší již svým rozsahem. Jeho překladatel a vydavatel **Martin Jašek** – matematik, který již dříve publikoval velmi podstatné příspěvky k Bolzanově

¹ Viz Winter 1949: *Leben und geistige Entwicklung des Sozialethikers und Mathematikers Bernard Bolzano, 1781—1848*, Halle: Niemeyer, 97 s.

² České vydání není překladem vydání německého, vychází z jiného rukopisu. Dle překladatelovy dosti přesvědčivé argumentace se jedná rukopis původní, Bolzanem pročtený a vlastnoručně opravený, zatímco druhý rukopis, který byl předlohou německého vydání i všech dřívějších zpráv o tomto Bolzanově díle, je v mnoha ohledech nekvalitním opisem vypracovaným jeho žákem Michaelem Feslem. Viz Jašek 1934: *Poznámky překladatelovy. Doplňky. Doklady* v Bolzano 1934, s. 286—288.

³ Bolzano 1932, cit. výše.

matematice – jej totiž opatřil velmi rozsáhlým komentářem a poznámkami. Dílo vydával postupně v sešitové verzi a již jeho předmluva¹ způsobila takový rozruch,² že se Jašek jednak rozhodl za samotný Bolzanův text zařadit ještě velmi rozsáhlé poznámky³ a jednak musel text vydat vlastním nákladem.⁴

Jaškův komentář lze navzdory jeho rozpolcenosti do složitého systému poznámek a poznámek k poznámkám posuzovat jako samostatné dílo a rozsahem i obsahem významný příspěvek k bolzanovskému bádání. Především se jedná o obhajobu Bolzana a velmi důsledně zpracovanou polemiku s jeho dosavadními kritiky. Zejména se staví proti dvěma obšírnějším zprávám o rukopise *Nejlepšího státu*, českému článku Cyrila Horáčka⁵ publikovaném roku 1907 a německému článku Franze Stephana Schindlera z roku 1909.⁶ Ale částečně také proti dalším interpretacím, včetně o rok dříve vydané Winterovy monografie.⁷

Obhajobu Jašek píše energicky a často velmi polemicky, zároveň ovšem věcně. Ostře formulovaná tvrzení z předmluvy následně dokládá v pečlivě vypracovaných poznámkách. Jeho argumentace je přitom prosta ideologičnosti. Nenajdeme zde odvolávání na nějaké samozřejmé pravdy, jako je běžné v pozdějších textech o Bolzanově sociálním myšlení. Jašek se důsledně vyhýbá schematizaci a zařazování myšlenek či autorů do nějakých předem daných schemat. Bolzano a jeho způsob myšlení je Jaškovi nejen předmětem zájmu, ale také následováníhodným vzorem. Výslovně se hlásí k úkolu, který Bolzano udělil čtenářům: „Nežádám od Tebe, abys bez myšlenky, *nezkoumaje věci*, přisvědčoval mým názorům, tím méně pak, abys je s *kvapem* a *překotně*, dokonce pak cestami nesprávnými, zamýšlel provést. Žádám Tě však přísně, abys je zkoumal nezaujatě, *bez předsudků*, abys nepopíral z prostých důvodů vášní, co v hloubi srdce *pravdou* se Ti objeví.“⁸

¹ Jašek 1934: [Předmluva překladatelova] v Bolzano 1934, s. [I]—XLI.

² Viz Jašek 1934 v Bolzano 1934, s. 258.

³ Jašek 1934: *Poznámky překladatelovy. Dodatky. Doklady* v Bolzano 1934, s. 240—333.

⁴ Jašek 1934 v Bolzano 1934, s. 334.

⁵ Horáček 1907: *Bolzanův „Nejlepší stát“*. *Příspěvek k literatuře sociálních utopií*, cit. výše.

⁶ Schindler 1909: *Bolzano als Sozialpolitiker*, cit. výše.

⁷ Winter 1933: *Bernard Bolzano und sein Kreis*, cit. výše.

⁸ Bolzano 1934, s. VIII (Jaškova předmluva) a s. 8 (Bolzanova předmluva).

„První ze *základních nesprávností* dosavadních zpráv o díle Bolzanově“¹ je dle Jaška tvrzení, že toto dílo není původní, nýbrž přebírá myšlenky Étienne Cabeta (1788—1856), případně dalších socialistických a komunistických myslitelů. Proti tomu Jašek na základě Bolzanovy korespondence s Františkem Příhonským dokládá, že Bolzano spis dopsal již roku 1831,² tedy přibližně deset let před vydáním Cabetovy *Cesty do Ikarie* a další socialistické a komunistické literatury, kterou Bolzano ve 40. letech studoval. A zároveň, rovněž na základě korespondence Bolzana s Příhonským, Jašek dokládá, že rukopis napsaný roku 1831 je týž, z něhož čerpal při překladu, tedy že ani Bolzanův pozdější zájem o socialistické a komunistické myšlení text *Nejlepšího státu* neovlivnil.³

Největší část předmluvy Jašek věnuje vyvrácení dosavadního hodnocení Bolzanova sociálního myšlení jakožto *utopického*, jak jej hodnotí ve vyostřené podobě Horáček, v mírnější podobě také všichni ostatní interpreti.⁴ Tvrzení o utopičnosti dle Jaška odporuje již celkový charakter veškerého Bolzanova díla, které je důsledné, rozvážné a opatrné ve formulaci závěrů, střízlivé a věcné. Rovněž mu odporuje Bolzanovo vlastní hodnocení spisu uvedené v předmluvě, kde jej označuje za výsledek svého dlouhodobého přemýšlení o společenském uspořádání, které nyní nabízí čtenářům k posouzení. A konečně také celá řada konkrétních Bolzanem navrhovaných opatření, které se později staly zcela samozřejmými.

Pokud jde o politické myšlení, věnuje se Jašek v předmluvě zejména Bolzanovým výhradám vůči parlamentnímu zřízení a jeho návrhu „rad starších“, dřívějšími interprety vnímanými kontroverzně a nazývanými též „Bolzanovy sověty“.⁵ Osou Bolzanova politického myšlení je dle Jaška problematika neshodnosti voličova úkolu volit a otázka, zda je nezbytné, aby se občané podíleli na rozhodování pouze nepřímo, prostřednictvím nějakého orgánu.⁶ Bolzanův návrh rad starších proto Jašek chápe jako součást hledání jiného uspořádání, které by občanům zajistilo větší podíl na politickém rozhodování a odstranilo některé nedostatky parlamentarismu. Nesoudí, zda je Bolzanem navrhované řešení lepší či horší, pouze jej hájí jakožto relevantní.

¹ Jašek 1934 v Bolzano 1934, s. XII, zvýraznil Jašek.

² Tamtéž, s. 259—262.

³ Tamtéž, s. 265—267.

⁴ Tamtéž, s. XIII—XXXIV.

⁵ Tamtéž, s. XXXIV—XLI, 281—283, 299—300.

⁶ Tamtéž, s. XXXVII.

Pro naše téma je nejdůležitější Jaškem položená otázka vztahu mezi myšlením Bolzanovým a myšlením marxistickým a leninistickým. Jašek uznává, že jsou si v některých ohledech blízké – zároveň ovšem opakovaně zdůrazňuje, že jsou mezi nimi také podstatné rozdíly.¹ Bolzanův „komunismus“ a „kolektivismus“ spočívá dle Jaška v tom, že stát vlastní výrobní prostředky, sám je však neužívá a propůjčuje je k užívání. A to nikoli jednotlivcům, nýbrž pouze družstvům. Rozhodně však Bolzano nikde nehlásá potřebu revolučního vývoje, který by měla provést revolučně sjednocená dělnická třída.²

Jašek odmítá snahy zařadit Bolzanovo svébytné dílo do některého hnutí. Kritizuje jak Horáčka, který Bolzanův komunismus dokazuje, tak Wintera, který Bolzana hájí tím, že jeho sociální myšlení označuje za „pouhý“ komunismus křesťanský, komunismus prvních křesťanských obcí. Nakonec ale také Jašek ustupuje: „chceme-li však přesto mermomoci „zaškatulkovat“ Bolzanovo učení k některému z „-ismů“ výše dotčených, tu snad učiníme nejsprávněji, zařadíme-li je (t. j. toto Bolzanovo učení) sice do *socialismu*, avšak do tak řeč. *státního*. Že však tímto zařazením není ještě *vyřízeno* Bolzanovo učení, že v něm jde ještě o mnoho jiného, čeho se toto zařazení vůbec *netýká*, že jest to krátce dílo zcela *sui generis*, o tom jistě nemůže být sporu.“³ Tímto státním či také „katedrovým“ socialismem Jašek míní např. myšlení Schöffleho, Schmollera, Brentana. Podstatou je rozšíření působnosti státu tak, aby nebyly utlačovány sociálně slabší vrstvy silnějšími, k čemuž mají vést reformy, třeba i reformy dosti radikální.

Vyjma těchto několika dílčích poznámek se však Jašek otázkou vztahu Bolzana a socialistického či komunistického myšlení podrobněji nezabývá. Na otázku, kterou si pokládá na konci své předmluvy, „v čem se *rozchází* a v čem se sbíhá *bolzanismus* s *leninismem* nebo *marxismem*“,⁴ odpovídá plně v souladu se svým základním přístupem: „to budiž ponecháno *čtenáři*, to budiž ponecháno těm, kterých se vždycky dovolával Bolzano a kterých se dovolává také v tomto díle, v jeho *předmluvě*: opravdovým *znalcům* věci, lidem bez *předsudků*, opravdové dobré vůle, lidem ušlechtilých snah, lidem ke druhým i k sobě *poctivým*.“⁵

¹ Tamtéž, s. 283, 300.

² Tamtéž, s. 322.

³ Tamtéž, s. 322.

⁴ Tamtéž, s. XL.

⁵ Tamtéž, s. XLI.

Bolzanův spis o „nejlepším státě“ se stal základem pro vytvoření jedné z linií českého myšlení o Bolzanovi, ve sledovaném období později velmi vlivné a politicky podporované. Matematik a profesor dívčího gymnázia v Plzni Martin Jašek „objevil nám prvního moderního socialistu, který právem je nejvyšším předchůdcem Marxe a Engelse.“¹ Jak je však zřejmé z předchozích odstavců, on sám se na vytváření tohoto obrazu Bolzana-socialisty nepodílel. Byl vytvořen na základě čtení samotného Bolzanova spisu, nikoli Jaškovy předmluvy a poznámek. Dokonce bychom mohli říci, že vznikl Jaškově textu navzdory.

Na Jaškovu výzvu k důkladnému a svědomitému studiu politického významu Bolzanova myšlení zareagoval **Jaroslav Vozka**, který téma uchopil zcela odlišným způsobem. Jeho brožura *Bernard Bolzano. První moderní socialista v Čechách* z roku 1937² není odbornou studií, nýbrž politickým propagačním materiálem vydaným pražskou pobočkou Dělnické akademie v edici Dělnická výchova. Jejím otevřeně deklarovaným cílem je „nejširší okruh zainteresovat o prvního moderního českého socialistu a sociálního politika“.³ Spíše tedy právě u Vozky lze hledat zárodek jednoho z posléze nejvýraznějších obrazů Bolzana-socialisty.

Bolzanovo myšlení je dle Vozky, v protikladu k Jaškovi i ostatním dřívějším interpretům, v jádru *revoluční*. První generace moderních českých socialistů (Sabina, Sladkovský, Chleborád) dle Vozky roku 1848 vycházela právě z vlivu Bolzana. Bolzanův zdrženlivý postoj vůči průběhu revoluce dle Vozky nevypovídá o jeho odporu k revolučnímu vývoji vůbec. Vycházel pouze z Bolzanova prozíravého uvědomění, že „tehdy široké vrstvy nebyly dosti politicky zralé a vyspělé, aby mohlo dojít náhle k pronikavějším společenským proměnám.“ Neboť „Bolzano, který byl dobrý psycholog a bystrý sociolog, neuvěřil, že by již v roce 1848 udeřila hodina osvobození.“⁴ Údajné revoluční založení Bolzanovo Vozka poněkud paradoxně dokládá také citací Bolzanova očekávání, že „[p]řijde čas, kdy budou zavedeny ústavy, které nebudou tak strašně zneužívány jako naše dnešní ústavy“ – tedy právě oně věty, kterou rakouské úřady v procesu vedeném proti Bolzanovi našly jako jedno z mála politicky problematických míst z Bolzanových exhort.

¹ Vozka 1937: *Bernard Bolzano. První moderní socialista v Čechách*, Praha: Dělnická akademie, 28 s., s. 28.

² Vozka 1937, cit. výše.

³ Tamtéž, s. 4.

⁴ Tamtéž, s. 11.

Náboženství pokládá Vozka, v protikladu k Winterovi, za zcela nepodstatné pro posouzení Bolzanova sociálního myšlení. To dokládá jednak absencí náboženských odkazů v knížce o *Nejlepším státě*¹ a jednak údajným Bolzanovým odporem vůči charitě a dobročinnosti.² Nakolik jsou tato Vozkova tvrzení problematická je zcela zřejmé, stačí pohlédnout na ostatní Bolzanovo dílo plně prosycené náboženským myšlením (které však poněkud splývá s myšlením sekulárním v důsledku Bolzanovy problematické definice náboženství jakožto úsilí o cnost a blaženost) či na Bolzanův život naplněný také mnoha konkrétními dobročinnými aktivitami.

Stejně jako Jašek se také Vozka staví proti zařazení Bolzanova díla mezi utopie. Jaškovo vydání *Nejlepšího státu* ostatně vůbec hodnotí vysoko – aniž by se pozastavoval nad tím, že v jednoznačném zařazení Bolzana do jedné řady vedle Marxe a Engelse se s Jaškem rozhodně neshoduje. Hlubší polemika s názory ostatních interpretů Bolzanova sociálního myšlení (zejména Jaška a Wintera) ovšem není cílem Vozkovy brožury.

Ve 20. a 30. letech byl Bolzano doceňován zejména českými matematicky, kteří v jeho pozůstalosti objevili a následně zveřejnili některé jeho mimořádně důležité vědecké práce. Kromě matematických prací vydali při té příležitosti také Bolzanův spis *O nejlepším státě*. Jeho české vydání opatřené rozsáhlým komentářem Martina Jaška vzbudilo u české veřejnosti rozporuplné reakce, větší zájem o Bolzanovo sociální myšlení však nevyvolalo.

Od poloviny 30. let se Bolzanem intenzivně zabýval také profesor církevních dějin na teologické fakultě Německé univerzity v Praze Eduard Winter, který Bolzana představil jako pozdního představitele a završitele „josefinismu“, rakouské formy katolicko-osvícenského církevního reformismu. Winterův příspěvek k bolzanovskému bádání je svým rozsahem i mírou odbornosti zcela mimořádný. Již v tomto prvním období věnoval přímo Bolzanovi dvě samostatné knihy a také v obou dalších knihách má Bolzano ve Winterově výkladu ústřední postavení. Většina těchto prací byla přeložena také do češtiny, takže měla nezanedbatelný vliv i na českojazyčnou část českého myšlení.

¹ „V celém „Nejlepším státě“ nenajdeme nějaký apel na křesťanské cítění. [...] V Bolzanově a Saint-Simonově systému bůh hraje téměř stejně významnou roli jako v „Komunistickém manifestu““. Tamtéž, s. 18–19.

² „Bolzana odlišuje od náboženského socialismu odpor k charitě, dobročinnosti, tudíž jedné z „nejkřesťanštějších ctností““. Tamtéž, s. 19.

Vedle matematického a církevně-historického přístupu k Bolzanovi se již v předválečných letech začíná objevovat také přístup socialistický. Bolzanovy knížky *O nejlepším státě* si všimli i levicově smýšlející myslitelé soustředící se kolem Dělnické akademie. Jejím nákladem byla roku 1937 vydána brožura Jaroslava Vozky, výslovně reklamující Bolzana jako předchůdce marxismu. Ani tentokrát však Bolzanovo sociální myšlení nevzbudilo větší ohlas, na Vozkovu výzvu k novému chápání Bolzanova významu v posledních letech před válkou nikdo nezareagoval.

Během války píše v Čechách o Bolzanovi pouze Eduard Winter, který roku 1940 oportunisticky přestoupil z teologické fakulty na fakultu filosofickou, vstoupil do NSDAP a na protektorátní Německé Karlově univerzitě se podílel na nacistické propagandě. Přes tyto životní okolnosti se však jeho přístup nezměnil, o nějaké nacistické interpretaci Bolzana rozhodně mluvit nelze.

V poválečných letech bychom mohli očekávat obnovení socialistické interpretace, kterou během války nebylo možné veřejně rozvíjet. K obnovení zájmu o Bolzana v levicových kruzích bezprostředně po válce nedošlo – v mezidobí let 1945–1948 se v Čechách Bolzanem nezabýval nikdo. Písemné prameny z této doby o Bolzanovi zcela mlčí. Znovu vzpomínán je teprve po únorovém politickém převratu roku 1948.

4 Padesátá léta (1948—1958)

4.1 Konec svobodného pohybování ducha v naší vlasti

V tříletém relativně svobodném mezidobí české kultury let 1945—1948 se Bolzanem nezabýval nikdo. Proto přestože je toto období pro české kulturní dějiny velmi důležité, je pro naše téma významný teprve rok 1948.

Jednak se jedná o zcela zásadní mezník v dějinách české kultury, která opět podléhá diktátu totalitního politického režimu, tentokrát na daleko delší dobu. To je pro vývoj Bolzanovy recepce určující, neboť zatímco nacismus myšlení o Bolzanovi neovlivnil – během války píše o Bolzanovi pouze Eduard Winter, který sice v tomto období kolaboroval s nacisty, jehož pohled na Bolzana však nelze označit za nacistický – komunistická ideologie si Bolzana hned v prvních letech své politické moci přímo přivlastnila pro své účely. A zároveň je rok 1948 významný také v symbolické rovině, jedná se o sté výročí Bolzanovy smrti (18. 12. 1848).

Toto Bolzanovo jubileum však v Československu zřejmě nevyvolalo téměř žádnou pozornost. V samotném roce 1948 vyšla pouze brožura Vladimíra Sojáka, 103. svazek biografické edice „Kdo je?“ vydávané v letech 1946—1949 v nakladatelství Orbis,¹ a poslední svazek Bolzanovy vědecké pozůstalosti vydávané od roku 1930 Královskou českou společností nauk, věnovaný geometrickým studiím.² V obou případech se tedy jedná o publikace vydané v rámci dlouhodobějšího edičního plánu a jejich načasování na rok 1948 je spíše jen shodou okolností. K tomu lze ještě přidat Bolzanovu knížku *O nejlepším státě* vydanou roku 1949 v nakladatelství Melantrich s předmluvou Ludvíka Svobody (1903—1977) datovanou 30. 12. 1948. Ani ta však není výslovně věnována Bolzanovu výročí. Zcela pak schází jakékoli zprávy o Bolzanovi či veřejných oslavách jeho jubilea v denním tisku, které jsme nacházeli roku 1881 (100 let od narození) i roku 1931 (150 let od narození).

Kritické vydání pramenů ke studiu Bolzanovy geometrické pozůstalosti není pro naše téma nikterak zajímavé. Předmluva Jana Vojtěcha

¹ Soják 1948: Bernard Bolzano, Praha: Orbis, 30 s.

² Bolzano 1948, cit výše.

(z nejasného důvodu psaná francouzsky, přestože Bolzanův text i poznámkový aparát je psán německy) je pouze stručnou editorskou poznámkou k publikovaným textům a jejich postavení v Bolzanově matematickém a logickém díle. Daleko rozsáhlejší Vojtěchův poznámkový aparát přibližuje čtenáři některá méně známá jména a pojmy a komentuje Bolzanovy matematické úvahy. Celkově se tedy jedná o pokračování linie úzce odborně zaměřeného zájmu o Bolzanovo matematické dílo navazující na předválečný vývoj.

Pro naše téma důležitější jsou další dva zmíněné texty. Zejména coby ukazatele základního směru dalšího vývoje.

Z třiceti stránek encyklopedického hesla o Bolzanovi od **Vladimíra Sojáka** (nar. 1915) tvoří všeobecný výklad jeho života a díla pouze třetinu. Většinu prostoru autor věnuje Bolzanovu politickému a sociálnímu myšlení, posuzovanému částečně též s ohledem na jejich náboženský základ.

Nejprve Soják vyzdvihuje Bolzanovo nadnárodní smýšlení, které staví do protikladu k nacionalismu. Myslí však při tom zejména na nacionalismus německý. „Dnes je problém českoněmecký vyřešen zcela jinak. Jak jiný však by jistě byl vývoj, kdyby Bolzanovi němečtí krajané byli více naslouchali hlasu tohoto stoupence národní snášlivosti, jehož slova více než před sto lety věstecky bojovala i proti pozdějšímu zvrhlému učení rasovému“.¹ Jak Soják hodnotí ono dnešní „zcela jiné řešení“ (rozuměj: poválečné vyhnání německy mluvící části českého obyvatelstva za hranice Československa) se bohužel nedozvíme. Bolzanovu kritiku národnostních rozepří v Čechách nezmiňuje jako podnět k sebereflexi českého národního vědomí, jak ji bude později chápat Jan Patočka a na něj navazující Petr Pithart, nýbrž jako důkaz, že ve sporu socialismu národního (nacismu) a mezinárodního (bolševismu) by se Bolzano přikláněl na stranu druhého z nich. „Mezinárodní“ navíc u Sojáka znamená spíše všeslovanský. Bolzanovu kritiku nacionalismu tak sice celkem správně chápe jako kritiku myšlenky všenněmectví, zcela však přitom opomíjí, že mnohem blouznivější myšlenka všeslovanská byla Bolzanovi ještě daleko více cizí.

Bolzanově dílu jako celku Soják věnuje jen velmi stručnou zmínku,² oproti tomu velmi podrobně rozebírá Bolzanův spis *O Nejlepším státě*,

¹ Soják 1948, s. 11.

² Tamtéž, s. 15.

kterým se zabývá v celé druhé polovině textu. Vyzdvihuje, že oproti jiným obdobným pokusům o návrh lepšího společenského uspořádání Bolzano více přihlíží k hospodářské stránce. Díky tomu Bolzano dle Sojáka prozíravě „nepokládá lidstvo své doby za dost vyspělé, aby bez pohrom mohlo přijmout jeho návod.“¹ To bude i později častým přístupem k otázce, zda si byl Bolzano vědom nevyhnutelnosti revoluce (jak zní jedno z dogmat oficiální politické ideologie) a proč se stavěl kriticky k revoluci roku 1848. Sojáková odpověď je jednoznačná. Protože „mnohé jeho návrhy platí právě teprve po velké současné společenské revoluci [rozuměj: po komunistickém puči roku 1948], opřené ovšem myšlenkově o nauku vědeckého socialismu“.² Sic!

Ačkoli Soják uznává (či snad upozorňuje), že Bolzanovo sociální myšlení stojí na důsledném domýšlení náboženské nauky, zároveň vyzdvihuje, že mnohé Bolzanovy konkrétní návrhy jsou překvapivě správné – to jest odpovídající nauce marxistické.

V závěru Soják doceňuje také Bolzanův vliv na české národní obrození, zejména pak na „české obrozenecké duchovenstvo, které bylo jednou z nejvýznamnějších složek tehdejší ještě málo početné vzdělané české vrstvy“.³ V Sojákově pojetí vztahu mezi Bolzanovým sociálním a náboženským myšlením se tak již jasně rýsuje zařazení Bolzana mezi politicky angažované „vlastenecké kněze“, jejichž poslání náboženské je vykládáno jako slučitelné s praktickými cíli socialismu (v nichž se zcela vyprazdňuje). Soják však nebyl duchovním – přivlastnění Bolzana k obhajobě kolaborace křesťanů s komunismem plně završí teprve o pár let později skuteční vlastenečtí kněží a pastoři, zvláště Josef Plojhar a Miloslav Kaňák.

Pokud jde o předmluvu k druhému českému vydání Bolzanova *Nejlepšího státu* od **Ludvíka Svobody** (1903—1977),⁴ je myslím zajímavá již sama skutečnost, že byl tento Bolzanův text po poměrně krátké době znovu vydán. Poprvé byl vydán roku 1932 v německém originále jako třetí svazek *Spisů Bernarda Bolzana* vydávaných Královskou českou společností nauk. Následně vyšel roku 1934 také v českém překladu Martina Jaška.

¹ Tamtéž, s. 16.

² Tamtéž.

³ Tamtéž, s. 28.

⁴ Svoboda 1949: *Předmluva v Bolzano 1949: O nejlepším státě: neboli Myšlenky kohosi, jenž lidstvo miloval, o nejúčelnějším zařízení společnosti občanské*, Praha: Melantrich, 160 s.

Obě tato vydání lze chápat v souvislosti s širším vydavatelským úkolem zveřejnit Bolzanovu dosud nepublikovanou pozůstalost. A to zejména pro badatelské účely. Proto Jašek v závěru své předmluvy k prvnímu českému vydání vyzývá, aby tento spis posoudili „opravdoví znalci věci“.¹ Pokud znovu nastala potřeba tento spis vydat, znamená to, že se buď zvýšil zájem o Bolzanovo dílo mezi odborníky zabývajícími se blízkou problematikou (historiky, sociology, filosofy), nebo že se o Bolzanův *Nejlepší stát* začala zajímat také širší veřejnost – poslechnuvši výzev výše již zmiňovaných brožur Vozky a Sojáka. Nebo že potřeba nového vydání *Nejlepšího státu* nevycházela ani tak od čtenářů, jako od představitelů a podporovatelů nové politické reprezentace.

Že se nejedná o kritické vydání určené primárně k odborným účelům, je zřejmé z výpravy knihy. Předmluva z větší části sestává ze základního představení Bolzanova života a díla a následně nabízí některé základní črty k interpretaci samotného vydávaného textu. Ovšem zcela zde schází konkrétní odkazy a doklady jednotlivých tvrzení, a to i v případě, že jsou jednoznačně protichůdná s interpretacemi dřívějšími. Tak například Svoboda představuje Bolzana jakožto *utopistu*, aniž by se blíže věnoval Jaškově kritice tohoto zařazení či na ni alespoň adekvátně odkazoval. Pouze uvádí, že si je vědom, „že proti tomu bylo svého času protestováno“.²

Prvním důvodem Bolzanovy utopičnosti je dle Svobody „odtrženost od skutečné sociálně ekonomické a politické praxe“,³ druhým důvodem pak to, „že přece každá myšlenka o nápravě společnosti, pokud není založena na zásadách vědeckého socialismu, je prostě — utopická“.⁴ Zařazení Bolzana mezi utopisty tedy neznamená u Svobody nic jiného, než jeho zařazení do systému marxistického myšlení.

Utopičnost zde není utopičností, jak ji chápe Jašek či před ním Horáček, nýbrž marxistickým termínem se specifickým významem. Označuje předmarxistické sociální myšlení, které dle marxistů sice ukazuje správným směrem, ovšem není vybudováno na správných, totiž marxistických předpokladech. Tak již není vůbec relevantní Jaškova argumentace, že Bolzano nebyl utopistou, jelikož navzdory některým omylům promýšlel sociální uspořádání s důsledností sobě vlastní, čehož důkazem je i to, že

¹ Viz výše.

² Svoboda 1949, s. 18.

³ Tamtéž.

⁴ Tamtéž.

se mnohé z jeho návrhů později prosadily a nyní je vnímáme jako samozřejmé. S tímto Jaškovým pojetím pochopitelně můžeme nesouhlasit, nutno však uznat jeho relevanci. Jašek se snaží samostatně promýšlet význam pojmu utopičnosti a na základě toho jej srovnávat s charakterem myšlení Bolzanova, což je ostatně způsob myšlení velmi blízký zásadám Bolzanovým. Oproti tomu pro Svobodu má utopičnost předem jasně daný význam vycházející ze systému, který považuje za natolik samozřejmý, že jej není potřeba dokazovat, ba dokonce se na něj není nutno ani přímo odvolávat.

Politický způsob čtení Bolzanova díla Svoboda výslovně postuluje jako program. „Jen si dovoluujeme čtenáře upozornit, aby při četbě srovnával mnohé Bolzanovy myšlenky s děním nynějším [tj. s komunistickým převratem v roce 1948]. Uvidí, že ačkoli Bolzano vědecký socialism neznal, přece jen v mnohém předbíhal svou dobu.“¹ Problémem tohoto srovnávání ovšem bude, že mnohé pojmy budou mít zcela jiný význam, než bychom čekali i než měly pro Bolzana. Příkladem přímo symbolickým budiž patetický závěr Svobodovy předmluvy, v níž (stejně jako dříve Jašek a jako po něm řada dalších Bolzanových interpretů) opět cituje z nekrologu z roku 1848 Havlíčkovo ocenění Bolzana za jeho zásluhu o „svobodné pohybování ducha v naší vlasti“.²

Co však bude oním „svobodným pohybováním ducha“, k němuž se budou Bolzanovi interpreti podporující nový politický režim nadšeně hlásit i v době, v níž budou lidé, kteří uvažují být jen trochu odlišně od oficiální ideologie, na základě vykonstruovaných obvinění nikoli pouze penzionováni, jako byl Bolzano, nýbrž – popravováni? Copak to není právě svobodné pohybování ducha, které v době výročí sta let Bolzanovy smrti v naší vlasti opět utichlo, a to ještě daleko silněji než po roce 1848 a na daleko delší dobu než v roce 1939? Z odstupem času se Svobodova poznámka skutečně jeví jako až úsměvně ironická.

Oba texty z roku 1948 ukazují týmž směrem: Budoucí recepce Bernarda Bolzana bude podstatně politizována. Politické chápání Bolzana v souvislosti s dějinami socialismu nebude již pouze záležitostí některých levicových kruhů, jako tomu bylo již od 30. let, nýbrž se stane jediným oficiálně podporovaným způsobem myšlení o Bolzanovi. Ať už se budou

¹ Tamtéž.

² Tamtéž.

další studie zabývat kteroukoli oblastí, byť i třeba teologií či matematikou, budou většinou vypracovány na podkladě ve své podstatě politického „marxisticko-leninistického“ myšlení či k němu budou alespoň odkazovat.

Nový způsob myšlení a psaní o Bolzanovi s sebou ponese také nový jazyk. Utopičnost nebude utopičností, svoboda svobodou, věda vědou, skutečnost skutečností. Vedle intuitivního významu těchto slov totiž vždy bude stát význam nový, pocházející z terminologie politickými prostředky vynucovaného myšlenkového systému a jedině v jeho rámci dávající smysl. Jakožto přístup k interpretaci Bolzanova díla je to nanejvýš paradoxní. Vždyť jeho celoživotním úsilím a svorníkem všech jeho děl je právě snaha o jasné vymezení pojmů a boj proti nekritickému přebírání jakéhokoli předem daného myšlenkového systému. Jenže současníkům navíc nebude ani dovoleno výslovně odlišit, o jaký význam se v tom kterém případě jedná. To bude teprve náš úkol. Naším úkolem by pak mělo být také odlišení, zda jednotliví autoři používají marxisticko-leninistického jazyka a oficiálních klíšé jen jako povinnou úlitbu politickému režimu, nebo z jiného důvodu. Do svědomí jim ovšem vidět nemůžeme a většinou se proto omezíme na otázku, zda bylo v dané době možné uvažovat o Bolzanovi také nemarxisticky. A pokud ano, jak se toto oficiální a neoficiální bolzanovské myšlení střetávalo.

Politizace Bolzanovy recepce je nejvýraznější právě v Československu a zřetelně se formuje hned v prvních letech po komunistickém převratu roku 1948. Neměli bychom však podlehnout dojmu, že politický způsob recepce Bolzana a obrat zájmu k jeho sociálnímu myšlení je výhradně českým specifíkem a výhradně následkem bolševizace české kultury. Jednak se jedná o dlouhodobější proces, který byl změnou politického režimu pouze posílen, a jednak lze zvýšení zájmu o Bolzanovo sociální myšlení sledovat také v zahraničí, zejména v ostatních oblastech politického vlivu Sovětského svazu.

Ze zahraničních publikací vydaných u příležitosti 100. výročí Bolzanovy smrti (byť teprve roku 1949) je jednoznačně nejvýznamnější kniha **Eduarda Wintera** *Život a duchovní vývoj sociálního etika a matematika Bernarda Bolzana*.¹ Také Winter, který po konci druhé světové války emigroval z Československa nejprve do Vídně a následně se roku 1948 stal rektorem Univerzity Martina Luthera ve východoněmeckém Halle, se oproti

¹ Winter 1949: *Leben und geistige Entwicklung des Sozialethikers und Mathematikers Bernard Bolzano, 1781—1848*, cit. výše.

svým dřívějším studiím zaměřil více na Bolzanovo sociální myšlení. A naopak stranou ponechal Bolzanovo náboženské působení, které v úvodu své třetí bolzanovské knihy vůbec nezmiňuje,¹ ačkoli se především právě jím zabýval v obou svých knihách předchozích.

Na druhou stranu však nelze Winterovo poválečné přehodnocení Bolzana vykládat tak, že se v tomto období začala Bolzanova recepce proměňovat celosvětově. Winter promlouvá z politického prostředí, které se od prostředí českého výrazně neliší, a navíc také on sám po válce začal aktivně spolupracovat se socialistickými mysliteli (přestože za války spolupracoval s nacisty).² Spíše tak reprezentuje německou verzi zvláštního vývoje Bolzanovy recepce v zemích, v nichž se po válce prosadil politický vliv Sovětského svazu.

Bližší ohledání podobností a odlišností vývoje této české a německé socialistické interpretace Bolzana by jistě přispělo k prohloubení našeho tématu, přesahuje však rámec této práce. Omezíme se proto pouze na případy jejich vzájemného setkávání, např. v českých recenzích Winterových prací.

Pokud jde o Bolzanovu recepci v celosvětovém měřítku, je i nadále ceněn výhradně ve vědeckých kruzích, a to za dílo matematické, logické a filosofické. Bolzano-socialista zůstává i po stoletém výročí své smrti roku 1948 téměř neznámý.

Od roku 1948 je české myšlení o Bolzanovi plně určováno myšlenkovým systémem sovětské formy marxismu, tzv. marxismem-leninismem. Stoupenci nového politického režimu a jeho spolupracovníci Bolzana jednak zařadili do tohoto systému coby jeho raného předchůce a jednak jej využili k politickým účelům. Například jako můstek mezi komunismem a křesťanstvím, na novém výkladu Bolzana se totiž významnou měrou podíleli také s komunistickým režimem kolaborující křesťané (katolíci i protestanti). Náboženský smysl Bolzanova myšlení a působení je však přehlížen či představován jako dobově podmíněná a překonaná část jeho historického významu. Ten má být spatřován především v Bolzanově do té doby téměř neznámém sociálním myšlení, které je představováno jako sice v mnoha ohledech nedokonalé, protože nevystavěné na marxistických základech, přesto však hodné pozornosti. Jelikož své sociální myšlenky

¹ Tamtéž, s. 3–4.

² Viz o Winterovi v Němec 2007, cit. výše.

Bolzano nejsoustavněji (a oproti jiným svým pracím bez náboženských odkazů) vyjádřil ve spise *O nejlepší státě*, stal se nejvydávanějším českým Bolzanovým dílem. Vydán byl celkem čtyřikrát (1934, 1949, 1952, 1981). Lze tak předpokládat, že jeho vliv na české myšlení o Bolzanovi byl ve sledovaném období velmi významný. Ostatně také proto, že jako jeden z mála česky vydaných Bolzanových textů byl svým zaměřením přístupný i širší veřejnosti. Přesto se ale i v 50. letech, zejména od druhé poloviny, objevují i studie, které se na socialistickém výkladu Bolzana nepodílejí.

4.2 Bolzanovské disertace

Zvláštní kapitolu Bolzanovy recepce na počátku 50. let představuje pět disertačních prací z roku 1952. Dvě z nich se věnují Bolzanovu sociálnímu myšlení,¹ ostatní pak logice,² filosofii³ a postavení Bolzana v duchovním vývoji českého osvícenství.⁴

Vedoucím těchto prací byl Otakar Zich (1908—1984), docent logiky a filosofie matematiky přednášející na Přírodovědecké fakultě Univerzity Karlovy dějiny přírodních věd, později zakladatel a vedoucí katedry logiky na Filosofické fakultě UK a propagátor logiky, filosofie matematiky a kybernetiky.⁵ Oponenty byli filosofové Ladislav Rieger (1818—1903) a Jan Blahoslav Kozák (1888—1974).

Jelikož všechny tyto práce zůstaly ve strojopisném originále a ani ve zkrácené verzi nebyly publikovány, jejich vliv na české myšlení o Bolzanovi byl zřejmě minimální. Nanejvýš je snad mohli využít jiní badatelé zabývající se Bolzanem.⁶

¹ Seidlerová 1952: *Bolzanův názor na společnost*, Praha: Univerzita Karlova, Přírodovědecká fakulta, disertační práce, strojopis, 187 s.; Adamusová-Sýkorová 1952: *Bernard Bolzano jako sociální myslitel*, Praha: Univerzita Karlova, Filozofická fakulta, disertační práce, strojopis, 109 s.

² Nový 1952: *Logika Bernarda Bolzana*, Praha: Univerzita Karlova, Přírodovědecká fakulta, disertační práce, strojopis, 155 s.

³ Smolka 1952: *Poznámky k filosofii Bernarda Bolzana*, Praha: Univerzita Karlova, Přírodovědecká fakulta, disertační práce, strojopis, 158 s.

⁴ Richter 1952: *Bernard Bolzano v duchovním dění českého osvícenství*, Praha: Univerzita Karlova, Filozofická fakulta, disertační práce, strojopis, 193 s.

⁵ Viz Tulachová (ed.) 1965: *Disertace pražské university. Díl 1, 1882—1953*, Praha: Univerzita Karlova, 479 s.; k biografickým údajům viz Gabriel & Krob & Pavlincová & Zouhar (eds.) 1998: *Slovník českých filosofů*, cit. výše.

⁶ Doklady pro to se mi však nepodařilo nalézt. Arnošt Kolman ve své bolzanovské monografii z roku 1955 žádnou z těchto dizertací mezi zdroji neuvádí. Otakar Zich se vedle

Pro naše téma jsou však v tomto případě zajímavé spíše okolnosti vzniku těchto prací než jejich další osudy. V jediném roce bylo obhájeno celkem pět disertačních prací věnujících se Bolzanovi, které do určité míry pokrývají oborovou rozmanitost Bolzanova díla a současně všechny ke svému předmětu přistupují metodou historického materialismu (či spíše jen do systému vypracovaného na základě několika oficiálních marxisticko-leninistických příruček celkem mechanicky zasazují studovaný předmět). A všechny jsou výsledkem doktorského studia zakončeného roku 1952 — autoři se tedy zřejmě rozhodovali věnovat se ve své dizertační práci Bolzanovi v průběhu roku 1948.

Ačkoli žádná z těchto prací nebyla publikována, nebyly zcela zapomenuty. Nový a Seidlerová v bolzanovském bádání pokračovali i nadále. **Irena Seidlerová** (nar. 1926) navázala na svou práci *Bolzanův názor na společnost*, v níž snad jako vůbec první vyložila Bolzanovo sociální myšlení skutečně důsledně marxisticky, všímaje si i jemnějších otázek s tímto úkolem souvisejících. Například že Bolzanovo náboženské myšlení ve skutečnosti nebylo pokrokové, nýbrž reakční, jelikož přes svou vnější pokrokovost v jádru směřovalo od dobově se již rozmáhající pokrokové náboženské lhostejnosti zpět k náboženství. Roku 1956 text v přepracované a rozšířené podobě předložila jako kandidátskou práci k získání akademické hodnosti kandidáta věd (po vzoru SSSR nově zavedené roku 1953).¹ Ačkoli i ta nejprve zůstala ve strojopisném originále, autorka na ni alespoň stručně upozornila ve shrnutí otištěném téhož roku v Časopise pro pěstování matematiky.² A počínaje touto prací se zařadila mezi hlavní české badatele zabývající se Bolzanovým dílem.

Jan Patočka na konci 50. let zařadil Irenu Seidlerovou spolu s Arnoštem Kolmanem mezi hlavní představitele marxistické interpretace Bolzana.³ Ve svých následujících pracech se ovšem Seidlerová Bolzanovu sociálnímu a politickému myšlení dále nevěnovala, do pozadí ustoupil také její důraz na marxistický přístup. Z perspektivy dějin vědy se zaměřila

recenze Kolmanovy knihy a zmínek v jiné své práci Bolzanovi věnoval pouze v poznámkách k *Paradoxům nekonečna* vydaných roku 1963, ani zde však zmínky o některé z prací jeho bývalých disertantů nejsou.

¹ Seidlerová 1956a: *Politické a sociální názory Bernarda Bolzana*, Praha: Univerzita Karlova v Praze, kandidátská práce, strojopis, 424 s.

² Seidlerová (1956b): *Politické a sociální názory Bernarda Bolzana*, Časopis pro pěstování matematiky, r. 81, č. 4, s. 388—390.

³ Viz Patočka 2006: *Současný český bolzanovský výzkum* v Patočka & Palek & Chvatík 2006, s. 152—153.

na Bolzanovo fyzikální a matematické dílo a jeho vztahy k soudobému českému vědeckému prostředí.¹ Její kandidátská práce o Bolzanově politických a sociálních názorech vyšla s osmiletým zpožděním teprve roku 1963.² Poté se Seidlerová bolzanovským tématům dále nevěnovala.

V zájmu o Bolzanovo místo v dějinách české vědy Seidlerová spolupracovala také se svým bývalým spolužákem z doktorského studia **Lubošem Novým** (nar. 1929), pod jehož vedením byla roku 1961 vydána kolektivní práce *Dějiny exaktních věd v českých zemích*,³ k níž se ještě podrobněji vrátíme v kapitole věnované 60. letům.

4.3 Bolzano vlastenecký kněz

Ve snaze o zařazení Bolzana mezi předchůdce marxistického myšlení se lze jen těžko vyhnout otázce jeho vztahu k náboženství. Vždyť své sociální názory šířil coby učitel náboženství a katolický kněz a třebaže byl později některými církevními kruhy kritizován a pronásledován, vždy se k církvi a k jejímu učení v plnosti hlásil. Jak tedy sloučit Bolzanovu zjevně opravdovou náboženskou víru s jeho sociálními názory, chceme-li jej označovat za předchůdce sociálního myšlení bytostně protináboženského? Nikoli náhodou se k této otázce v 50. letech vyjadřovalo hned několik Bolzanových interpretů. Přistupovali k ní jak z pozice ryze marxistické, tak z pozice představitelů různých církví.

Z pozice římskokatolické, či spíše katolicko-kolaborantské, se k otázce vztahu Bolzanova náboženského a sociálního myšlení vyjádřil hned na počátku 50. let **Josef Plojhar** (1902—1981), po roce 1948 exkomunikovaný

¹ Seidlerová 1960: *Fyzikální práce Bernarda Bolzana. Předběžné sdělení*, Zprávy Komise pro dějiny přírodních, lékařských a technických věd ČSAV, r. 2, s. 14—16; Seidlerová 1961: *Vytváření předpokladů širšího vědeckého rozvoje (Od devadesátých let 18. století do šedesátých let 19. století)* v Nový (ed.) 1961: *Dějiny exaktních věd v českých zemích do konce 19. století*, Praha: Nakladatelství ČSAV, s. 169—195; Seidlerová 1962a: *Jště několik poznámek o Bolzanově vztahu k českému vědeckému prostředí*, Zprávy Komise pro dějiny přírodních, lékařských a technických věd ČSAV, r. 11, s. 42—45; Seidlerová 1962b: *Poznámka k otázce styků mezi Bolzanem a Cauchym*, Zprávy Komise pro dějiny přírodních, lékařských a technických věd ČSAV, r. 12, s. 30—31 (též v německém překladu jako *Bemerkung zu den Umgängen zwischen B. Bolzano und A. Cauchy*, Časopis pro pěstování matematiky, r. 87, č. 2, s. 225—226).

² Seidlerová 1963: *Politické a sociální názory Bernarda Bolzana*, Praha: Nakladatelství ČSAV, 207 s.

³ Nový (ed.) 1961: *Dějiny exaktních věd v českých zemích do konce 19. století*, Praha: Nakladatelství ČSAV, 431 s.

kněz a vůbec nejvýznamnější představitel katolické kolaborace s komunistickým režimem.¹ Bolzanovi věnoval dvě krátké předmluvy: k Bolzanově knize *O pokroku a dobročinnosti*² vydané roku 1951 a k již třetímu českému vydání Bolzanovy knížky *O nejlepším státě*³ z roku 1952. Zajímavá je již skutečnost, že obě knihy vyšly v nakladatelství Vyšehrad, respektovaném křesťanském nakladatelství, které od roku 1948 plnilo služebnou úlohu Československé strany lidové – po vítězství prokomunistického křídla pod vedením Aloise Petra (1948—1951) a Plojgara (1951—1968) plně spolupracující s Komunistickou stranou. Vydání dvou Bolzanových sociálně zaměřených spisů tak lze již z těchto okolností rozumět jako součástí kolaborace ČSL a některých kněží (byť proti vůli církve) s komunistickým režimem – jako záměru vydat v křesťanském nakladatelství křesťanské strany spisy myslitele křesťanského, ovšem myslícího téměř komunisticky. Ukázat tak, že křesťanství není v rozporu s komunismem. Právě v tomto duchu jsou psány obě Plojgarovy předmluvy.

Předmluvu k první ze jmenovaných knih Plojgar uzavírá: „I když Bolzano nezná socialismus, tím méně vědecký socialismus, který se v jeho době teprve rodil, nalézáme v jeho díle [...] mnoho prvků, které napovídají, že správně rozpoznal tendenci a potřebu doby a že se k sociální otázce blížil v duchu, který se později stal duchem socialismu, jedině správného řešení hospodářských a sociálních otázek, vyvolaných kapitalismem. Jako pokrokový kněz spojil Bolzano toto nové chápání s křesťanstvím, a tím je vzorem i nám, kteří usilujeme o spojení ryzího sociálního pokroku s názorem křesťanským“.⁴

Po Plojgarově předmluvě však následuje Bolzanův důsledný rozbor různých aspektů dobročinnosti, který odráží jeho osvícensko-racionalistický způsob náboženského myšlení a v němž lze jen těžko hledat oporu pro Plojgarovu interpretaci. Bolzano svou úvahu uvádí tvrzením, že „[m]ezi mnoha blahodárnými změnami, které přivedilo zemi *křesťanské náboženství*, stojí na prvním místě vyšší rozmach, který udělilo duchu dobročinnosti.“⁵ A následně se v celém textu zabývá

¹ Viz Balík & Hanuš 2013: *Katolická církev v Československu 1945—1989*, Praha: Centrum pro studium demokracie a kultury, 399 s., zejm. s. 149—152.

² Plojgar 1951: *Bernard Bolzano jako sociální myslitel* v Bolzano 1951: *O pokroku a dobročinnosti*, Praha: Vyšehrad, 71 s., s. 7—12.

³ Plojgar 1952: *Předmluva* v Bolzano 1952: *O nejlepším státě*, Praha: Vyšehrad, 108 s., s. 3—7.

⁴ Plojgar 1951 v Bolzano 1951, s. 11—12.

⁵ Bolzano 1951, s. 15.

otázkou, jak se v této ctnosti může každý jednotlivý křesťan co nejvíce zdokonalovat. Dospívá k postulování třech „prostředků k osvojení ctnosti dobročinnosti“: 1. „Nejúčinnější a zároveň nejnutnější prostředek k tomu, abychom ve ctnosti dobročinnosti došli k nějakému zdokonalení, spočívá bezpochyby v tom, *abychom si řádně osvojili správné pojmy o této ctnosti*.“¹ (tomu právě je věnován Bolzanovův spis), 2. „*abychom si vytvořili sdílné srdce, živý soucit s cizím blahem i utrpením*“² a 3. „*ctnost skromnosti [je] posledním nutným požadavkem, který nesmíme zanedbat u nikoho, koho chceme vychovat ke ctnosti dobročinnosti*“.³ Duch těchto úvah obračejících se výhradně ke svědomí a srdci každého jednotlivce lze skutečně jen těžko považovat za „blízký duchu socialismu“, jak jej nazývá Plojhar.

Zařazení Bolzana mezi „vlastenecké kněze“ smýšlení sice ještě nikoli přímo socialistického, ovšem výrazně „pokrokového“ a v mnoha rysech předvídacího marxismus je hlavním smyslem také Plojharovy předmluvy k Bolzanově knížce *O nejlepším státě*. Ta je dle Plojhara „z nejosobitějších utopií předbřeznové doby, z utopií, jež budovatelsky nejúčinněji připravují vítězství lidu. Tím se [dle Plojhara] stává stavebním kamenem naší cesty k socialismu i účinným příspěvkem mírové výstavby“.⁴

Zajímavé je, že v celé předmluvě není ani zmínka o tom, že spis tentokrát vychází v novém překladu Vojtěcha Bláhy (zřejmě pseudonym Jaromíra Loužila)⁵ pořízeném z odlišné předlohy, totiž z Feslova opisu, který byl Jaškem poměrně přesvědčivě odhalen jakožto nekvalitní a méně autentický⁶ a který takto později posuzuje také Loužil.⁷ Proč se vydavatelé rozhodli pořídit nový překlad z jiné předlohy se bohužel z knihy nedozvíme. Vzhledem k tomu, že tento krok nijak neodůvodňují, lze se snad domnívat, že se pro něj rozhodli z jiných než ryze odborných důvodů. Snad proto, že Jaškův výklad Bolzanova sociálního myšlení byl politicky

¹ Tamtéž, s. 55.

² Tamtéž, s. 58.

³ Tamtéž, s. 59.

⁴ Plojhar 1952 v Bolzano 1952, s. 7.

⁵ Viz heslo „Loužil Jaromír“ v *Obec překladatelů 2016/2017: Bibliografický soupis českého uměleckého překladu*, online, cit. 31. 5. 2017, dostupné z: [<http://databaze.obecprekladatelu.cz>].

⁶ Viz Jaškovy poznámky v Bolzano 1934: *O nejlepším státě*, zejm. s. 286–288.

⁷ Loužil 1975: *Einleitung des Herausgebers* v Berg (ed.) & Loužil (ed.) 1975: *Bernard Bolzano Sozialphilosophische Schriften*, Stuttgart–Bad Cannstatt: Frommann Holzboog Verlag, 177 s., s. 9–17.

nepřijatelný. Irena Seidlerová ostatně zařadila Jaškovy poznámky do tradice protimarxistických prací o Bolzanově sociálním myšlení, kterou podle ní započal již roku 1907 Cyril Horáček.¹

Zatímco ve 30. letech to byli vedle matematiků právě především katolíci, kteří se snažili obnovit zájem o katolického myslitele Bolzana (Winter, Kalista), v poválečném období se z katolické pozice až do roku 1981 kromě Plojhara – z církve exkomunikovaného – k Bolzanovi nikdo další nevyjádřil. Winter musel po roce 1945 Československo opustit a již během války navíc opustil církev, když se zřekl svého kněžského povolání a vstoupil do služeb NSDAP. Ačkoli tedy jsou i jeho další studie o Bolzanovi velmi důležité, vychází již pouze v zahraničí a navíc již Wintera v tomto období nelze považovat za autora katolického. Kalista byl komunisty umlčen a v letech 1952–1960 uvězněn. V následujících letech sice věnoval Bolzanovi dvě další studie,² obě však byly vydány v zahraničí a v němčině a jejich vliv na české myšlení o Bolzanovi mimo úzce zaměřené kruhy byl proto patrně minimální.

V důsledku nezájmu katolických myslitelů o Bolzana, na němž se zřejmě podílelo i jeho zařazení mezi kolaborantské „vlastenecké kněze“, se v 50. a 60. letech (a ani později) nikdo z katolické pozice nezabýval ani otázkou vztahu mezi sociálním myšlením Bolzanovým a sociálním učením církve, které se postupně utvářelo od druhé poloviny 19. století – a to do značné míry právě v opozici vůči socialismu a marxismu. Přitom některé podobnosti jsou velmi zřejmé, a to i v tak rozporuplných otázkách, jako je pojetí soukromého vlastnictví. Jádrem Bolzanova pojetí je podřízenost vlastnického práva nejvyššímu mravnímu zákonu, tedy úsilí o obecné blaho (jemuž je ostatně podřízeno vše). „Tázete-li se po směrnicích, a zvláště po zásadě nejvyšší, k níž třeba státu [sic!] přihlížeti, udílí-li nebo odpírá-li toto právo vlastnické [...] Jest to: Věc nějaká buď jenom tehdy prohlášena

¹ Horáček 1907, cit. výše. Vedle těchto poznámek měla Seidlerová výhrady i vůči samotnému Jaškově překladu: „Ve vlastním textu Bolzanově [Jašek] mate smysl nejen poznámkovým aparátém, nýbrž i překladem.“ Viz Seidlerová 1963, s. 15. Jako důkaz však poukazuje na srovnání českého a německého vydání, aniž by přitom zohlednila, že Jašek záměrně a odůvodněně vycházel z odlišné rukopisné předlohy.

² Kalista 1969: *Zur Entwicklung des religiös-philosophischen Denkens von B. Bolzano in den Jahren 1813 bis 1834* v Steinitz & Berkov & Suchodolski & Dolanský 1969: *Ost und West in der Geschichte des Denkens und der kulturellen Beziehungen. Festschrift für Eduard Winter zum 70. Geburtstag*, Berlín: Akademie Verlag, 816 s.; Kalista (ed.) 1979: *Ueber die Perfectibilität des Katholicismus*, Stuttgart–Bad Cannstatt: Frommann Holzboog Verlag, 454 s. (2 sv.).

za majetek soukromý, za majetek jednotlivce – tehdy však také v každém případě! – je-li prospěšnější celku, aby přiznal jednotlivci toto právo vlastnické, než aby mu je odepřel.“ Demokraticky organizovaný stát tak může a má přijmout zákony, které vlastnické právo omezují tak, aby to bylo pro všechny co nejvíce přínosné. Některé důsledky, které Bolzano z této zásady vyvozuje, s mechanickou deduktivností sobě vlastní, jsou i z dnešního církevního hlediska nepřijatelné (například úplné zrušení dědického práva). Bolzano je však nevyjadřuje jako zákony, jimiž by se stát měl řídit – ty si v jeho ideálním státě musejí stanovit lidé sami na základě diskuse, ke které on pouze přináší svůj příspěvek. A v samotných východiscích se Bolzano s učením církve shoduje. „Člověk, který užívá stvořených statků, se musí na věci právem držené dívat nejen jako na své, ale též jako na společné, a to v tom smyslu, aby mohly být nejen k jeho vlastnímu prospěchu, ale i k prospěchu druhých. [...] Státní moc [sic!] má právo a povinnost řídit oprávněné užívání práva na vlastnictví ve prospěch obecného blaha.“¹ Bolzano i magisterium dnešní římskokatolické církve považuje vlastnické právo za podléhající obecnému blahu, zároveň ovšem nedotknutelné jednotlivcem či libovolnou skupinou jednotlivců (např. dělnickou třídou), nýbrž výhradně státní mocí. Toto téma by ovšem vyžadovalo daleko hlubší ohledání, které zatím v bolzanovské literatuře schází.

V katolických kruzích nacházíme příspěvky o Bolzanovi znovu až v rámci oslav Bolzanova jubilea roku 1981. K těm se však vrátíme až v pozdějším výkladu.

Z řad Církve československé husitské se Bolzanovi na počátku 50. let věnoval **Miloslav Kaňák** (1917—1985) v knize *Z dějin reformního úsilí českého duchovenstva*². Stejně jako Plojhar se ani Kaňák neubráníl pokušení kolaborace a také jemu je tak Bolzano především jedním z můstků mezi křesťanstvím a komunismem. Celý výklad dějin církevně-reformního hnutí, do něhož je Bolzano zasazen, Kaňák vypracovává plně v souladu s marxistickou metodologií dějepisce, podle níž hlavní hybnou silou dějin, třeba i dějin duchovních, je třídní boj.

¹ Římskokatolická církev 1995: *Katechismus katolické církve*, Praha: Zvon, s. 584 (odst. 2404 a 2406). Vychází z *Pastorální konstituce o církvi v dnešním světě* (*Gaudium et Spes*) přijaté na Druhém vatikánském koncilu.

² Kaňák 1951: *Z dějin reformního úsilí českého duchovenstva (dějinná zkratka let 1800—1920)*, Praha: Blahoslav, 112 s.

Prostí kněží pocházejí z lidových vrstev a (pokud se jim neodcizili) stávají se z nich proto nositelé pokrokových myšlenek. Oproti nim stojí církevní hierarchie pocházející z aristokratických vrstev, která je lidu odcizená a šíření pokrokových myšlenek brání. Jelikož je církevní bohatství rozdělováno nespravedlivě, přičítá se k rozdílu třídního původu též rozdíl v jejich „materiální základně“, který třídní boj umocňuje. K tomu se ještě přidává rozdíl národnostní, neboť z aristokratických kruhů pocházející biskupové jsou většinou Němci, zatímco prostí kněží jsou většinou Češi. K tomuto obecnému schématu (které lze nehledě na zvláštnosti konkrétního zkoumaného předmětu vyvodit z historického materialismu) Kaňák přidává ještě jeden specifický prvek, vzhledem k jeho církevní příslušnosti očekávatelný: husitství. Zatímco prostí kněží mají k husitství kladný vztah, aristokratická církevní hierarchie Husovo učení zavrhuje. Tyto čtyři motivy – rozdíl třídního původu, materiálního zázemí, národnosti, vztahu k husitství – tvoří osnovu celého Kaňákova výkladu. Z nich se rodí *český lidový kněz*, nositel reformního hnutí.

Kaňákův výklad dějin reformního hnutí poněkud překvapivě neústí ve vznik samostatné Českosloveské církve, k níž se autor hlásí. Ta je jen jedním z jeho projevů. A rovněž překvapivé je, že ačkoli je autor sám teolog, vůbec se nevěnuje věroučnému aspektu tématu. Nezabývá se vlastním obsahem a vnitřními motivy církevně reformního hnutí, teologickými řešeními problémů vyvolaných moderním světem, rozdíly těchto řešení v různých církvích apod. Reformní hnutí je v Kaňákově výkladu nazíráno jako třídní a národnostní boj nového pokrokového myšlení se starým reakčním, přičemž ovšem vlastní smysl reformu neleží v náboženské oblasti. Cílem, k němuž reformní úsilí českého duchovenstva směřuje, třebaže nevědomě, je komunismus. Dokonce i radikální formy křesťanského sociálního myšlení jsou v Kaňákově pojetí jen krůčkem na cestě k tomuto cíli.

Kaňák se nijak nepozastavuje nad paradoxem, že v jeho pojetí nábožensko-reformního hnutí by smyslem tohoto hnutí bylo vyústění ve zcela světské a výrazně proticírkevní a protináboženské politické teorii. I křesťanské sociální myšlení je pro něj pouhým lešením, které bylo ke stavbě socialistické společnosti vhodnou pomůckou, které je však vposledku potřeba také odstranit, aby nepřekáželo jedinému správnému sociálnímu myšlení, jímž je marxismus (či snad stalinismus). „Křesťanský socialismus [...] byl nesplnitelným utopismem a představoval jakousi kombinaci mírného oportunistu i reformismu zároveň, v níž jasný program sociální přestavby společnosti, jak jej vytyčilo Marx-Engelsovo

učení o zespolečenštění výrobních prostředků, bylo nahrazováno programem spočívajícím na zásadách Ježíšova evangelia, Pavlových listů a na příkladech ze života prvních křesťanů“ – přitom si mnozí kněží ani neuvědomili, že svým působením „rozrážejí jednotu dělnického hnutí a tím je oslabují v jeho revolučním poslání, na které Marx a Engels položili základní důraz.“¹ Jinými slovy: naivní myšlenky Pavla a Ježíše dle Kaňáka nakonec začaly zastírat spásné proroctví Marxe a Engelse. Perspektiva vskutku křesťanská.

Bolzana Kaňák považuje za pokračovatele reformního působení Josefa Dobrovského a nejvýznamnějšího vychovatele českých lidových kněží první poloviny 19. století. „Co pro první obrozenskou generaci českých kněží znamenal J. Dobrovský, to pro následující naše kněžské generace první poloviny XIX. století znamenal Dobrovského přítel Bernard Bolzano.“² Tedy ačkoli Bolzano sám nebyl lidového původu a nebyl národnostně (jazykově) Čechem, měl na české lidové kněží dobrý vliv. Protože „byl na nejlepší cestě přiblížiti se hospodářskému řešení otázek lidské společnosti vědeckou [rozuměj: marxistickou] cestou“ a nedošel-li sám k marxistickému řešení, bylo to jen tím, že „nedostatek Bolzanových praktických zkušeností, nezralá kapitalistická výroba jeho doby, vliv nezralých teorií utopického socialismu a velmi brzy i ohledy na okolí, k němuž mu bylo třeba žíti, zmírňovaly důsledky jinak přísně logických jeho soudů“.³ Bolzano je dle Kaňáka také příkladem kněze, jehož hlavní úsilí nespočívá v náboženské, nýbrž v sociální oblasti. K přesvědčení o správnosti katolictví Bolzano podle něj dospěl výhradně na základě svých úvah o prospěšnosti obecnému blahu a „[j]sa pak nucen kvůli tomu býti knězem církve [sic!] a zjistiť v ní nejednu nedokonalost [...] usiloval o církevní reformu“.⁴

Jednou z hlavních otázek Kaňákova přístupu k Bolzanovi (jakož i k celému reformnímu hnutí) je otázka jeho vztahu k revoluci. Bolzanismus byl podle něj mírný směr vyžadující postupné reformy. V revolučním dění roku 1848 však dle Kaňáka také Bolzano dospěl k přesvědčení o nezbytnosti revoluce. A to údajně mimo jiné též na základě seznámení s *Komunistickým manifestem* Marxe a Engelse, který se k němu dostal „neznámo odkud a jakou cestou, asi osvíceným knězem F. S. Schneiderem“.⁵ Díky tomu se

¹ Kaňák 1951, s. 68.

² Tamtéž, s. 16.

³ Tamtéž, s. 17.

⁴ Tamtéž, s. 18.

⁵ Tamtéž, s. 25.

Bolzano těsně před svou smrtí stačil obrátit a uvědomit si, „že jedině boj a jednotně organizovaný šik českých katolických kněží, usilujících o církevní reformy, může mít vůbec vliv i na postup církevní reformy“.¹

Takto vykládá Kaňák Bolzanovu podporu setkání katolických kněží uspořádaného roku 1848 jeho nejbližším žákem Františkem Náhlovským (1807—1853), který se podle něj rovněž pod vlivem četby *Komunistického manifestu* a další socialistické literatury na sklonku života také obrátil k revolučnosti. Na pražském shromáždění kněžstva však nebylo mnoho revolučního. Snad jen to, že setkání, na němž se mělo diskutovat o důležitých věcech církve, svolal „zdola“ pouhý rektor lužicko-srbského semináře a člen českého národního výboru Náhlovský, který se zřejmě domníval, že jej tato hodnost k svolání shromáždění opravňuje.² Po prvním shromáždění podal Náhlovský zprávu arcibiskupovi, který přes prvotní zaleknutí s většinou požadavků shromáždění souhlasil. A teprve po tomto prvním shromáždění se o věci dozvěděl i Bolzano, který byl pochopitelně nadšen, neboť v setkání spatřoval otevření širší diskuse o mnoha svých církevně reformních názorech. K ní také posléze došlo – zásluhou Havlíčka i v denním tisku.³ Reakce některých představitelů církevní hierarchie na setkání byla skutečně velmi negativní, což ovšem svědčí spíše o protirevolučnosti ostatních církevních kruhů (vzhledem k politickým událostem roku 1848 celkem pochopitelné) než o revolučnosti kruhů reformních. Ostatně i sám Bolzano, ačkoli zprvu s revolučním naladěním počátku roku 1848 sympatizoval, se záhy od revolučního hnutí radikálně distancoval.⁴ A ostatně i právě proto nechtěl, aby byl vydán jeho spis *O nejlepším státě*, který by byl nepochopen a zneužit.⁵ Je-li tedy něco pravdy na Kaňákově nepodloženém tvrzení, že Bolzano v revolučním roce 1848 četl *Komunistický manifest*, pak jej tato četba zřejmě spíše odvrátila od sympatií k hnutí, od něhož si původně sliboval postupné uskutečňování některých svých sociálně a církevně reformních myšlenek.

¹ Tamtéž.

² Srv. Winter 1935, s. 179.

³ Tamtéž, s. 180.

⁴ Winter 1935, s. 184; viz též poznámku Zdeňka Kalisty v Winter 1935, s. 228.

⁵ Dne 10. října 1848 tak Bolzano píše Feslovi: „I kdybych byl s formou spisku spokojen, musil bych vždy ještě protestovati proti jeho vydání tiskem v přítomné době a proti jeho rozšiřování v našem státě, už proto, že neuvěřím, že by lidé v tomto prostředí a v této době měli čas, aby přijímali a snášeli pravdy toho druhu, jako jsou pravdy, jež zde předkládám.“ Citováno dle Winter 1935, s. 185.

Otázka Bolzanova vztahu k revoluci v roce 1848 je důležitá. Zatímco podle poměrně přesvědčivě doloženého pojetí Winterova se Bolzano v tomto roce jednoznačně postavil proti radikálům typu Augustina Smetany (1814—1851) či Františka Matouše Klácela (1808—1882), Kaňák mezi nimi a Bolzanem nevidí žádný zásadní protiklad. Obdobně jako nevidí zásadní rozdíl mezi Bolzanem a Josefem Jungmannem, kterého vnímá jako laického představitele téhož církevně-reformního myšlení. Nevšímá si tak opozice umírněného osvícensko-reformního, nacionálně nevyhraněného proudu reprezentovaného Bolzanem a radikálního romanticko-revolučního, nacionálně vyhraněného proudu reprezentovaného Jungmannem. Proti sobě namísto toho staví vše „reakční“ a „pokrokové“ – k čemuž v první polovině 19. století ještě patří i Němec Bolzano, od druhé poloviny 19. století však již výhradně čeští myslitelé, kteří se vedle osvícenského církevního reformismu odvolávají také na starší tradice husitství a postupně přes český katolický modernismus (Baar) a radikální reformismus zakladatelů Československé církve (Farský) spějí až k socialismu (Kaňák).

K tématu náboženských dějin období 18.—19. století zcela odlišně přistoupil teolog a duchovní Českobratrské církve evangelické **Jan Milíč Lochman** (1922—2004) v knize *Náboženské myšlení českého obrození* z roku 1952.¹ Oproti Kaňákově sociologickému (marxistickému) přístupu, na jehož základě náboženský vývoj vysvětluje z vnějších okolností (zejména z třídního boje), se Lochman věnuje vnitřnímu obsahu tohoto vývoje. Dějiny církevně-reformního hnutí, reformního úsilí českého duchovenstva, vykládá z náboženských pohnutek, z jejich náboženského cítění a myšlení.

Z této perspektivy odhaluje dva hlavní proudy, které náboženský vývoj v českých zemích formovaly a jimiž se ve svém výkladu podrobně zabývá: *josefinské katolictví* a *lidové evangelictví*. V pojetí josefinismu Lochman navazuje na Wintera. Stejně jako on se věnuje duchovnímu aspektu josefinismu, nikoli jeho politickým projevům, a snad ještě výrazněji než Winter zdůrazňuje jeho teologický smysl. Josefinisté ve svém úsilí o církevní reformu dle Lochmana nestojí proti církvi, nýbrž jejich úsilí je naopak neseno zbožným přáním církvi co nejvíce prospět. Dokonce i některé momenty, které se Winterovi zdají již téměř protináboženské, jako Bolzanovo

¹ Lochman 1952: *Náboženské myšlení českého obrození: Kořeny a počátky*, Praha: Komenského evangelická fakulta bohoslovecká, 378 s.

podřízení náboženství mravnosti, dle Lochmana vychází z náboženského, teologického přesvědčení.

Zajímavé je, že Lochman zcela přehlíží tematicky velmi blízkou, výše zmiňovanou studii Miloslava Kaňáka, od něhož jej vedle odlišného vyznání dělí také jednoznačně odmítavý (resp. lhostejný) postoj k marxismu.

Bolzanem se však Lochman v této knize podrobněji nezabývá. Přestože jej již zde označuje za mimořádně důležitého pro dané téma, původně jednotně zamýšlenou práci o náboženském významu českého obrození musel – údajně z důvodu přílišného rozsahu tématu, patrně však také z důvodu nepříznivých politických poměrů¹ – rozdělit na dvě části a výklad věnovaný Bolzanovi odložil až do další knihy *Duchovní odkaz obrození* vydané až v 60. letech.² Do diskuse o významu náboženství v Bolzanově životě a díle tak Lochman v 50. letech nezasáhl. Svou první práci se sice zmínkami přihlásil k Winterově chápání Bolzana coby představitele josefinismu, blíže se však tomuto tématu nevěnoval a ani nepostavil toto starší pojetí proti nově se prosazujícímu pojetí ovlivněného marxismem. Přesto jeho kniha dokazuje, že historicko-materialistické pojetí Bolzana a jeho zařazení mezi „vlastenecké kněží“ nebylo ani na počátku 50. let jediným možným způsobem psaní o Bolzanovi.

4.4 Postupné uvolňování politické situace

Od konce první poloviny 50. let vychází několik příspěvků k dílčím aspektům Bolzanova díla a působení, které rovněž nejsou na marxistické metodě závislé: článek o Bolzanově pedagogice od **Vlasty Tatjany Miškovské** (1908—1980) otištěný roku 1954 v časopise *Náboženská revue Církve Československé* (později přejmenovaném *Theologická revue*),³ studie o Bolzanově estetice od **Karla Svobody** (1896—1954) téhož roku otištěná v časopise *Rozpravy Československé akademie věd*,⁴ dvě studie o Bolzanově

¹ Jak vyplývá z Lochmanovy předmluvy ke druhé knize, kapitulu o Bolzanovi a vůbec většinu jejího obsahu napsal již v letech 1953—54, přesto byla kniha vydána až po deseti letech. Viz Lochman 1964 (cit. níže), s. 6.

² Lochman 1964: *Duchovní odkaz obrození. Dobrovský, Bolzano, Kollár, Palacký. Náboženské profily*, Praha: Kalich, 350 s.

³ Miškovská 1954: *Bolzano ve filosofii výchovy své doby*, *Náboženská revue*, r. 25, s. 70—76.

⁴ Svoboda 1954: *Studie o Bolzanovi*, *Rozpravy Československé akademie věd*, r. 64, s. 1—26.

teorii reálných čísel a logice od jednoho z vůbec nejvýznamnějších badatelů zabývajících se Bolzanovým matematickým dílem **Karla Rychlíka** (1885—1968), otištěné roku 1957 a roku 1958 v *Časopise pro pěstování matematiky*,¹ a práce o Bolzanově vztahu k České společnosti nauk od **Josefa Levory** (nar. 1929), vydaná roku 1958 nákladem Archivu ČSAV ve sborníku věnovaném k narozeninám Václava Vojtíška.² Všechny tyto práce jsou vypracovány nestranně, odborným způsobem založeným na samostatném studiu pramenů, a bez odkazů k marxismu či k marxistickým vykladačům Bolzana. Ze sekundární přehledové literatury o Bolzanovi je v těchto pracech nejčastěji zmiňován E. Winter.

Také dva šířeji zaměřené příspěvky od matematika **Františka Veseleho** (1903—1977) o Bolzanově životě a díle vydané v letech 1956 a 1957 v didaktických a populárně-naučných matematických časopisech³ nepřistupují k hodnocení Bolzana z marxistické perspektivy. Ačkoli lze souhlasit s Janem Patočkou, že se jedná pouze o „přesně vyvážená a dobře poučená shrnutí o Bolzanově životě a vědeckém významu, která však nepřinášejí žádná zásadně nová hlediska“,⁴ pro naše téma jsou tyto příspěvky i tak důležité. Například je s ohledem na předchozí vývoj Bolzanovy recepce zajímavé, že spisu *O nejlepším státě* věnuje Veselý jen několik řádků. Charakterizuje jej jako jediný v Čechách vzniklý utopicko-socialistický spis a pro tuto jeho jedinečnost jej považuje za pozoruhodný. Jakémukoli jeho hodnocení se však vyhýbá.⁵ Bolzanovo sociální myšlení Veselý vidí spíše

¹ Rychlík 1957: *Theorie reálných čísel v Bolzanově rukopisné pozůstalosti*, Časopis pro pěstování matematiky, r. 81, s. 391—395 (vydáno též v německém překladu v Praze a v ruském překladu v Moskvě); Rychlík 1958: *Úvahy z logiky v Bolzanově rukopisné pozůstalosti*, Časopis pro pěstování matematiky, r. 83, s. 230—234.

² Levora 1958: *Bernard Bolzano a Královská česká společnost nauk*, Akademiku Václavu Vojtíškovu k 75. narozeninám pracovníci archivu ČSAV, Praha: Československá akademie věd, s. 69—89. Viz též Levora 1954: *Bernard Bolzano*, Vesmír, r. 33, s. 344—346.

³ Veselý 1956: *Život a dílo B. Bolzana*, Matematika ve škole: Časopis pro metodiku matematiky, r. 6, č. 8, s. 449—464; Veselý 1957: *Život Bernarda Bolzana a jeho matematicko-přírodovědecké práce*, Pokroky matematiky, fyziky a astronomie, r. 2, č. 1, 2, s. 119—127, 234—243.

⁴ Patočka: *Současný český bolzanovský výzkum* v Patočka & Palek & Chvatík 2006, s. 151.

⁵ „Pro nedostatek místa nemohu tu podati obsah spisu „O nejlepším státě“ ani v hlavních rysech. Předpokládám, že se čtenář může seznámiti s tímto dílem vlastní četbou.“ Veselý 1956, s. 460.

jen jako jeden z projevů jeho dobročinnosti, která se neméně projevovala i prakticky.¹

Všechny tyto příspěvky ze druhé poloviny 50. let poukazují na to, že s postupným odezníváním stalinismu po Stalinově smrti roku 1953 a uvolňováním politické situace také Bolzano přestal být uchopován výhradně marxisticky. Lze-li tedy mluvit o marxistické recepci Bolzana, byla utvořena hned v prvních letech po převratu roku 1948. V těchto prvních letech měla mezi bolzanovskými studiemi monopol. Později je i nadále významná, již ovšem jen jako jedna z možných. Vedle ní začnou vznikat také výklady nemarxistické. To se týká zejména úzce odborně zaměřených prací, ale i některých prací obecnějších. S otevřenou polemikou s marxistickou recepcí se ovšem po celé sledované období nesetkáme.

4.5 Konference o dějinách české filosofie

Za určitý mezník ve vývoji Bolzanovy recepce po roce 1948 můžeme označit rok 1958.

Dialekticko-materialistický způsob nahlížení na Bolzana je v tomto roce završen vydáním českého překladu monografie o Bolzanovi od jednoho z nejvýznamnějších českých leninistů,² „sovětočecha“³ Arnošta Kolmana.⁴

A zároveň se v tomto roce konala konference o dějinách české filosofie,⁵ na níž přednesl svůj první příspěvek k bolzanovskému výzkumu později nejvýznamnější představitel neoficiální linie Bolzanovy recepce a jeden z nejdůležitějších představitelů disentu Jan Patočka (1907—1977)⁶ a které se účastnili také další významní autoři zabývající se Bolzanem (Winter, Seidlerová).

¹ „Chtěl bych však důrazně připomenouti, že Bolzano neprojevuje své socialistické smýšlení jen theoreticky, nýbrž i prakticky v celém svém životě, v němž problém lidské bídě byl mu vždy problémem nejtěžším.“ Tamtéž, s. 460—461.

² Černý 1992: *Paměti III (1945—1972)*, Brno: Atlantis, 672 s., s. 143.

³ Sedlák 1992: *Sto let od narození A. Kolmana*, Filosofický časopis, r. 40, č. 2, s. 710—711.

⁴ Kolman 1958: *Bernard Bolzano*, cit. výše. V ruském originále vyšlo v Moskvě nakladem Akademie věd SSSR roku 1955.

⁵ Popelová-Otáhalová & Kosík 1958: *Filosofie v dějinách českého národa: Protokol celostátní konference o dějinách české filosofie v Liblicích ve dnech 14.—17. dubna 1958*, Praha: Československá akademie věd, 321 s.

⁶ Patočka 1958: *Bolzanovo místo v dějinách filosofie* v Popelová-Otáhalová & Kosík 1958, s. 111—123.

Konference uspořádaná ve dnech 14.—17. 4. 1958 v Liblicích Filozofickým ústavem Československé akademie věd ve spolupráci s Katedrou dějin filosofie Filozofické fakulty Univerzity Karlovy „byla připravována jako první krok k synthetickému marxistickému zpracování dějin české filosofie“.¹ V rámci tohoto úkolu měl být do dějin českého myšlení zařazen také Bolzano.

Konferenci zahájili korespondent ČSAV Ludvík Svoboda (1903—1977) a ředitel Filozofického ústavu **Ladislav Ratibor Rieger** (1890—1958, zemřel záhy po konferenci dne 30. 4. 1958). Rieger zařadil Bolzana spolu s Janem Husem a Janem Amosem Komenským k nejvýznamnějším představitelům dějin českého humanistického a demokratického myšlení. „Hus – Komenský – Bolzano; to jsou osobnosti světového významu, mnohdy nedoceneného. Tento jejich význam má právě osvětlit naše nové bádání.“² Již ze seznamu účastníků konference je zřejmé, že úkol konference nebyl vypracován s dogmatickou jednoduchostí (s jakou se naopak setkáme u Kolmana).

Hned v následujícím příspěvku se vůči dogmaticčnosti ostře vymezil **Karel Kosík** (1926—2003), jehož přednáška *Dějiny filosofie jako filosofie*³ je dle Jana Zouhara spolu s jeho knihou *Česká radikální demokracie*⁴ „součástí předělu v marxistické historiografii české filozofie“.⁵

Za jeden z hlavních předpokladů soudobého marxismu pokládá Kosík „mylné přesvědčení, že marxismus jako metoda a teorie dějin kultury, literatury a filosofie spočívá ve vyhledání abstraktního kladného principu, který v dějinném boji dosahuje vítězství hledání boje pozitivního abstraktního principu s negativním.“⁶ Přestože se sám k marxismu hlásí, staví se proti „abstraktní[mu] doktrinářství, jež hledá pro složitou skutečnost nejjednodušší formule a domnívá se, že vystihuje *filozofickou* problematiku toho či onoho myslitele nalezením nejjednoduššího třídně politického či ideologického *označení*“⁷ a proti „vulgárnímu ekonomismu“, který „se

¹ Popelová-Otáhalová & Kosík 1958, s. 5.

² Popelová-Otáhalová & Kosík 1958, s. 7.

³ Kosík 1958: *Dějiny filosofie jako filosofie* v Popelová-Otáhalová & Kosík 1958, s. 9—24.

⁴ Kosík 1958: *Česká radikální demokracie. Příspěvek k dějinám názorových sporů v české společnosti 19. století*, Praha: SNPL, 482 s.

⁵ Viz heslo „Karel Kosík“ v Gabriel & Krob & Pavlincová & Zouhar (eds.) 1998: *Slovník českých filosofů*, cit. výše.

⁶ Kosík 1958 v Popelová-Otáhalová & Kosík (eds.), s. 11.

⁷ Tamtéž, s. 12.

v teorii a v dějinách kultury projevuje v několika podobách: jako historické *rámcování* duchovních a kulturních jevů, jako vytváření *ekonomické podezdvíčky* pro hotovou, zformulovanou a zkonstruovanou duchovní nadstavbu, jako zjišťování *vnějších předpokladů* duchovního světa.¹ Oproti tomu má dle Kosíka marxistická metoda dějin filosofie spočívat v docenění významu jednoty (totality) duchovní a materiální složky pojetí světa. „Zobrazení světa a uvědomění světa v lidských hlavách je *součástí* zobrazovaného světa, neboť společenský svět neexistuje bez lidí a jejich vědomí.“²

Kosíkova kritika zjevně směřuje také proti některým českým interpretům Bolzana (Kolman a Seidlerová), třebaže je výslovně nezmiňuje, stejně jako nezmiňuje ani další autory, na něž tato jeho kritika zřejmě míří (např. Zdeněk Nejedlý). Své připomínky formuluje jen obecně.

V následujícím příspěvku se **Milan Machovec** (1925—2003) zamýšlel nad možností a významem dějin české filosofie, zejména nad jejím dvojitým možným pojetím:³ 1) úžeji zaměřenými dějinami „školské filosofie“ prověřované hledisky světového filosofického vývoje (tento směr podle něj reprezentuje Josef Král) a 2) šířeji orientovanými dějinami „filosofického myšlení“ (reprezentovanými Zdeňkem Nejedlým).

Tradice odborné filosofie je dle Machovce v Čechách velmi slabá, zatímco tradice šířeji pojatého filosofického myšlení naopak velmi silná (vedle Husa, Chelčického, Komenského či obrozenců Machovec uvádí také Nejedlého a Gottwalda). Pokud bychom se omezili na školskou filosofii, pak „[p]rvní pozoruhodnější kapitolou by byl až Bernard Bolzano“.⁴ Také proto pokládá Machovec za správnou základní tendenci k širšímu pojmání dějin filosofie jakožto dějin filosofického myšlení.

Ovšem výsledky dosavadního zpracování jsou podle něj rozporuplné. Jednak jim lze vytýkat rozplynutí v dějinách věd a kultury či v dějinách společenských zápasů a ideologií. Jednak bylo příčinou řady omylů „*klamně promítnutí vlasteneckého citu do filosofie*“.⁵ „Vše národní musilo

¹ Tamtéž, s. 13.

² Tamtéž, s. 19.

³ Machovec 1958: *Problematika dějin české filosofie* v Popelová-Otáhalová & Kosík (eds.) 1958, s. 25—37.

⁴ Tamtéž, s. 30.

⁵ Tamtéž, s. 33.

být veliké a slavné. Myšlenka, že máme velké a slavné dějiny, byla promítnuta do všech oblastí včetně filosofie.“¹

A problematická je i jejich marxistická metoda. „Nebylo jasno, co je a co není marxistická metodologie dějin filosofie. Někteří autoři se domnívali, že naším hlavním či jediným úkolem je vyvodit vše, co se ve filosofii kdy myslilo, ze sociálněekonomických kořenů.“²

Ani Machovec pochopitelně ve své kritice neuvádí konkrétní příklady, sebekriticky zmiňuje pouze vlastní starší práce. Je však zřejmé, že komu výtky směřovaly. Stejně jako Kosík poměrně důrazně kritizuje dosavadní marxistické dějiny filosofie, byť rovněž z marxistické pozice a rovněž pouze nekonkrétně.

Úvodní metodologické příspěvky Kosíka a Machovce překvapivě nezbudily nikterak bouřlivé reakce ostatních účastníků konference ani odborné veřejnosti. Alespoň pokud můžeme soudit ze záznamu následující diskuse³ či z recenze sborníku ve Filozofickém časopise.⁴ Přestože se jedná o období boje proti tzv. „revizionismu“ (marxistického myšlení, které je představiteli politické moci z různých důvodů považováno za nepravověrné), posíleného zejména českým vydáním Leninova spisu *Proti revizionismu*⁵, liblická konference přes svůj kritický charakter nebyla veřejně odsouzena jakožto revizionistická. V recenzi Jiřího Cetla najdeme pouze výtku redakce, že jeho recenze „opomíjí význam vydání knihy v současné situaci boje proti filosofickému revisionismu“.⁶ Na revizionismus Kosíkovy přednášky upozornila Dagmar Cachová, ovšem pouze v jiné souvislosti a bez bližšího komentáře.⁷ Tísňivé duchovní prostředí 50. let se na konci této dekády zjevně začínalo postupně uvolňovat, čehož je boj proti „revizionismu“ spíše jen důkazem.

¹ Tamtéž.

² Tamtéž, s. 34.

³ Tamtéž, s. 37—39.

⁴ Cetl 1959: *Filosofie v dějinách českého národa* [recenze], Filozofický časopis, roč. 7, č. 2, s. 224—235.

⁵ Lenin 1958: *Proti revizionismu*, Praha: Státní nakladatelství politické literatury, 323 s.

⁶ Cetl 1959, s. 224.

⁷ Cahová 1959: *Nad dvěma sborníky proti revizionismu*, Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. G, Řada sociálněvědná, roč. 8, č. G3, s. 114—116.

Přednáška *Bolzanovo místo v dějinách filosofie*¹ pronesená na liblické konferenci je prvním příspěvkem k bolzanovskému bádání od **Jana Patočky** (1907—1977) – který bude pro naše téma v následujícím období mimořádně důležitý. Již proto věnujme na tomto místě alespoň několik řádků také jeho životopisu.

Jan Patočka je nepochybně jedním z nejvýznamnějších českých filosofů 20. století. Respektive je jedním z nejvýznamnějších filosofů 20. století vůbec, přestože většinu života strávil v českém prostředí. To totiž nebylo vůči Patočkovu myšlení nikdy příznivě nakloněno. Již v předválečném období se ovlivněn studiem u Edmunda Husserla a Martina Heideggera ocitl poněkud stranou českému filosofickému vývoji. Natolik stranou, že přes své mimořádné filosofické nadání měl obavy o přijetí svého habilitačního spisu *Přirozený svět jako filosofický problém*. Ten nakonec, za vydatné Husserlovy podpory, zdárně obhájil roku 1937 a nastoupil tak jako docent filosofie na Filosofické fakultě Univerzity Karlovy.² Zde však mohl strávit pouhé dva roky před uzavřením českých vysokých škol roku 1939. Během války pak učil na gymnáziu a pracoval jako dělník na stavbě. Po válce se opět na několik let vrátil na univerzitu, již roku 1949 ji však z politických důvodů znovu opustil. V 50. a 60. letech se pak musel věnovat politicky neutrálním komeniologickým studiím. Působil v Ústavu T. G. Masaryka (1950—1954, kdy byl ústav zrušen), v Pedagogickém (1954—1957) a Filosofickém ústavu Československé akademie věd (1958—1968). Roku 1968 se opět vrátil na univerzitu, pouze však do roku 1972, kdy byl předčasně penzionován.

Omezené možnosti publikovat ilustruje osud Patočkovy knihy *O smysl dneška* z roku 1969, která byla již vytištěná cenzurována, 11 000 výtisků bylo zničeno a znovu byla vydána až v exilu roku 1987.³ Od roku 1973 měl Patočka zcela zakázáno publikovat i cestovat. V 70. letech tak působil již pouze „v podzemí“. O to významnější však bylo jeho působení na české neoficiální intelektuální prostředí prostřednictvím bytových seminářů a samizdatových publikací. Roku 1977 se Patočka stal jedním ze tří prvních mluvčích Charty 77 a záhy poté zemřel na následky policejních výslechů.

¹ Patočka 1958: *Bolzanovo místo v dějinách filosofie* v Popelová-Otáhalová & Kosík 1958, s. 111—123.

² Viz komentář Vladimíra Tardy v Patočka 2008: *Fenomenologické spisy I.: Přirozený svět. Texty z let 1931—1949*, Praha: Oikoymenth, 471 s., s. 435—448.

³ Viz ediční poznámku v Patočka 1987: *O smysl dneška: Devět kapitol o problémech světových i českých*, Londýn: Rozmluvy, 153 s.

Jeho smrt ještě zesílila vliv jeho díla na české myšlení v poslední dekádě komunistické totality.¹

Jak uvádí Jan Sokol², přestože se Patočka vždy zajímal o aktuální dění, rozhodl se již v mládí plně zasvětit život filosofii a aktivní politice se důsledně vyhýbal. V 50. letech se musel pod tlakem hmotných starostí o rodinu zcela stáhnout do soukromí, od 60. let se však opět snažil sledovat i domácí filosofický vývoj, včetně vývoje myšlení marxistického.³ V souvislosti s rostoucím vlivem na české intelektuální prostředí Patočku od 60. let intenzivně sledovala a pronásledovala tajná policie a tento tlak se dále zintenzivňoval v 70. letech.

Ve svém prvním příspěvku k bolzanovskému výzkumu z roku 1958 se Patočka pokouší zařadit Bolzana do dějin myšlení. Zjevně přitom vychází zejména z prací dvou autorů, kteří, ačkoli oba pocházeli z českých zemí, byli českému prostředí 50. let již zcela cizí a z ideologických důvodů vnímaní jako nepřátelští či přinejmenším podezřelí: Eduarda Wintera a Edmunda Husserla.

Patočka vychází z Winterova zařazení Bolzana do kontextu josefinismu a stejně jako Winter považuje Bolzana za hlavního představitele jeho ponapoleonské pozdní fáze, kdy zatímco ve Vídni byl josefinismus postupně potlačován, v odlehlých Čechách se nadále udržuje a prohlubuje. Patočka přitom zdůrazňuje jednu důležitou odlišnost původního josefinismu Josefa II. a josefinismu Bolzanova: zatímco první byl apologií stávajícího řádu, druhý je jeho kritikou.

Ani odhalením souvislosti s josefinismem ani dosavadním probádáním Bolzanova matematického a filosofického díla dle Patočky ještě není úkol Bolzanova zařazení do dějin myšlení splněn. Ke splnění tohoto úkolu je totiž potřeba prozkoumat také ty části Bolzanova myšlení, které dnes považujeme za mylné a překonané. „Zdá se sice, že zavládla jednomyslnost v tom, že Bolzana je nutno hodnotit tak, že se vyjde z jeho vědeckého díla, z jeho práce matematika, která svou zvláštní metodou vedla jej k snaze o logické promyšlení matematického postupu vůbec a posléze k revisi celé logické problematiky; ale zdá se mi také, že konstatováním jeho výsledků

¹ K biografickým údajům o Janu Patočkovi viz heslo „Jan Patočka“ v Gabriel & Krob & Pavlincová & Zouhar (eds.) 1998 *Slovník českých filosofů*, cit. výše.

² Sokol 2007: *Jan Patočka a CHARTA 77*, Reflexe, č. 32, s. 15.

³ „Některé jeho texty z šedesátých let svědčí o tom, jak se snažil vyjít vstříc svému marxizujícímu okolí, aniž by ovšem někdy zapomněl, že jde o filosofii a ne o politiku.“ Tamtéž.

a zásluh a jejich odloučením od oněch očividně mrtvých složek soustavy, které dnes nejsou v podstatě zastávány nikým, není úloha ještě splněna. Neobsahují i jeho omyly něco poučného? Není extremismus Bolzanův, onen logický hyperobjektivismus, který je asi spolu [sic] jedním z důvodů jeho pozoruhodného neúspěchu u současníků, něčím filosoficky významným, když musíme připustit, že mnohé z jeho logických nálezů mohly být uskutečněny právě díky jemu?“¹

Označením Bolzanovy nauky o představách, větách a pravdách o sobě za nauku sice mylnou, přesto hodnou pozornosti, si Patočka chytře připravil půdu pro své další úvahy. Mohl tak navázat na svého učitele Edmunda Husserla, který se kdysi opřel o tuto Bolzanovu nauku při promyšlení základů fenomenologie, aniž by byl nařknut z šíření této „buržoazní pavědy“. Přesto se nejednalo pouze o úhybný manévr před marxistickými recenzenty. Patočka skutečně považuje Bolzanovu radikální noetickou pozici a z ní plynoucí ahistorismus jeho myšlení za mylné, nekritizuje je však z marxistického hlediska, nýbrž je samostatně filosoficky promýšlí.

Vlastní smysl Bolzanova filosofického úsilí Patočka spatřuje v problému vnitřní *struktury vědy jakožto předmětu sui generis*. Tento problém podle něj nikdo nepojal v téže hloubce jako Bolzano a nikdo jej dosud nevyřešil. Ve snaze vyřešit tento problém se Bolzano dle Patočky mylně opírá o svou nauku o představách, větách a pravdách o sobě, která na sebe příliš upoutala pozornost a odvrátila tak pozornost od Bolzanova hlavního problému. Neboť „ačkoli má v tomto učení předchůdce [...], propracovává Bolzano toto učení s vážností, která konečně způsobí, že nikdo ze současníků nemůže jeho učení pojmout vážně; ani ti, kdo by mu věcně byli nejbližší. [...] A tak extremismus Bolzanovy nauky o větách, představách a pravdách o sobě je posléze asi důvodem, proč i celý hlavní problém jeho života, problém vnitřní struktury vědy jako předmětu sui generis, zůstal nerozřešen a nepovšimnut. Nerozřešen Bolzanem samým ani kýmkoli po něm [...] Problém stavby vědy, položený Bolzanem, čeká dodnes na rozřešení.“²

Nauka o představách, větách a pravdách o sobě dle Patočky vyplývá z Bolzanova přesvědčení, že apriorním a aposteriorním (resp. deduktivním a empirickým) poznatkům má příslušet dvojí kvalita a důstojnost. Tu Bolzano přebírá od Kanta. Aniž by si při tom povšiml dle Patočky

¹ Patočka 1958 v Popelová-Otáhalová & Kosík 1958, s. 112—113.

² Tamtéž, s. 119—120.

nejpositivnějšího jádra Kantovy filosofie, jeho nauky o pravdě založené dějinně, spočívající v aktivitě subjektu. Právě takto dějinně pochopený problém pravdy, kritická nauka o poznání jakožto historickém procesu, by totiž dle Patočky mohla nahradit Bolzanovy mýtické pravdy o sobě v roli první vrstvy vědy. Tím Patočka pochopitelně celý problém ještě neřeší, pouze načrtává možný směr dalších úvah. Chápe se Bolzanovy myšlenky vědosloví a pokouší se nastínit její možný další rozvoj, založí-li se na jiné základní vrstvě, než jak ji zakládal Bolzano: Bude tak potřeba vypracovat teorii schematizace a abstrakce (díky níž se ostatně také jasně ukáže nedostatečnost Bolzanových představ, vět a pravd o sobě), na základě ní pak nauku o stavbě logických schémat, o jazyku a významu atd. Tím se Patočka snaží ukázat, že hlavní problém, který si Bolzano stanovil, nestojí ani nepadá s jeho naukou o pravdách o sobě. Naopak. „[M]oderní epistemologie a logika chystá materiál k stavbě, jejíž obrysy Bolzano první zahlédl; pracuje tak na jeho díle, v jeho stopách, a je to jako div, když vidíme, jak Frege, Whitehead a Russell, Brentano a Husserl, polští logikové a sémantikové a mnozí jiní objevují po dlouhé řadě let znova částky jeho problému, jeho jednotlivé pojmy a jeho řešení; a přece to není ve skutečnosti div, nýbrž logika věci, logika jeho velkého problému, který sice nerozřešil, ale který s ním, s jeho jménem a úsilím navždy zůstane spjat.“¹

Ke konci přednášky se Patočka zmiňuje také o Bolzanově *sociálním myšlení*. Rovněž v této otázce přitom zjevně navazuje na Wintera, od něhož přebírá i pojem Bolzanovy „sociální-etiky“, který Winter užívá ve svých poválečných pracech. Ta je podle Patočky zcela pochopitelná jednak v souvislosti s Bolzanovým vědeckým úsilím a racionálním založením, jednak v souvislosti s dobovým sociálním myšlením. Nehodnotí ji nikterak vysoko a ukazuje na její závažné nedostatky. „Chybí mi čas, abych ukázal, jak Bolzanova utopie souvisí s jeho dobou, jak v sobě obráží nejen celkovou pokrokovou tendenci jeho verse josefinismu, nýbrž také jeho byrokratismus, úzkoprsost a šedivost. Zřejmá je nedemokratičnost některých institucí jeho „nejlepšího státu“. Co je však charakteristické pro Bolzana, je celkový nehistorický ráz myšlení, z kterého vyplývá celý způsob, jak klade otázku společenskou — nikoli jako otázku vyvíjející se skutečnosti, jejíž dynamiku je nejprve nutno postihnout, nýbrž jako otázku normativní, otázku institucí, které, jednou zavedeny, budou společnost udržovat

¹ Tamtéž, s. 121.

v žádoucím stavu a které se vznášejí nad realitou společnosti, jak je historicky dána.“¹ V tomto ohledu je Bolzano dle Patočky jedním z posledních představitelů matematického, nehistorického myšlení počínajícího 17. stoletím, jehož konec ohlašuje německá klasická filosofie a definitivně myšlení pokantovské (nikoli ovšem teprve Karel Marx, kterého Patočka v této souvislosti vůbec nezmiňuje).

Bolzanovo „[u]tilitaristické a přirozenoprávní myšlení, myšlení společnosti pod racionálními normami“² dle Patočky výrazně ovlivnilo české politické myšlení. Jeho stopy lze sledovat přes Havlíčka až k pozitivismu Masarykovy generace. Protichůdný směr historisující, u nás opírající se zejména o Herdera, tak měl v Čechách překážky nejen vnější, politické, nýbrž také vnitřní. I v tomto zdůraznění Bolzanova vlivu na prodloužení osvícenského myšlení a oddálení prosazení modernějších proudů v Čechách Patočka navazuje na Wintera. Oproti němu a zejména oproti soudobým českým Bolzanovým interpretům se však přitom staví jednoznačně odmítavě k jeho myšlení o společnosti. Z Patočkovy kritiky přitom můžeme cítit kritiku každého společenského uspořádání uměle vytvořeného na základě racionálního kalkulu. Včetně uspořádání sestaveného dle systému historického materialismu, jehož deklarovaná historičnost nemá nic společného s dějinným myšlením, které má Patočka zřejmě na mysli, nýbrž je pouze eschatologickým očekáváním příchodu ahistoricky ideálního stavu komunistického. Tento rozměr kritiky Bolzanova společenského myšlení však Patočka pochopitelně neuvádí výslovně.

Poněkud překvapivě nakonec Patočka nachází souvislost mezi Bolzanem a Janem Amosem Komenským (1592—1670). Podobností spatřuje celou řadu: myšlenka smíření lidstva šířením jednotné rozumové osvěty, všeobecné demokratické vyučování, encyklopedismus (neboť vědosloví není než důsledným promýšlením nástroje budoucí vševědy), pojetí vědění jako nástroje lidského blaha a zdokonalování. Cesta mezi Bolzanem a Komenským není přímá, spojující článek Patočka nachází v Leibnizovi (1646—1716), který znal myšlení Komenského a kterého dobře znal Bolzano.

Jistě zajímavému objevu této souvislosti se však Patočka blíže nevěnuje. Zmínku lze tedy chápat také pouze jako závěr přednášky, který dobře zapadá do koncepce celé konference a spojuje příspěvek o Bolzanovi

¹ Tamtéž, s. 121—122.

² Tamtéž, s. 122.

s Patočkovými komeniologickými studiemi, jimž se coby politicky neutrálnímu tématu od 50. let věnoval. A snad dokonce i odvádí pozornost od některých politicky napjatých tvrzení.

Záměrně jsme se pozastavili u Patočkova příspěvku, a to i u některých úžeji zaměřených filosofických úvah, alespoň o trochu déle, než bylo nezbytně nutné. Názorně totiž ukazuje, jak odlišný je Patočkův přístup od přístupu ostatních bolzanovských badatelů.

Ve dvou ohledech. Jednak Patočka jako první z českých interpretů pohlíží na Bolzanovo myšlení nikoli jako na historický exemplář, který si zaslouží důkladnou katalogizaci v muzejní sbírce, nýbrž naopak jako na *živý* zdroj současného i budoucího filosofického myšlení, kterému může být přínosný. A to jak myšlenkami, které se dnes ukazují jako správné, tak těmi, které jsou zjevně mylné.

Tento přístup samozřejmě nelze očekávat u marxistů. Ti totiž ani nemohou jinak, mají-li být věrni své metodě, než Bolzana buď kritizovat, nebo doceňovat jako svého nedokonalého předchůdce. Ovšem nesetkávali jsme se s ním ani u českých matematiků a dalších interpretů Bolzanova vědeckého díla. Také ti líčí Bolzanovo myšlení jako překonanou minulost, která je nanejvýš hodna pozornosti.

A jednak Patočka zcela ignoruje povinné marxistické zaobalení, a dokonce se výslovně hlásí k autorům, kteří jsou marxisty považováni za nepřátele. To nepochybně přispěje k tomu, že jeho další bolzanovské studie již nebudou oficiálně publikovány a budou se moci šířit jen podzemními cestami prostřednictvím samizdatu a exilu.

4.6 První marxistická monografie

Kromě Patočky věnoval liblické konferenci svůj příspěvek také **Arnošt Kolman** (1892—1979). Na konferenci sice osobně nebyl, z Moskvy však zaslal článek *Matematicko-logická stránka Bolzanovy filosofie*,¹ který je ve sborníku otištěn hned za článkem Patočky a spolu s ním tak tvoří celek o Bolzanově filosofickém a matematickém díle. Celek ovšem značně nehomogenní.

¹ Kolman 1958: *Matematicko-logická stránka Bolzanovy filosofie* v Popelová-Otáhalová & Kosík 1958, s. 124—134.

Nejprve se však alespoň krátce pozastavme u několika biografických poznámek, které již samy o sobě odlišnost Kolmana a Patočky jasně ilustrují.

Lze jistě souhlasit s Patočkou,¹ že hlavním úkolem bolzanovských prací Arnošta Kolmana bylo posoudit celé Bolzanovo dílo a působení z marxistického dialekticko-materialistického hlediska. V tomto ohledu Kolman završuje vývoj 50. let naznačený výše. Je ovšem také důležité, že se tohoto úkolu pravděpodobně nechopil z politické vypočítavosti, nýbrž z neotřesitelné víry ve správnost, ba přímo spasitelnost marxismu. Tato víra určovala celý jeho život.² Tak alespoň soudí František Janouch, který se po docenění Kolmanova mimořádného vzdělání a schopnosti kritického myšlení ptá: „Jak je možné, že takovýto člověk zůstal tak dlouho zaslepeným? Jediná možná odpověď je, že komunismus se pro něho, militantního ateistu, stal náboženstvím, církví, věcí víry. A v církvi se o věcech víry obyčejně nediskutuje.“³

Komunistickou vírou byl Kolmanův život plně určován již od revolučního roku 1917, kdy se během války v ruském zajetí angažoval v bolševické agitaci. Členem komunistické strany byl od roku 1918. Následně se v jeho životě střídala období, kdy zastával významné politické funkce, s obdobími, kdy byl pronásledován a vězněn za vyjadřování názorů sice věrných marxismu-leninismu, nikoli však pohodlných představitelům politické moci. Střídavě působil v Čechách (1945—1948, 1959—1963) a v Sovětském svazu.

Ačkoli se v Čechách narodil, vrátil se sem teprve roku 1945 a v české kultuře tak byl zprvu kýmsi zcela neznámým. Břítce na to vzpomíná Václav Černý: „Byl posílán světovým centrem stalinismu? povolán z Prahy subcentrem zdejší? Tolik je jen jisté, že u nás zakotvoval jako vedoucí odboru propagace ÚV KSČ, tím byl dostatečně precizován typ, účel, dosah a rozměr jeho osoby.“⁴ Roku 1948 pak právě Kolman prověřoval českou

¹ Patočka 2004: *Současný český bolzanovský výzkum* v Patočka & Palek (ed.) & Chvatík (ed.) 2004.

² Ke Kolmanovu životopisu viz předmluvu Františka Janoucha a Kolmanovy vlastní vzpomínky v Kolman 2005: *Zaslepená generace: Paměti starého bolševika*, Brno: Host, 426 s. Srv. též heslo „Arnošt Kolman“ v Gabriel & Krob & Pavlincová & Zouhar (eds.) 1998: *Slovník českých filosofů*, cit. výše a stať Václava Černého v Černý 1992: *Paměti III (1945—1972)*, s. 152—153.

³ Janouch: *Předmluva* v Kolman 2005, s. 8.

⁴ Černý 1998, s. 152.

inteligenci z věrnosti nové vládnoucí ideologii.¹ Koncem roku však byl pro své výhrady vůči vedení strany zatčen, převezen do Moskvy a uvězněn.

Ani nezdůvodněné uvěznění v letech 1948—1952 ani oficiální odkrytí zločinů stalinismu po Stalinově smrti roku 1953 Kolmana v jeho víře neotřásl. Byť ve svých vzpomínkách později uvedl, že se mu v této době, v níž ostatně právě pracoval na své bolzanovské monografii, začínaly „otevírat oči“.² Znovu pronásledován byl za kritiku A. Novotného roku 1963 a poté za kritiku okupace Československa roku 1968. Přesto z komunistické strany vystoupil teprve roku 1976. Své rozhodnutí odůvodnil v otevřeném dopise L. I. Brežněvovi, v němž ostře odsoudil reálnou politiku Sovětského svazu, opět však z pozice přesvědčeného marxisty: „Mé rozhodnutí vystoupit z komunistické strany vůbec neznamená, že opouštím ideály socialismu. [...] Právě naopak. Dospěl jsem k pevnému přesvědčení, že mé setrvání v řadách KSSS by bylo zradou ideálů sociální spravedlnosti, humanismu a vybudování nové, dokonalejší lidské společnosti, jichž jsem se snažil celý život dosáhnout, přes všechny své chyby a omyly.“³ To již ale Kolman žil se svým zetěm, zakladatelem *Nadace Charty 77* Františkem Janouchem ve švédském exilu.

Kolmanovy paměti psané po jeho osobní „konverzi“ lze samozřejmě chápat také jako snahu obhájit se před vlastním svědomím. Přesto je zřejmé, že píše-li v 50. letech knihu o Bolzanovi, sestavenou plně v souladu s marxistickou metodologií, nečiní tak teprve v důsledku politického převratu roku 1948, po němž ostatně byl za svou kritiku Klementa Gottwalda tři roky vězněn, nýbrž na základě své celoživotně vyznávané víry.

Kolmanův příspěvek liblické konferenci velmi zřetelně trpí všemi nešvary vytýkanými v úvodních studiích Kosíkem a Machovcem. Bolzana vsazuje do rámce bojů abstraktních principů a společenských tříd. Ten nachází dokonce i v matematické logice, jejímuž vzniku dal právě Bolzano základy. „I v ní, jako všude, bojují dva směry, pokrokový a reakční. Reakční se snaží, aby na jejích vymoženostech parasitovala idealistická filozofie, pokouší se využít ji ve vehikulu ideologické propagandy, jež slouží agresivním vykořisťovatelským zájmům imperialismu.“⁴ Touto parazitující

¹ Tamtéž, s. 195.

² Kolman 2005, s. 305—311.

³ Kolman 2005, s. 374.

⁴ Kolman v Popelová-Otáhalová & Kosík (eds.) 1958, s. 133.

idealistickou filosofií přitom Kolman míní vedle novotomismu a existencialismu také fenomenologii, k níž se otevřeně přihlásil Patočka. S těmito reakčními filosofiemi je dle Kolmana nutné bojovat, stejně jako s revisionisty, „kteří se pod pláštěm potírání dogmatismu pokoušejí slučovat různé idealistické pseudovědecké koncepce s marxismem“.¹

Ve výkladu Bolzanovy matematiky, logiky a filosofie se Kolman nijak výrazně neodchyluje od své starší práce, ke které se vrátíme níže. Za zmínku ovšem stojí, že na rozdíl od ní dává v novějším článku Bolzanovo logické dílo do souvislosti se vznikem kybernetiky. Té přisuzuje mimořádný význam: „Technika socialismu bude v blízké budoucnosti nejen technikou thermodjaderné energie, nýbrž i technikou maximální automatisace fyzické a intelektuální práce, což povede k nezbytnému, zrychlenému vzestupu hmotné a duchovní kultury společnosti“.² Důvodem, proč Kolman kybernetiku dříve nezmiňoval, zřejmě není jen prosté opomenutí. Až do poloviny 50. let totiž byla kybernetika oficiální bolševickou ideologií rázně odmítána a teprve od roku 1955 naopak doceňována. A Kolman se jakožto pravověrný sovětský matematik a filosof čile zapojoval nejprve do boje proti ní a později do boje za její docenění.³

Kromě tohoto krátkého příspěvku vyšla roku 1958 v českém překladu také Kolmanova kniha,⁴ původně vydaná v Moskvě roku 1955, kterou Otakar Zich v recenzi pro Filozofický časopis celkem výstižně označil za *první marxistickou monografii o Bernardu Bolzanovi*.⁵ Ta má pro vývoj českého myšlení o Bolzanovi velmi důležité postavení, protože ji Kolman nepokládá za dílo nikterak významné – ve svých pamětech se o ní jen stručně zmiňuje v rámci výčtu činností, jimiž se zabýval během působení v moskevském *Ústavu dějin přírodních věd a technologie* při Akademii věd

¹ Tamtéž.

² Tamtéž.

³ Také to později rázně komentoval Václav Černý: „A všichni jsme ho [Kolmana] slyšeli posmívat se v tisku kybernetice jako buržoaznímu humbuku, a přes noc obrátit na čtyřáku, když kybernetika došla v Sovětech rychlého uznání, to pak ovšem byla vlastně plodem sovětské vědy a v Sovětech určena splnit nejlhodnější lidské poslání.“ Černý 1992, s. 153.

⁴ Kolman 1958: *Bernard Bolzano*, cit. výše.

⁵ Zich 1959: *První marxistická monografie o Bolzanovi* [recenze], Filozofický časopis, r. 7, č. 2, s. 217–223.

v letech 1953—1959¹ a již v předmluvě o ní píše, že je „velmi nedokonalá a nevyhovuje nárokům autorovým“,² což ostatně potvrzují i Kolmanovi recenzenti.³ Kniha ovšem jednoznačně završuje marxistické tendence v Bolzanově poválečné recepci.

V souladu se zásadami historického materialismu začíná Kolman svůj výklad nastíněním sociálních a politických poměrů doby, v níž Bolzano žil. Jedná se o učebnicové shrnutí, které nijak výrazně nevybočuje z dobového (marxistického) výkladu českých dějin. Kolmanova kniha o Bolzanovi tak začíná bitvou na Bílé hoře, kdy se „feudální katolická habsburská reakce krutě vypořádala s českým národním povstáním hájícím nezávislost vlasti“,⁴ a pokračuje výkladem o českém národním obrození. To již v jeho počátcích spojuje kromě přílivu českého venkovského obyvatelstva do měst také s ruským vlivem a myšlenkou panslavismu: „Nejvýznamnější představitelé tohoto údobí spojovali všechny své tužby s budoucností Slovanstva a především Ruska“.⁵

Kolmanovo až přílišné zdůraznění významu rusofilie a panslavismu v českém obrození je celkem pochopitelné, vždyť mu samotnému bylo Rusko druhou vlastí a ostatně i svou bolzanovskou monografií psal v Moskvě. Nepřímo však přitom spojuje s obrozeneckým panslavismem také Bolzana, kterého zcela mylně označil za přítele Josefa Jungmanna.⁶ Tím mu unikl rozdíl Jungmannova romanticky nacionalistického a Bolzanova osvícenského pojetí českého národa, dvou proudů uvnitř českého obrození, na jejichž zásadní protiklad později poukázal Patočka.⁷

Druhá kapitola věnovaná Bolzanově životopisu v podstatě shrnuje poznatky E. Wintera – sic se na něj Kolman výslovně neodvolává – a nepřináší nic podstatně nového.

Zajímavá je třetí kapitola věnovaná matematice. Kolman začíná tvrzením, že doba Bolzanova života je charakteristická „nebývale bouřlivým

¹ Kolman 2005, s. 306.

² Kolman 1958: *Bernard Bolzano*, s. 5

³ Viz recenzi Ruml & Vejvoda 1958, *Časopis pro pěstování matematiky*, r. 83, č. 1, s. 109—110.

⁴ Kolman 1958, s. 7.

⁵ Tamtéž, s. 8.

⁶ Tamtéž, s. 9.

⁷ Patočka 1987: *Dilema v našem národním programu, Jungmann a Bolzano* v Patočka 1987: *O Smysl dneška: Devět kapitol o problémech světových i českých* (1. vydání 1969, cenzurováno).

rozvojem výrobních sil v západní Evropě“.¹ V jeho důsledku, spolupůsobením na vývoj techniky, vznikla na začátku 19. století také potřeba revize základů matematiky. A právě na té se Bolzano svým dílem podílel. Kolman je tak první, kdo Bolzanovo matematické dílo posuzuje z hlediska historického materialismu, podle něhož také vývoj matematiky, která je „nadstavbou“ hospodářské „základny“, musí odrážet vývoj hospodářský.

Marxisticko-leninistický přístup se neodráží pouze v úvodním vymezení směru působení základny na nadstavbu, nýbrž v celém Kolmanově výkladu Bolzanova matematického, logického a filosofického díla. To Kolman posuzuje především tak, že jeho jednotlivé části zařazuje do předem připravených kategorií marxistického myšlenkového světa. S matematickou jistotou poté usuzuje o jejich správnosti či mylnosti, aniž by pro tato tvrzení uváděl jakékoli argumenty.

Uvedme příklad. K otázce, zda lze matematiku vystavět na souboru co nejmenšího počtu jednoduchých čistých pojmových pravd, která je jednou z ústředních otázek nejen Bolzanovy filosofie matematiky, ale i filosofie matematiky vůbec, a již se Bolzano věnuje také proto, že by podle něj bylo přínosem „kdyby se nám podařilo ty nemnohé pojmy, jež se vyskytují a jež jsou ponechávány bez jakéhokoli vysvětlení jako pojmy všeobecně známé, rozložit na jejich skutečné součásti, a [...] kdyby množina vět buď vůbec nevyslovovaných, nebo pronášených bez jakýchkoli důkazů, jako samo sebou se rozumějících, byla odvozována z objektivních základů, t.j. z určitých čistých pojmových pravd“,² navrhuje Kolman srovnání s Lobačevským: „Bolzana a Lobačevského spojoval v této otázce kritický postoj k subjektivnímu idealismu I. Kanta, jenž se domníval, že matematické pojmy jsou konstrukcemi našeho rozumu. Rozdělovalo je však to, že Bolzano jako objektivní idealista soudil, že tyto pojmy náležejí k jakémusi platonskému světu idejí. Naproti tomu Lobačevskij, který byl materialistou-sensualistou, správně tvrdil, že pojmy získáváme z přírody a že odrážejí vlastnosti a vztahy materiálních věcí.“³ Tečka, konec odstavce. Proč tomu tak je, se od Kolmana nedozvíme. S Bolzanem, kterého Kolman stejně jako my cituje o několik řádků výše, bychom se mohli ptát: Co znamená dále nevysvětlený všeobecně známý pojem „materialista-sensualista“? A proč je poněkud naivní marxistická představa o přímé a jednostranné vazbě

¹ Kolman 1958, s. 25.

² Bolzano: *Pokus o objektivní zdůvodnění nauky o třech rozměrech prostoru*, citováno dle Kolman 1958, s. 32.

³ Kolman 1958, s. 32—33.

mezi materiálními věcmi a naším vnímáním správná, kdežto jiný způsob uvažování o této zřejmě neřešitelné noetické problematice mylný? Jistě se přeci nejedná o čistou pojmovou pravdu.

K Bolzanově nauce o představách, větách a pravdách o sobě (kterých se výše naznačený problém týká) a jejich využití ve filosofii matematiky se Kolman ještě několikrát vrací. Vždy odmítavě, nikdy však pro svou kritiku neuvádí žádné důvody a pouze zasazuje Bolzana do marxistického systému. „Bolzano správně poukazuje na to, že se Kant mýlil, když se domníval, že základem pojmu přirozeného čísla, počítání, početních úkonů, je vnímání času. Zároveň se však snaží zdůvodnit vlastní mylný názor, že všechny pravdivé pojmy, tedy i matematické, nezávisí na žádné zkušenosti, nýbrž že jsou to „věčné pravdy o sobě“.¹ Jak jsme viděli výše, Patočka rovněž pokládá tuto část Bolzanovy filosofie za mylnou. Zatímco on však ukazoval na možné nové otázky, které se promyšlením Bolzanových úvah před námi otevírají, například na potřebu vypracování teorie schematizace a abstrakce, Kolman má ve všech možných otázkách předem jasno díky neotřesitelnému systému sovětského marxismu. Ten pokládá za natolik samozřejmý, že se na něj v naprosté většině případů ani výslovně neodvolává. „Ježto Bolzano byl idealista a metafyzik, odtrhoval logické pojmy od smyslových představ a nedovedl si ujasnit pravou podstatu procesu abstrakce, nemohl pochopit, že matematické pojmy a poučky jsou rozumové konstrukce, jež obrazy skutečnosti.“² Opět bez jakýchkoli objasnění a odůvodnění.

Celkově Kolman Bolzanovo dílo cení vysoko a oceňuje i jeho úsilí o utřídění matematických pojmů a vystavění matematiky na pevných logických základech. Nejedná se tedy o odmítavou kritiku. Ale nejedná se ani o polemiku, nýbrž spíše o opravování Bolzanových matematických úvah: Jednak tam, kde se zmýlil v matematickém smyslu, tj. kde se například nějaký důkaz časem ukázal jako neúplný, a jednak tam, kde se zmýlil ve svých filosofických východiscích, resp. kde jeho východiska nejsou slučitelná s marxismem. Mezi těmito rovinami Kolman příliš nerozlišuje. A Bolzanovo dílo tak bohužel nikde samostatně filosoficky nepromýšlí. Pouze uznává, že „[n]ezávisle na protivědecké interpretaci, již dává matematické logice idealistická buržoazní filosofie a matematikové touto filosofií ovlivnění, a také nezávisle na objektivně idealistických pojmech, jimiž se ji snaží sám

¹ Tamtéž, s. 33.

² Tamtéž, s. 35.

zdůvodnit, je Bolzanův podíl na vytvoření této disciplíny, tak důležité pro dnešní matematiku, velký. Jeho filosofie jako celek však byla scholastická, idealistická a metafyzická, prosáklá kněžourstvím.“¹

Protiklad Kolmanových prací promlouvajících k dějinám české filosofie ze Sovětského svazu a domácích příspěvků českých filosofů je zřejmý. Pokud by zůstalo u jejich ojedinělého setkání při výkladu díla Bernarda Bolzana, nebyl by nikterak významný. Na 21. sjezdu Komunistické strany Sovětského svazu (KSSS) na začátku roku 1959 však byl Kolman požádán českou delegací (Jiří Hendrych, Jaromír Dolanský, Antonín Novotný), aby se vrátil do Prahy, kde se posléze stal ředitelem Filosofického ústavu Akademie věd. V této funkci setrval tři roky do konce roku 1962, kdy ve svých 70 letech rezignoval na všechny své funkce a vrátil se na penzi do Sovětského svazu.²

Politické pozadí povolání Kolmana ze Sovětského svazu je docela zřejmé. Pokud však lze důvěřovat jeho vlastním vzpomínkám, s revisionismem a směřováním marxismu s buržoazními pavědami překvapivě nebojoval v praxi tak, jak tento boj vyhlašoval rétoricky. Mnohé filosofy, kteří byli Ústředním výborem Komunistické strany Československa (ÚV KSČ) obviňováni z revizionismu v roli ředitele ústavu dokonce hájil.

„Naším nejlepším pracovníkem, tvořivým, nadaným a se smyslem pro nové, byl Karel Kosík. Právě jeho samostatnost v myšlení mu již tenkrát vynesla nevoli aparátu ÚV. Vzpomínám, kolik námahy mě stálo dosáhnout, aby mohl se mnou jet na konferenci o dialektice, kterou pořádal ústav marxismu Francouzské komunistické strany.“³ „Měli jsme několik pracovníků, s kterými byly potíže. [...] Nemálo úsilí mě stálo udržet ve stavu nestraníka Jana Patočku, který byl podstatně starší než ostatní. Býval docentem na katedře profesora Krále. Patočka nebyl marxista, byl stoupencem fenomenologické filozofie. Výborně znal starořecké a starořímské filozofy a bylo mu uloženo vydat překlady jejich spisů.“⁴

Ať již lze těmto Kolmanovým vzpomínkám důvěřovat či nikoli, jisté je, že během jeho působení mohli Patočka i Kosík ve filosofickém ústavu nadále zůstat.

¹ Tamtéž, s. 165.

² Kolman 2005.

³ Tamtéž, s. 317.

⁴ Tamtéž, s. 318.

5 Šedesátá léta (1959—1968)

Kolmanova monografie a liblická konference otevřely nové obzory, větší zájem o Bolzana však neprobudily. V 60. letech tak stejně jako dosud nacházíme převážně kratší, úzce odborně zaměřené studie o dílčích aspektech Bolzanova díla a zmínky v přehledových publikacích.

5.1 Bolzanovo sociální myšlení

Hodnocením Bolzanova politického a sociálního myšlení se zabývá zejména kniha od **Ireny Seidlerové**.¹ Ta je v podstatě shodná s autorčinou kandidátskou prací z roku 1956 (tento rok nepřekračují ani odkazy na literaturu). Vydaná byla jaksi dodatečně. Jak jsme se již zmínili výše, po její obhajobě se Seidlerová dále Bolzanovu sociálnímu myšlení nevěnovala a na místo něj se v rámci svého působení v Historickém ústavu ČSAV zaměřila na jeho přírodovědecké dílo a vztahy Bolzana se soudobým vědeckým prostředím. Kromě změny tématu přitom v pracích z 60. let také opustila dogmaticky marxistický přístup.² Stejně jako ostatní badatelé zabývající se v tomto období Bolzanem se věnovala úzce odborným tématům (např. otázce, zda se Bolzano sešel s matematikem Augustinem Cauchym, či jak ovlivnil fyzika Christiana Dopplera), při jejichž zpracování se mohla bez odkazů k marxismu-leninismu snadno obejít.

Politické uvolnění 60. let je patrné také v práci **Jaroslavy Peškové** (1929—2006), která se ve své knize o dějinách utopického socialismu zabývala také Bolzanem.³ K tématu přistoupila nestranně a zcela bez jakýchkoli hodnotících soudů a klišé marxismu-leninismu (byť pochopitelně s některými marxistickými předpoklady, obsaženými již v samotném pojmu „utopického socialismu“). Bolzanovo sociální myšlení Pešková zařadila do rámce „racionalistických utopií předrevoluční éry“, mezi nimiž má podle ní

¹ Seidlerová 1963: *Politické a sociální názory Bernarda Bolzana*, cit. výše.

² Určitý posun je patrný již v autorčině recenzi Winterovy knihy *Der böhmische Vormärz in Briefen B. Bolzanos an F. Příhonský (1824—1848). Beiträge zur deutsch-slawischen Wechselseitigkeit* (Berlín, 1956), v níž Winterovu publikaci ostře kritizuje, ovšem výhradně z odborných a nikoli ideologických důvodů. Již zde také označuje za hodnou pozornosti zejména Bolzanovu korespondenci týkající se vědeckého díla. Viz Seidlerová 1957: *Z Bolzanovy korespondence*, Český časopis historický, r. 5, s. 571—573.

³ Pešková 1965: *Utopický socialismus v Čechách*, Praha: Svobodné slovo, 189 s., kap. „Bernard Bolzano“, s. 84—93.

své samostatné a významné místo. Mezi sociálním myšlením Bolzanových přednášek a jeho spisu *O nejlepším státě* přitom dle Peškové není výrazný předěl. Proto bez ohledu na otázku přesné datace vzniku konečné podoby rukopisu Bolzano podle ní nikde nepřekračuje vývoj přelomu 30. a 40. let 19. století. S francouzskými socialisty a komunisty se Bolzano skutečně seznámil, což dokazuje jeho knihovna, jejich vzájemná podobnost však dle Peškové nespočívá ve společných cílech, nýbrž pouze ve společných východiscích.

Byť se Pešková vůči Seidlerové, Kolmanovi a dalším Bolzanovým interpretům z 50. let nestaví výslovně polemicky – a nikoho z nich ani nejmenuje – v protikladu k nim jednoznačně odmítá Bolzanovo zařazení mezi rané socialistické a komunistické myslitele. Tím Bolzanovo sociální myšlení značně desakralizuje: ačkoli je jeho sociální myšlení i dle Peškové hodné pozornosti, nepředstavuje jej jako nějak mimořádně výjimečné, nýbrž naopak jako celkem přirozeně zapadající do kontextu Bolzanovy doby. Z výkladu Peškové tak můžeme vycítit určitou opozici vůči přivlastnění Bolzana stoupenci komunistického režimu v 50. letech. A výhrady přitom má také k některým dílčím otázkám, například považuje Bolzanovo sociální myšlení za bytostně protirevoluční. „Rozumný ideál, a pokud jde o jeho realizaci, to jediné, oč Bolzanovi jde, je požadavek, aby nebyl uváděn v život překotně a takovými prostředky, které by se mohly dotknout lidské důstojnosti a svobody jednotlivých příslušníků některých vrstev, nebo které by uvedly chaos do celého společenského procesu.“¹

Zájem o Bolzanovo sociální myšlení, výrazně probuzený roku 1848, již od poloviny 50. let postupně odezníval. Po dodatečně vydané studii Seidlerové a několika stručných poznámkách Peškové odezněl zcela.

5.2 Bolzanovo vědecké dílo

Hlavní význam Bolzana je opět spatřován především ve vědeckém díle, zejména v matematice a logice.

Zařazení Bolzana do dějin české vědy dobře ukazuje publikace Československé akademie věd o dějinách exaktních věd v českých zemích z roku 1961,² v níž je Bolzano představen především jako významný matematik³

¹ Tamtéž, s. 90.

² Nový (ed.) 1961: *Dějiny exaktních věd v českých zemích do konce 19. století*, cit. výše.

³ Tamtéž, zejména kapitola o matematice první poloviny 19. století od Jaroslava Foltý a Luboše Nového, s. 133–160.

zasahující svým myšlením také do dalších oblastí, díky stykům s Christianem Dopplerem například do fyziky a astronomie.¹

Bolzanově matematickému dílu se vedle spoluautorů této přehledové publikace Historického ústavu Československé akademie věd nadále (již od 20. let) poměrně intenzivně věnoval **Karel Rychlík**, který připravil k vydání části Bolzanových matematických rukopisů,² na něž upozorňoval již ve svých starších studiích.³

Za pozornost stojí také krátké poznámky k Bolzanově matematickému dílu od **Kazimíra Večerky** (1924—1999),⁴ v nichž se oproti ostatním matematikům více zaměřil na filosofické aspekty Bolzanovy matematiky. Na základě toho upozorňoval také na Bolzanův význam pro vznik teorie množin, na což později navázal Petr Vopěnka. Podobně jako on měl přitom i Večerka blízko nejen k matematice a filosofii matematiky, nýbrž také k teologii. S tou se laicky seznámil především díky dominikána a tomisty Metoděje Habáně, se kterým se Večerka v 60. letech účastnil ekumenických seminářů v Jirchářích. Habáň a Večerka přitom patřili ke konzervativnímu katolickému křídlu a stavěli se nejen proti protestantským myslitelům, nýbrž ještě rázněji proti liberálnějším katolíkům, mezi něž patřil Jiří Němec, Jan Sokol či Václav Frei.⁵

5.3 Bolzanovo náboženské myšlení

Večerkův teologický zájem o aktuální církevní vývoj, který v této době souvisel zejména se Druhým vatikánským koncilem (1962—1965), a jeho teologický i filosofický konzervatismus v těchto otázkách se však s jeho filosoficko-matematickým zájmem o Bolzana zřejmě nesetkával. Za zástupce *katolické bolzanovské recepce* jej tak považovat nelze. Bolzanovým

¹ Tamtéž, kap. Zdeňka Horského s. 167 a 171, kap. od Ireny Seidlerové s. 177—179.

² Rychlík (ed.) 1961: *Theorie der reellen Zahlen im [!] Bolzanos handschriftlichen [!] Nachlasse*, Praha: ČSAV, 103 s.

³ Rychlík 1957 a Rychlík 1958, cit. výše.

⁴ Večerka 1962: *Poznámka k Bolzanovu pojetí množiny*, Zprávy Komise pro dějiny přírodních, lékařských a technických věd ČSAV, sv. 10, s. 37—38; Večerka 1967: *Bernard Bolzano, Anti-Euklid, Sborník pro dějiny přírodních věd a techniky / Acta historiae naturalium nec non technicarum*, sv. 11, s. 203—215.

⁵ Macek 2016: *Nástin veřejného působení Metoděje Habáně v šedesátých letech 20. století*, Theologica, r. 6, č. 2, s. 153—170. Blíže o seminářích v Jirchářích viz též Morée & Piškula 2015: „*Nejpokrokovější církevní pracovník*“. *Protestantské církve a Josef Lukl Hromádka v letech 1945—1969*, Benešov: EMAN, 399 s., s. 282—285.

náboženským myšlením se nezabýval a ani jeho matematické myšlení neinterpretoval teologicky.

Paradoxně přestože právě na Druhém vatikánském koncilu v podstatě došlo k uskutečnění řady Bolzanových církevně-reformních myšlenek a i k církevnímu uznání některých jeho myšlenek sociálních, v souvislosti s diskusí o koncilu mezi katolickými (a osaditně ani protestantskými) intelektuály se Bolzanem nikdo nezabýval. Snad že bylo Bolzanovo sociální myšlení v katolických kruzích stále nahlíženo především v souvislosti s „mírovým hnutím“ katolických kolaborantů.

Ovšem i těmi byl Bolzano v 60. letech již přehlížen. V encyklopedickém přehledu českých „vlasteneckých kněží“¹ od **Josefa Beneše** (1905—1979), generálního tajemníka hlavní katolické kolaborantské organizace *Mírové hnutí katolického duchovenstva*, je Bolzano zvláštním způsobem obcházen. Nejenže mu není věnováno samostatné heslo, nýbrž není zmiňován ani v předmluvě Václava Bartůňka či v doslovu Josefa Plojhara, a dokonce nenajdeme žádné zmínky o Bolzanovi ani u hesla, které se věnuje bolzanovskému biskupovi Josefu Františkovi Hurdálkovi. Stručnou zmínku o Bolzanovi najdeme pouze v hesle o jednom z jeho nejbližších přátel Františkovi Náhlovském.

A ani v obnovené diskusi o „české otázce“ a českých dějinách po roce 1968² se nikdo z katolických autorů do této diskuse zapojených (Schwarzenberg, Preisner) až do konce 70. let o Bolzanovi nezmínil.

Oproti tomu z perspektivy *protestantské* najdeme příspěvky k hodnocení Bolzanova náboženského významu jak v kruzích Československé církve (Kaňákovi), tak Českobratrské církve evangelické (Lochman).

Miroslav Kaňák spolu se svou manželkou Alenou věnovali Bolzanovi kapitolu v knize *Zářící odkazy*, věnované 40letému výročí vzniku Československé církve. Obraz nespravedlivého procesu vedeného proti Bolzanovi vykreslený na pozadí vážné nemoci jeho bratra Petra je patrně jediným

¹ Beneš 1964: *Ač zemřeli ještě mluví: medailonky českých katolických vlasteneckých kněží*, Praha: Ústřední církevní nakladatelství, 449 s.

² Viz Havelka (ed.) 2006: *Spor o smysl českých dějin 2. 1938—1989. Posuny a akcenty české otázky*, Praha: Torst, 723 s., s. 37—58.

beletristickým zpracováním Bolzanova života v literatuře námi zkoumaného období.¹ Základní pojetí Bolzana coby pokrokového církevního pracovníka nespravedlivě pronásledovaného reakční Habsburskou monarchií i církevní hierarchií však i v tomto literárním zpracování zůstává stejné, jako v Kaňákově starší studii.

Zcela odlišným způsobem uchopil význam Bolzanova náboženského myšlení evangelický pastor a teolog **Jan Milíč Lochman**, který mu věnoval rozsáhlou kapitolu ve druhém díle výše již zmiňované práce o náboženském významu českého obrození (započaté již roku 1952).²

Ve zjevné návaznosti na Wintera představuje Lochman Bolzana jako pokračovatele Josefa Dobrovského a završitele specificky českého vývoje rakouského katolického osvícenství (josefinismu). Po shrnutí Bolzanova životopisu a jeho filosofického a vědeckého myšlení, v němž se také opírá především o starší i novější práce Winterovy, na základě vlastního pramenového studia obrací pozornost k Bolzanově myšlení náboženskému. Oproti Winterovi spíše z hlediska teologického než církevně-politického.

Podrobně se zabývá otázkami zjevení (rozdíly zjeveného a přirozeného náboženství, smysl zázraků, význam Písma a tradice coby pramenů teologického poznání) a dalšími aspekty Bolzanovy dogmatiky (trojiční teologie, kosmologie, pojetí hříchu, kristologie, eschatologie), která je dle Lochmana velmi systematicky a poměrně tradičně uspořádána v Bolzanově učebnici náboženské nauky. Rozdíl oproti dobově obvyklým systematicko-teologickým příručkám přitom Lochman spatřuje především v ustálené formě čtverého důkazu – ke každému článku víry Bolzano uvádí: 1) důkaz historický (církevní tradice), 2) důkaz rozumnosti (nikoli odvoditelnosti z čistě rozumových premis, ale bezrozpornosti s rozumem a jinými věroučnými naukami), 3) důkaz mravního významu, 4) důkaz faktické mravní prospěšnosti.

Ve vztahu k teologii protestantské je Bolzano vždy římsko-katolicky pravověrný v otázce zdroje teologické pravdy. Jednoznačně odmítá omezení na Písmo. „Tu je vskutku bod, který stojí za diskusi: zásadní rozdíl mezi katolickým a reformačním bohoslovím je dán právě v otázce formálního principu theologie. A právě zde se Bolzano přimyká se vší určitostí ke katolické tradici. Je tomu totiž podle jeho soudu tak, že právě

¹ Kaňák & Kaňáková 1962: *Zářící odkazy*, Praha: Blahoslav, 88 s., kapitola „Okovy věčného mlčení. B. Bolzano a jeho zápas s feudální a církevní reakcí“, s. 20–27.

² Lochman 1964: *Duchovní odkaz obrození: Dobrovský, Bolzano, Kollár, Palacký. Náboženské profily*, kapitola „Bernard Bolzano“, s. 91–152.

v přísném protestantském principu Písma hrozí náboženské ochuzení. [...] „*princip Písma*“ je nábožensky méně cenný než princip obecné, živé náboženské víry.“¹ A také na dalších aspektech Bolzanovy teologie Lochman dokládá, že jeho náboženské myšlení je nejen svým racionalismem jednoznačně křesťansko-osvícenské, nýbrž také osvícensko-katolické. „Nejde ovšem o to, že byl katolickým knězem a že tedy už povoláním byl vázán na prostor této konfese. Důležitější je, že i vnitřní rozbor jeho díla naporád ukazoval tímto směrem.“²

Upřímnost Bolzanova katolického vyznání nezpochybňoval ani Winter. Viděl ji především v Bolzanově osobní zbožnosti a oddanosti církvi, kterou považuje za jeden z hlavních motivů Bolzanovy obhajoby katolické věrouky také Lochman. Ten však zároveň poukazuje také na hlubší jádro Bolzanovy dogmatiky, kvůli němuž nemohl přijmout stanoviska protestantská, byť byla z vnějšího pohledu jeho reformnímu založení mnohdy bližší.

Zároveň ovšem shodně s Winterem považuje také Lochman za problematický, z hlediska katolického pravověří, teoretický podklad Bolzanových církevně reformních názorů. Jeho představu perfektibilního katolicismu, resp. především představu, že toto zdokonalování nespočívá pouze v novém rozvíjení stávajících nauk (jak by uznala i katolická tradice), nýbrž také v opouštění nauk přežitých. V tomto ohledu Bolzano skutečně, nikoli pouze ze zlé vůle církevní hierarchie, opouštěl katolickou tradici. „Není divu, že byl napadán záhy z obou stran. Zprava ostrou kritikou katolickou, jak její poměrně důstojnou podobu představuje Stoppani, nedůstojnou pak celý procesní aparát, který proti němu reakční síly rozpoutaly až k ohrožení existence. A zleva poměrně ostrou polemikou protestantů, Kruga, Röhrova kruhu, vytýkajících kompromisní konservaci starokatolické tradice. Za této situace se jeho reformismus ocitl ve vzduchu jako pozoruhodná sice, ale přece jen vposledku málo reálná konstrukce.“³

Hlavní nedostatek Lochman spatřuje v *dvojznačnosti* Bolzanova nábožensko-filosofického myšlení, v jeho snaze smířit osvícenské racionalisticko-pragmatické myšlení s tradiční katolickou věroukou, při níž si napomáhal přeznačováním teologicky konkrétních obsahů katolické a křesťanské dogmatické tradice. „Bez vážných rozpaků přejímá tradiční

¹ Lochman 1964, s. 137.

² Tamtéž, s. 147.

³ Tamtéž, s. 150.

terminologii, jeho pojmy jsou však přitom tak elastické, že pojmu velmi netradiční, dobově zabarvené obsahy.¹ Lochman nepochybuje o čistotě Bolzanových úmyslů. Ovšem „dvojznačnost v základech oslabuje možnost zdárné theologické stavby. Tak sám veliký úkol pomoci křesťanské theologii v bezvýhodné situaci soudobého moderního světa zdárně prorazit slepou uličkou nevěrohodného konservatismu a sekularizovaného racionalismu, nemohl být z těchto předpokladů bezpečně řešen.“² Proti přeznačování obsahů při ponechání tradičních pojmů navrhuje přetlumočení formulací při zachování obsahu. „Jen taková „formání demythologisace“, ne „demythologisace základních obsahů“, může být zdárnou cestou k plnění předsevzatého úkolu. Na linii, kterou se dal ve svém osvícenském katolictví Bolzano, mohla být — při všem čistém zápalu — sotva reálná a trvalá pomoc.“³

Uvážíme-li, že právě Bolzano se snažil veškeré své myšlení založit na důsledném vymezení pojmů, že své matematické a logické myšlení chápal především jako přípravu k úvahám theologickým, jak ostatně v úvodu připomněl i Lochman, je tento Lochmanův závěr poněkud paradoxní. Stálo by jistě za hlubší theologickou analýzou tento závěr protestantského teologa Lochmana přezkoumat také z katolické perspektivy – katolické zhodnocení Bolzanova náboženského myšlení ovšem dosud čeká na zpracování.

Jako velmi důležité se v tomto ohledu jeví také zhodnocení Bolzanova náboženského myšlení ve vztahu k vývoji katolické theologie ve 20. století, zejména k její velké reformě uskutečněné na Druhém vatikánském koncilu. Na tento aspekt upozorňuje i Lochman, který z této perspektivy uznává, že Bolzanem nastoupená cesta nebyla ve všem slepá a že také nepravdivost některých jeho theologických myšlenek, jeho představy perfektibilního katolictví, platila zejména pro jeho dobu: „Do jisté míry se ovšem situace změnila náporom reformních sil např. na 2. Vatikánském koncilu. V nejednom důrazu byl Bolzano jejich osobitým předchůdcem: jeho očekávání proměn v katolictví nebylo tedy docela marné!“⁴ Ani vztahem mezi Bolzanovou věroukou a druhoatikánskou církevní reformou se však nikdo nezabýval hlouběji a rovněž toto téma zůstává dodnes nezpracováno.

Vedle poměrně hlubokých rozborů Bolzanovy theologie je Lochmanova studie pro naše téma důležitá také z jiného důvodu. Bolzana řadí nejen

¹ Tamtéž, s. 151.

² Tamtéž, s. 151—152.

³ Tamtéž, s. 152

⁴ Lochman, s. 300.

mezi významné osobnosti českých duchovních dějin, ale také přímo mezi české národní obrozence. V podstatě zcela ojedinele. Totiž, jak jsme již zmínili výše, do „české otázky“ po významu českých dějin a českého národního obrození, diskutované od konce 19. a v prvních desetiletích 20. století, Bolzano zařazen nebyl (přestože nepřiznaný a nereflektovaný vliv jeho myšlení také na představitele této diskuse je zjevný). Bolzanův význam pro toto téma byl teprve později postupně znovu odkrýván autory, kteří poukazovali na jeho národnostně-smírlivý postoj a působení na mnohé významné představitele obrození.¹

Lochman zachází ještě dále: v knize věnované čtyřem vrcholným představitelům českého obrození staví vedle Dobrovského, Palackého a Kollára také Bolzana. K tomuto zařazení ovšem zároveň poctivě uvádí jeho omezení. Bolzana dle Lochmana nelze řadit mezi představitele českého obrození, chápeme-li toto hnutí v úzkém jazykovém a literárním smyslu. Tento aspekt českého obrození měl sice v dobové situaci místo přední, ale nikoli jediné. A proto „jakmile pohlédneme hloub [...] a jakmile uvážíme jeho významné širší a hlubší okruhy hospodářské, sociální, filosofické a náboženské, pak se nám čestné místo Bolzanovo v širší souvislosti tohoto bohatého dění ukáže vskutku nesporným“.²

V této souvislosti se Lochman také pozastavuje nad otázkou, proč byl Bolzano z českého myšlení postupně vyřazen. V obecné úctě české veřejnosti vůči Bolzanovi nachází jedinou výjimku v Jungmannovi a jeho stoupencích. Jelikož se však právě Jungmannova romanticko-nacionalistická, jazykově-literární koncepce českého obrození postupně prosadila proti širší a hlubší koncepci Bolzanově, byla tato zavržena. Přestože dle Lochmana nebyla s cíli obrození v rozporu, jak se zdálo jungmannovcům.³

Na toto zařazení Bolzana zpět do kontextu českého obrození a stručně poznámky k opozici Bolzana a Jungmanna navázal Jan Patočka a vytvořil tak zcela novou linii uvažování o „smyslu českých dějin“, která přese vši kritiku velmi podstatně ovlivnila další vývoj myšlení o českých dějinách, znovu oživený zejména v disentu po okupaci sovětskými vojsky roku 1968. Je-li dnes Bolzano vnímán jako hlavní představitel nacionálně

¹ Viz např. Winter 1935: *Bolzano a jeho kruh* (zde též poznámky Zdeňka Kalisty); Winter 1956: *Der Böhmisches Vormärz in Briefen B. Bolzanos an F. Příhonský 1824—48: Beiträge zur deutsch-slavisches Wechselseitigkeit*, Berlín: Akademie Verlag, 306 s.; Kaňák 1951: *Z dějin reformního úsilí českého duchovenstva*.

² Lochman 1964, s. 91.

³ Lochman 1964, s. 287.

nevyhraněného proudu uvnitř českého národního obrození a hlavní propagátor mnohonárodnostní koncepce českého národa v rámci počátků českého politického myšlení, či dokonce jako *patron* národnostní smířlivosti a velmi všeobecně pojímané myšlenky, „že etnické a další dílčí identity nemají rozdělovat, ale mají obohacovat“,¹ jako je tomu v případě *Společnosti Bernarda Bolzana* (krom této myšlenky s Bolzanem vlastně nijak nesouvisející), nejedná se o pojetí, které bylo v české kultuře přítomno vždy a u něhož bychom mohli sledovat kontinuitu již od dob Bolzanova života, nýbrž o přístup vytvořený Janem Patočkou, který se teprve zpětně pokoušel hledat tuto kontinuitu v myšlení Rádlově a Masarykové a který byl k vytvoření této koncepce patrně ovlivněn právě Lochmanem.²

5.4 Bolzanovo filosofické myšlení

Zařazení Bolzana do dějin (české) *filosofie*, které bylo jedním z úkolů konference uspořádané roku 1958 v Liblicích, je v 60. letech rozporuplné. Jednak částečně přetrvává pojetí 50. let, v němž je hlavní význam Bolzanovy filosofie spatřován v jeho sociální etice a z ní vycházejícího utopicko-socialistického myšlení a zároveň v jeho filosofii matematiky a logiky a v němž je naopak zcela opomenut Bolzanův přínos Husserlově fenomenologii. Takto je Bolzano představen například v českém překladu ruské příručky k dějinám filosofie z roku 1957 (česky 1961).³ Jednak se ale prosazuje spíše Patočkově zdůraznění významu Bolzana právě v souvislosti s fenomenologií. Takto nahlíží na Bolzana Ivan Dubský⁴, Jaroslava Pešková⁵ a pochopitelně i sám Patočka.⁶

¹ Společnost Bernarda Bolzana: *O nás*, online, dostupné z: [http://www.bernardbolzano.cz/o-nas/], citováno 18. 6. 2017.

² Přímý Lochmanův vliv na Patočkovy studie z roku 1968 však není přímo prokazatelný. Ostatně ani Miloš Havelka, ve své studii o vývoji českého myšlení o českých dějinách, tuto souvislost vůbec neuvádí: O Lochmanově knize se zmiňuje jen jako o příkladu obecně vyšší citlivosti k masarykovskému náboženskému vnímání českých dějin v kruzích českých evangeliků. Viz Havelka (ed.) 2006, s. 32.

³ Dynnik & Jowtschuk & Kedrow & Mitin & Trachtenberg (eds.) 1961: *Dějiny filosofie* 2, Praha: Státní nakladatelství politické literatury, 623 s., s. 427—429.

⁴ Dubský 1964: *Hegel a Československo*, Filozofický časopis, r. 12, č. 4, s. 453—468.

⁵ Pešková 1965, s. 85.

⁶ Patočka 1963: *Bernard Bolzano* v Kalivoda & Zumr (eds.) 1963: *Antologie z dějin československé filosofie*, cit. výše. Autor kapitoly zde není uveden, Patočkovi přisuzují její autorství editoři bibliografie, viz Němec & Souček (eds.) 1997: *Jan Patočka. Bibliografie*, Praha: Oikoymenh, 303 s., s. 60.

5.5 O smysl dneška

S příspěvky **Jana Patočky** se část recepce Bolzana během 60. let postupně přesouvá do podzemních vod českého myšlení. Přednášku *Současný český bolzanovský výzkum*, kterou Patočka zřejmě sepsal v bezprostřední reakci na liblickou konferenci a kterou patrně zamýšlel jako příspěvek na konferenci o Bolzanovi pořádanou roku 1960 Eduardem Winterem na Humboldtově univerzitě v Berlíně,¹ nakonec nemohl přednést a zůstala tak až do roku 2006 nepublikována. Životopisný medailonek o Bolzanovi vydaný v *Antologii z dějin československé filosofie*,² která svými cíli na liblickou konferenci navázala, byl otištěn anonymně.

Cenzura a politický dozor, který Patočku omezoval již během 60. let, byl pochopitelně ještě zesílen po dalším politickém převratu zasahujícím celou českou kulturu – okupaci sovětskými vojsky v létě roku 1968. Patočka se sice proti okupaci nepostavil tak rázně, aby mu bylo okamžitě znemožněno jakékoli veřejné působení, dokonce od roku 1969 znovu přednášel na Univerzitě Karlově, jeho politicko-filosofické úvahy psané v uvolněném prostředí jara 1968, mezi nimiž byly též dvě studie obracející pozornost k Bolzanovi, však již vydány být nemohly. Jeho kniha *O smysl dneška* byla v celém nákladu 12 tisíc výtisků roku 1969 cenzurována a zničena. Tím se symbolicky, ale i fakticky otevírá zcela nová kapitola českého bolzanovského myšlení – recepce Bolzana v české neoficiální kultuře.

Již Patočkův první příspěvek o Bolzanovi z roku 1958 se významně liší od dřívějších přístupů. Ve snaze zařadit Bolzana do dějin českého myšlení je Patočka sice blízký Winterovi, na rozdíl od něj však k Bolzanovi nepřistupuje historicky, nýbrž filosoficky. Historické zařazení a zhodnocení samo o sobě není cílem, nýbrž prostředkem Patočkových bolzanovských úvah. V nich pak otevírá témata, která již vlastně nejsou příspěvky k bolzanovskému bádání, nýbrž jeho plody. Ovšem, což je důležité, nikoli plody

¹ Tuto informaci se mi nepodařilo ověřit. Editoři souborného vydání Patočkových spisů uvádí, že byla přednáška určena blíže neurčené mezinárodní konferenci. Zachoval se rukopisný originál a kopie strojopisu, ovšem zda byl originál strojopisu odeslán k publikaci, se editorům rovněž nepodařilo ověřit. Viz Patočka & Palek (ed.) & Chvatík (ed.) 2006, s. 471. O konferenci Winterově viz Pavlíková 1968: *Zahraniční bolzanovské studie*, Filozofický časopis, r. 16, č. 1, s. 149–154.

² Patočka 1963: *Bernard Bolzano* v Kalivoda & Zumr (eds.) 1963, cit. výše.

některé z oblastí bolzanovského bádání určené výhradně této oblasti samotné, nýbrž plody Bolzanova myšlení a jeho dalšího rozvíjení jako celku určené velmi širokému publiku.

Zatímco ve své první bolzanovské studii Patočka otevírá noetické téma jednotné struktury vědy (které je přese vsí obecný filosofický význam přeci jen stále poněkud úzce odborné), ve svých dalších příspěvcích z roku 1969 poukazuje na Bolzanův význam v souvislosti s otázkou *smyslu českých dějin*. Toto v 50. a 60. letech poněkud pozapomenuté téma české filosoficko-historické sebereflexe bylo v uvolněné atmosféře začátku roku 1968 několika autory znovu oživeno.¹ A díky Patočkovi se jednou z hlavních postav této nové vlny diskuse o smyslu českých dějin stal také Bernard Bolzano, do té doby v této souvislosti téměř zcela přehlížený.

Ačkoli již dřívější autoři upozorňovali na zásadní rozdíl mezi jungmannovským jazykově definovaným, romanticko-nacionalistickým pojetím národa a bolzanovským sociálně-politický a mravně definovaným racionalisticko-osvícenským pojetím národa² a na Bolzanovo národnostně-smířlivé působení na národnostně se stále více vyhraňující českou a německou inteligenci, nikdo otázku protikladu Bolzana a Jungmanna nepostavil do samotného středu reflexe o české otázce.

Z Patočkových studií z konce 60. let o problematice interpretace českých dějin byly veřejně vydány jen dvě stati: krátký článek *Vznik ČSR a idea dnešní doby* otištěný u příležitosti 50. letého výročí vzniku republiky v týdeníku *Nové knihy*³ a přednáška *Filosofie českých dějin*, kterou Patočka přednesl dne 23. 4. 1969 v rámci cyklu „Česká otázka“ v Klubu Socialistické akademie a která byla i s následující diskusí otištěna v Sociologickém časopise.⁴ Další studie, rozšířená podoba první jmenované stati a zejména stať *Dilema v našem národním programu – Jungmann a Bolzano*, měly vyjít v cenzurované knize *O smysl dneška*, která byla nakonec vydána teprve roku 1987 v exilu.⁵

Cenzura způsobila, že Patočkou založená nová linie myšlení o Bolzanovi se již od počátku utvářela jako linie neoficiální a v oficiálních kruzích

¹ Viz Havelka (ed.) 2006, s. 37–58.

² Viz např. poznámky Z. Kalisty v Winter 1935.

³ Patočka 1968 *Vznik ČSR a idea dnešní doby*, *Nové knihy*, č. 44, s. 1.

⁴ Patočka 1969: *Filosofie českých dějin*, *Sociologický časopis*, r. 5, č. 1, s. 457–471.

⁵ Patočka 1987: *O smysl dneška. Devět kapitol o problémech světových i českých*.

byla reflektována jen v podobě dílčích odborných studií o Patočkou otevřených tématech (např. vztahu Bolzana a Jungmanna), nikoli však jako celková nová koncepce hodnocení Bolzanova významu.

V obecně zaměřené přednášce pro klub Socialistické akademie vystoupil Patočka s několika provokativními tezemi, které lze shrnout takto (shrnuji zde odlišně od Patočkova vlastního shrnutí):

1) Existuje jen jediná „*filosofie českých dějin*“. Ta, kterou vytvořil František Palacký. Veškerá dosavadní diskuse o smyslu českých dějin se odehrávala v jejím rámci. Filosofie českých dějin je přitom čímci specifickým, co nenacházíme u jiných národů. Ty uvažují o filosofii dějin vůbec a na jejím základě se vztahují k dějinám vlastním. Filosofie českých dějin však předpokládá, že české dějiny jsou v mnohém poučnější a zajímavější než dějiny jiných národů. Není pouze českou filosofií dějin ani aplikací filosofie dějin na dějiny české. Spadá do tradice metafyzicko-teologického pojetí dějin německého idealismu (Herder, Hegel), v protikladu k ní však za subjekt nepokládá lidstvo či absolutního ducha, na jehož seberealizaci by se jednotlivé národy podílely, nýbrž sám český národ.

2) Palackého pojetí národa je syntézou mezi bolzanovským pojetím národa coby mravního úkolu a jungmannovsko-herderovským pojetím národa coby přírodní danosti se zvláštním národním charakterem, jehož hlavním znakem je jazyk.

3) Potřeba konstrukce „*filosofie českých dějin*“ vyplývá z politické a sociální potřeby vyrovnat se s faktickou diskontinuitou dějin české společnosti. Tato filosofie tak vytváří domnělou kontinuitu mezi českým středověkem, osvícenstvím a národním obrozením, a to ve sféře sociální i náboženské.

4) Tato kontinuita neexistuje. Je potřeba vyjít z faktu zásadní diskontinuity mezi starší a novější českou společností a z této perspektivy zaujmout také stanovisko k filosofii českých dějin, která se tak ukáže jako „čistá konstrukce“, „dnes neaktuální nejen svými prostředky, nýbrž také tím, že ideologická potřeba, která ji vyvolala, dnes neexistuje“.¹

Do článku byla zahrnuta také po přednášce následující diskuse. Pokud však správně rozumím Patočkově tezí, jádru jeho sdělení se diskutující

¹ Patočka 1969, s. 462.

míjeli. Rozvíjeli některé konkrétní aspekty s referovaným tématem související, k hlavním tezím se však nevyjádřili.¹

Téma vztahu Bolzanovy a Jungmannovy koncepce českého národa, které v přednášce o filosofii českých dějin pouze poměrně stručně zmínil, se Patočka podrobněji věnoval v nakonec nepublikované stati *Dilema v našem národním programu: Jungmann a Bolzano*. Také v ní vychází ze základního předpokladu diskontinuity českých dějin a potřeby vypracování filosofie českých dějin a jednotící ideje českého národa coby důsledku krizové situace konce 18. století, kdy spolu s emancipací lidových vrstev byla stále tíživěji pocítována dvojjazyčnost českého státu. Českojazyčná část českého obyvatelstva si stále více uvědomovala své podřízené postavení vůči německojazyčné menšině: „nadřazení mluví německy, mají své zájmy, které dovedou vždy obhájit ve svůj prospěch, ve svém jazyce není odvolání ani dovolání.“² Společnost sice zůstala i v této době spjata ideou státní, vědomím sounáležitosti k významnému historickému celku a jeho dějinám (včetně tradice protireformační, vymezující Čechy vůči okolním protestantským zemím), pod vlivem rakouské centralizační politiky však tato státní identita ztrácela působnost. Zemské vlastenectví se tak stává výhradní záležitostí české šlechty. „Zemské vlastenectví je v této době romantika a politická setrvačnost vyšších vrstev, které by hrály i v nových poměrech roli odpovídající významu českého tradičního státu.“³

Rakouská státní idea zaznívala v němčině a státní idea česká odkazovala ke starému feudálnímu uspořádání – českojazyčné lidové vrstvy tak musely hledat nějakou jinou jednotící ideu. „Za těchto okolností postačí, aby spontánní, samočinně vznikající sebeuvědomění této vrstvy bytostně lidové bylo podchyceno soustavně vybudovanou ideologií, která postaví do středu zájmu to, co je šiboletem tohoto přirozeně vznikajícího vědomí sounáležitosti, totiž jazyk – aby se tato vrstva uzavřela do sebe, spolu s tvůrci a nositeli této ideologie vytvořila jednotu a dovršila tak rozštěpení tradiční společnosti.“⁴

¹ Takto diskusi hodnotí i sám Patočka: „...poněkud mne překvapilo, že nebyly žádné reakce na moje teze, o kterých jsem si myslel, že se mnohým budou zdát upřílišně smělé atd.“, Patočka 1969, s. 467.

² Patočka 1987: *Dilema v našem národním programu: Jungmann a Bolzano* v Patočka 1987: *O smysl dneška*, s. 90.

³ Tamtéž.

⁴ Tamtéž, s. 91.

Právě tuto roli dle Patočky sehrál Josef Jungmann a později Ján Kollár. Využili přitom filosofie Herderovy, která ačkoli není nacionalistická a nerozvíjí žádnou teorii národa, je k vybudování nacionalistické teorie dobře využitelná. Patočka uvádí přehledně několik základních myšlenek, které vycházejí z Herdera a na nichž byl nový český národní program zbudován: oddělení národa a státu, definování národu jeho charakterem a tento charakter jazykem (tedy vposledku národa jazykem), pojetí národa jako něčeho přírodně daného, pouze kvantitativní chápání rozdílu mezi rodinou, národem a národním kmenem (což bylo posléze základem moderní teorie slovanství). Tyto myšlenky byly v Čechách známy již dříve, ale teprve Jungmann a Kollár z nich odvodili svou koncepci českého národa. Jejím hlavním rysem je naturalistické (a tedy pozitivistické) pojetí národa: národ je přírodní daností, rozpoznatelnou jazykem, která má smysl sama v sobě; sám národ je hodnotou, není prostředkem k vyššímu, mravnímu cíli.

Jungmannova koncepce se prosadila natolik silně, že v mnohém protichůdná koncepce Bolzanova byla nejen současníky, ale i budoucími generacemi přehlédnuta. Byla ztotožněna se zemským vlastenectvím, od něhož se však dle Patočky podstatně liší. Zemské vlastenectví nemělo žádnou svou zvláštní teorii, pouze se nostalgicky obracelo k minulosti. Oproti tomu teorie Bolzanova byla sice utopická, ale vědomě se obracela k budoucnosti a kriticky reagovala na teorii Jungmannovu. S vědomím nemožnosti návratu k minulosti a současně nebezpečí rozštěpení společnosti na základě teorie jazykové Bolzano hledá jiné řešení – a to jako součást svého širšího úsilí o nalezení ideálního společenského uspořádání, které později soustavně vyjádřil ve spise *O nejlepším státě*. Také problém národa přitom vidí jako záležitost *mravní*. Národ, lid určité země, nemá hodnotu sám v sobě, nýbrž je zaměřen k jasnému cíli: stejně jako celé lidstvo má usilovat o uskutečnění říše Boží již na zemi. Základním požadavkem ke splnění tohoto úkolu je rovnost všech občanů. Té se staví do cesty různé překážky, včetně jazykových rozdílů.

Vzhledem k pozdějším polemikám je důležité zdůraznit, že vůči Bolzanově lhotejnosti k významu jazyka se Patočka staví jednoznačně kriticky a považuje ji za hlavní nedostatek Bolzanovy koncepce. Stejně jako v případě hodnocení Bolzanova sociálního myšlení v přednášce na liblické konferenci Bolzanovi vytýká především ahistorické myšlení, které za tímto přísupem stojí: „přesto, že jeho vlastní pojetí bylo zdravou opozicí proti

tendenci spatřovat v jazyce výraz mystického „národního charakteru“, zabránil osvícenský racionalismus ve svém nehistorickém pohledu na věci Bolzanovi poznat, že jazyk je nejen vnější vehikulum, nýbrž podmínka možnosti myšlenkového světa, že je to ona nahodilost, bez níž není vědomí nutnosti“.¹ Na druhou stranu však Patočka zdůrazňuje, že Bolzanova koncepce není zaměřena proti obrodě jazyka, proti rozvoji českojazyčné literatury a kultury, nýbrž pouze proti tomu, aby byl jazyk předmětem politického a sociálního boje. „Bolzano nikdy nemluví tak, že by účelnost české literární a kulturní obrody do všech důsledků byla uváděna v pochybnost. Naopak jeho čeští posluchači se museli cítit těmito řeči posílení ve svých snahách a ve svém sebevědomí.“² Nezájem o jazyk v žádném případě nebyl jádrem Bolzanovy koncepce, a proto s ní nebylo v rozporu, že pokud jde o kulturní program českého obrození, stáli také Bolzanovi stoupenci vždy na straně Jungmannově. Námitku Václava Černého, že „[b]ýt po Bolzanově, Čechevé se nikdy *neobrodili*, to jest znovu nenarodili jako národ.“,³ musíme v duchu Patočkova jasného rozlišování mezi *kulturní* obrodou českého jazyka a kultury a *politickým* využitím češtiny jako základu nacionalistické ideologie chápat tak, že dle Černého by toto kulturní obrození bez jeho současného politického využití nebylo možné. K této polemice, rezonující na sklonku 70. let zejména na stránkách exilového časopisu *Svědectví*, se ještě vrátíme později.

Jádrem Bolzanovy koncepce národa je v Patočkově pojetí její *mravní rozměr*. Národ v Bolzanově pojetí nemůže mít hodnotu sám v sobě, nýbrž také každý národ musí být zaměřen k vyšším cílům (k Bohu), z čehož vyplývá, že na své příslušníky klade mravní závazek. „Bolzano neříká přímo, co rozumí národem – z kontextu jeho výkladů vyplývá, že je mu jím lid určité země, která je ovšem původně definována státně, ale konkrétně znamená mravní závazky: soubor těch, jimž jsme nejvíce zavázáni a pro něž můžeme opět nejvíce udělat. Sám o sobě však každý stát a každá země je pouze náčrtem toho, co náleží realizovat lidstvu – říše boží na zemi.“⁴

¹ Patočka 1987, s. 100. Ještě rázněji se proti tomuto aspektu Bolzanovy koncepce ohradil ve výše zmiňované přednášce pro Klub Socialistické Akademie: „Bolzanův pokus zachovat pro určité duchovní oblasti v celé „české“ společnosti týž jazykový ráz, pro něho přirozeně německý, byl osvícenská jednostrannost, kterou posléze nebylo možno udržet – byl to papírový pokus“, Patočka 1969, s. 459.

² Patočka 1987, s. 100.

³ Černý 1980: *K problematice Charty a o jednom čísle Svědectví*, Svědectví: čtvrtletník pro politiku a kulturu, r. XV, č. 60, s. 796.

⁴ Patočka 1987, s. 99.

Právě v tomto ohledu dle Patočky měla Bolzanova koncepce významný vliv na české obrozence, zejména na Františka Palackého, tvůrce filosofie českých dějin. Skrze něj pak přešel tento morální apel také do „české otázky“ Masarykovy, ovšem již bez jména svého původce, který byl coby Němec z českých dějin vyloučen. „Masaryk by se byl mohl pro své pojetí dovolávat spíše Bolzana než kohokoliv jiného, kdyby Bolzano mu v duchu jazykové teorie nebyl Němcem a kdyby mu z českého obrození vůbec následkem toho nevypadla důležitá fáze.“¹ Tak ani Emanuel Rádl, který v rámci první vlny diskuse o české otázce v podstatě obnovil Bolzanovo mravní pojetí českého národa, si nebyl zdroje této myšlenky vědom a na Bolzana se výslovně neodkazoval.

V tomto pak spočívá smysl Patočkových studií: diskusi o české otázce a smyslu českých dějin je nutno vést s vědomím existence dvojí výslovné teorie českého národa, Jungmannovy a Bolzanovy, které ačkoli byly obě zahrnuty do syntetické koncepce Palackého, stojí v jádru proti sobě. To se dosud nedělo, čímž tato diskuse docházela k řadě nesprávných závěrů. Patočkovi nejde o obhajobu Bolzana proti Jungmannovi – i v Bolzanově koncepci spatřuje řadu závažných nedostatků. Jde mu však o nové přehodnocení českých dějin a filosofie českých dějin, které by zahrnovalo i posouzení významu dosud zapomenutého Bolzana.

Spolu s těmito dvěma Patočkovými statěmi se tak opět setkáváme s již známým modelem Bolzanovy zapomenutosti a nového objevování. Tak jako byl na konci 19. století objeven Bolzano-matematik a Bolzano-logik a na začátku století dvacátého Bolzano-socialista, objevuje nyní Patočka Bolzana coby tvůrce alternativní koncepce českého národa.

Vedle obvyklé otázky, zda byl Bolzano v této oblasti skutečně zapomenut, nebo jeho pojetí národa v českém myšlení působilo vždy, a zda byl tento význam Bolzanova myšlení skutečně objeven až Patočkou, nebo na něj méně zřetelně poukazovali již dřívější autoři,² se přitom otevírá také otázka, zda vůbec lze mluvit o nějaké zvláštní Bolzanově koncepci národa.

¹ Patočka 1987, s. 102.

² O rozporu mezi Bolzanem a Jungmannem se zmínil již Václav Zelený roku 1873 (Zelený 1873: *Život Josefa Jungmanna*, Novočeská bibliothéka, r. 20, s. 332–333) a po něm řada dalších autorů. Zdeněk Kalista obdobně jako Patočka soudil, že příčina sporu spočívá především v jejich odlišném přístupu k národnostní problematice (viz Kalistovy poznámky v Winter 1935). O protikladu Bolzano-Jungmann, vlivu Bolzana na české národní obrození i o syntéze různých protikladných proudů v myšlení Palackého se zmiňuje také Eduard Winter, viz především Winter 1940: *Tisíc let duchovního zápasu*, Praha: Ladislav Kuncíř, s. 240–254. Z mladších autorů se otázkou vztahu Bolzana a Jungmanna zabývala také Irena

Patočkovo pojetí se totiž od dřívějších výkladů Bolzanova myšlení o národnostních otázkách liší právě tím, že Patočka tyto Bolzanovy myšlenky pokládá za ucelenou koncepci, jejíž posouzení pak považuje za nezbytnou součást uvažování o českých dějinách a „české otázce“. A právě proti tomu se ohradili někteří Patočkovi kritici.¹

Bližší posouzení těchto otázek ponechme teprve dalšímu výkladu. K hlubší diskusi o Patočkových tezích došlo teprve na konci 70. let. Ačkoli byla již od roku 1968 v české kultuře znovu oživena diskuse o „české otázce“, výzvy Jana Patočky, aby byl do ní zahrnut také Bolzano, zatím nikdo nevyslyšel. Jaroslav Marek, František Schwarzenberg, Mathew Spinka ani Ivan Sviták, které coby reprezentativní představitele této diskuse vybral Miloš Havelka,² ve svých příspěvcích k otázce po smyslu českých dějin Bolzanovi nevěnují pozornost. A také v diskusích o české otázce či o hodnocení „odsunu“ německojazyčných obyvatel z Československa, probíhajících na stránkách exilových časopisů *Studie*, *Proměny* a *Svědectví*, najdeme až do konce 70. let o Bolzanovi nanejvýš pouhé zmínky.³

Nejrozsáhlejší z nich je odmítavá kritika Patočkových tezí od **Rio Preisnera** (1925—2007).⁴ Ani Preisner, reagující zde především na článek Ivana Pfaffa, se však Patočkovým tezí o významu Bolzana blíže nevěnuje. Ačkoli by jeho kritika, vedená z konzervativně katolických pozic, mohla být pro myšlení o Bolzanovi velmi přínosná, omezuje se na

Seidlerová (Seidlerová 1963). A obecně o Bolzanově národnostním smýšlení se pochopitelně zmiňují také ostatní autoři vyzdvihující význam Bolzanova sociálního myšlení.

¹ „Jeho [Patočkův] výklad Bolzanovy antiteze vůči Jungmannovu programu byl, alespoň podle našeho mínění, sporný v tom, že povýšil příležitostné pastorační poznámky Bolzanovy na vědomou koncepci národní. Tu Bolzano neměl a nelze ji zaměňovat s teoreticky proklamovanou rovnoprávností obou národních kmenů. Bolzanovy názory tkvěly svými kořeny v zemském vlastenectví a myšlenky tlumočené z jeho kazatelny nemohly být v rozporu ani s představami o územní celistvosti české církve.“, Kučera: *O výklad našich nejnovějších dějin* v Havelka (ed.) 2006, s. 476.

² Havelka (ed.) 2006.

³ Viz např. Neuwirth 1970: *Víra a základy křesťanské kultury (K duchovnímu vývoji Čech od baroka k dnešku)*, Studie, č. 22, s. 152—175 (na s. 175 Bolzano zmíněn coby jedna z významných osobností českých duchovních dějin); Heidler 1972: *Ekumenický pohled na české dějiny*, Studie, č. 29, s. 620—626 (na s. 623 zmínka o Bolzanovi coby představiteli katolického osvícenství); Skalický 1974: *Katolická filosofie a teologie zvláště tomistická v české společnosti IX. [sic] a XX. století*, Studie, č. 40, s. 258—274 (zmínky o Bolzanovi na s. 259—260).

⁴ Preisner 1974: *Opožděná odpověď rozhněvanému jakobínu*, Studie, č. 39, s. 215—226 (zejm. s. 218—221).

poměrně schematické odsouzení v podstatě každého nepravověrně katolického myšlení jakožto slepé cesty vyvěrající z duchovní krize 19. století a implicitně směřující k totalitarismu, přičemž na Bolzana odkazuje jen pro ilustraci. V rámci kritiky jakékoli podoby kompromisů s marxismem, přičemž za takto kompromisní Preisner zřejmě pokládá i myšlení Patočkovo, je Preisnerovi „katolický ateista“ Bolzano jen představitelem myšlenkového proudu, který vposledku vedl až k marxistickému odmítnutí náboženství. Z Preisnerovy kritiky však není vůbec zřejmé, zda Bolzana znal jinak než zprostředkovaně od Bolzanových kolaborantských interpretů 50. let.

5.6 Souborné vydání Bolzanova díla

Z dalších českých příspěvků k bolzanovskému bádání z přelomového období let 1968—1969 stojí vedle poněkud klišovitého, myšlenkou velikosti českého „plebejství“ a panslavismem nadšeného a nic nového nepřinášejícího shrnutí církevně reformního vývoje od **Dušana Jeřábka** (1922—2004), který Bolzana řadí po bok Dobrovského do linie pozdního josefinismu v Čechách a zvláště přitom podtrhuje význam Bolzanova sociálního myšlení,¹ za zmínku zejména dvě zprávy o stavu soudobého bolzanovského výzkumu: článek *Zahraniční bolzanovské studie* od **Marie Pavlíkové**² a článek *Nové příspěvky k dílu Bernarda Bolzana* od **Josefa Hanzala**.³ Oba dokládají, že čeští badatelé byli velmi dobře obeznámeni také se soudobým světovým vývojem bolzanovského bádání.

To je důležité zejména vzhledem k tomu, že v roce 1969 začíná ve Stuttgartu vycházet *Bolzanovo souborné dílo*. Tento projekt stuttgartského nakladatelství Frommann Holzboog, realizovaný pod vedením **Eduarda Wintera** a **Jana Berga**, se přirozeně stal vůbec nejvýznamnějším centrem bolzanovského bádání – a již od počátku se na něm aktivně podíleli také mnozí čeští badatelé.

Vyplnilo se tak přání Eduarda Wintera pronesené roku 1958 na konferenci v Liblicích, kde velmi ocenil Patočkův referát a v návaznosti na něj

¹ Jeřábek 1968: *Církevně reformní snahy v osvícenských Čechách*, Sborník prací Filozofické fakulty brněnské university, řada D, r. 17, č. 15, s. 123—135.

² Pavlíková 1968: *Zahraniční bolzanovské studie*, cit. výše.

³ Hanzal 1968: *Nové příspěvky k dílu Bernarda Bolzana*, Acta Universitatis Carolinae, Historia Universitatis Carolinae Pragensis, r. 9, s. 98—99.

vyzval ke spolupráci českých a německých badatelů zabývajících se Bolzanem. Sám Patočka se však již této spolupráce neúčastnil, a nejspíš ani účastnit nemohl. Pokud spolupracovali s německými vydavateli také čeští badatelé, pak pouze ti, kdo byli českým komunistickým režimem podporováni či alespoň tolerováni. Přidržíme-li se našeho rozdělení na oficiální a neoficiální linii Bolzanovy recepce, rozštěpující se právě na konci 60. let, lze říci, že světového vývoje se účastní pouze linie oficiální (či případně neutrální „šedá zóna“), zatímco linie neoficiální do něj téměř nezasahuje. Tato situace přitom nebyla zcela napravena ani po roce 1989. I v nejnovějším vydání souborné bibliografie k bolzanovskému bádání z roku 2016¹ například stále schází některé studie a diskuse vydávané v českých exilových časopisech (k nimž ostatně měla stuttgartská redakce přístup vždy), přestože – na rozdíl od mnoha jiných studií do nekonečna opakujících několik základních informací – přistupují k tématu z výrazně odlišné perspektivy a přináší řadu nových a nosných myšlenek.

¹ Berg & Morscher & Müller 2016, cit. výše.

6 Sedmdesátá léta (1969—1981)

Navzdory politicky omezeným možnostem se v sedmdesátých letech ujalo bolzanovského bádání hned několik nových badatelů: Pavel Křivský, Marie Pavlíková, Jaromír Loužil, Karel Berka, Marie Bayerová. Politické prostředí se na jejich přístupu k Bolzanovi podepsalo jinak než v 50. letech. Zatímco v 50. a zčásti ještě v 60. letech stojí vedle nepolitické (resp. ne jednoznačně politické) interpretace Bolzana (Rychlík, Jašek, Jarník, Folta, Lochman) poměrně zřetelně a energicky politicky angažovaná linie interpretace marxisticko-leninistické (Kolman, Kaňák, Plojhar, částečně též Seidlerová), oficiální autoři 70. let se sice vůči marxistické recepci Bolzana nevymezovali a ve svých studiích místy odkazovali k některým základním marxistickým konceptům, přesto u nikoho z nich nelze mluvit o vyložené marxistickém přístupu.

Ostatně lze předpokládat, že k zájmu o Bolzana je mimo jiné přivedly právě úvahy Jana Patočky, který v letech 1969—1973 působil na Karlově Univerzitě. Přímo navázat a dále je rozvíjet však nemohli. Východiskem z tohoto střetu badatelského zájmu a badatelských možností se stalo obrácení *ad fontes* – oficiálně vydávané příspěvky k bolzanovskému výzkumu po celá 70. léta spočívají především v *archivním výzkumu*. Pozůstalost Bolzana a jeho přátel zpracoval Pavel Křivský,¹ vztahem Bolzana k některým dalším osobnostem české kultury se věnovali také Jaromír Loužil a Marie Pavlíková.

Marie Pavlíková (1920—1995) se do hloubky zabývala také Patočkou otevřeným tématem vztahu Bolzana a Jungmanna.² I k tomu však přistoupila jako k ryze faktografickému úkolu. Na základě důkladného studia dochované korespondence doložila, že ačkoli ve 20. letech 19. století skutečně z různých důvodů došlo k určitému napětí mezi Bolzanem a Jungmannem, resp. zejména mezi jejich stoupenci, později tento spor zase utichl. Vztah Bolzana a Jungmanna byl podle Pavlíkové vztahem vzájemné úcty, chované navzdory jejich názorovým neshodám, a spory

¹ Viz dlouhou řadu krátkých zpráv vydávaných v časopise *Literární archiv* Památníku národního písemnictví v letech 1971—1974. Podrobné bibliografické údaje v Berg & Morscher & Müller (eds.) 2016.

² Pavlíková 1974: *Vztah Josefa Jungmanna k Bernardu Bolzanovi a jeho žákům*, cit. výše.

bolzanovců a jungmannovců sice skutečně existovaly, nelze je však přeceňovat.

Patočkovy teze Pavlíková nerozvíjí, ale ani nevyvrací. I kdyby byl skutečný vztah mezi Bolzanem a Jungmannem vyloženě přátelský, což netvrdí ani Pavlíková, nevylučovalo by to, že jejich koncepce českého národa byly protichůdné a že oba tyto póly myšlení o českém národě, dle Patočky zvláštním způsobem propojené v Palackého koncepci „filosofie českých dějin“, měly na další vývoj českého myšlení zásadní vliv. Této problematice se ovšem Pavlíková nevěnuje. Třebaže se z některých náznaků zdá, že by souhlasila s Patočkou, otevřeně se k jeho tezím nehlásí.

Vedle archivních výzkumů se někteří autoři (Loužil, Berka, Bayerová) věnovali také hodnocení Bolzanovy logiky a filosofie. I v této oblasti se vyhýbají jednoznačně politickým soudům a navazují tak na víceméně neutrální linii zájmu o Bolzanovo vědecké dílo. Také v tomto případě můžeme, na rozdíl od 60. let, sledovat vliv Jana Patočky, jeho zdůraznění významu Bolzana pro vývoj fenomenologie a stálé aktuálnosti Bolzanova odkazu pro filosofii vědy.

Zcela jednoznačný je Patočkův vliv u **Marie Bayerové** (1922—1997). Její filosofické studie o Bolzanovi, v přepracované a doplněné podobě znovu vydané roku 1994,¹ jsou významné ze dvou hledisek. Jednak velmi důkladně hodnotí Bolzanovo filosofické myšlení – Bolzanovu blízkost s Leibnizem a krický postoj ke Kantovi a zvláště k německému idealismu na jedné straně, jeho vliv na další vývoj filosofie u Brentana a Husserla na straně druhé. A jednak, což je pro naše téma důležitější, dokládají, že také v 70. letech bylo možné rozvíjet filosofické studie i zcela nemarxisticky. Ovšem s určitými omezeními. Bayerová odkazuje na řadu zahraničních badatelů a prokazuje zcela mimořádnou obeznámenost se soudobou bolzanovskou literaturou. Zřetelně přitom navazuje na Patočkovy úvahy o vztahu Bolzana a Husserla, o Bolzanově významu pro rozvoj fenomenologie a o zásadním významu Bolzanova pojetí vědy. Výslovně se však na Patočku – v té době již zakázaného autora – neodvolává.

Vedle filosofických studií Bayerové² vyústilo bolzanovské bádání 70. let v několika dalších *soubornějších pracech*: Jaromír Loužil (ve spolupráci s Lubomírem Valentou) napsal v češtině druhou a dosud nejrozsáhlejší

¹ Bayerová 1994, cit. výše.

² Bayerová 1976: *Studie o Bolzanovi*, cit. výše.

bolzanovskou monografií,¹ rozsahem menší monografií o Bolzanovi napsal také Karel Berka,² Marie Pavlíková shrnula své studie Bolzanova pedagogického působení v knize *Bolzanovo působení na pražské univerzitě*.³

Zároveň, jak jsme již zmínili, české bolzanovské bádání 70. let výrazně přispělo k práci na souborném vydání Bolzanova díla v nakladatelství Frommann Holzboog ve Stuttgartu.

Jelikož tyto práce již souvisejí s přípravami oslav Bolzanova 200. jubilea roku 1981, budeme jim bližší pozornost věnovat až v následující kapitole.

¹ Loužil 1978: *Bernard Bolzano*, cit. výše.

² Berka 1981: *Bernard Bolzano*, cit. výše.

³ Pavlíková 1980: *Působení Bernarda Bolzana na pražské univerzitě*, Zprávy archivu Univerzity Karlovy, r. 3, s. 5—43.

7 Jubilejní rok 1981

7.1 Přípravy a oslavy v oficiální a neoficiální kultuře

Výročí 200 let Bolzanova narození se projevilo v oficiální i neoficiální části české kultury velmi výrazně.

Již několik let před rokem 1981 probíhaly přípravy na oficiální oslavy, do nichž se pak zapojila Československá akademie věd, Univerzita Karlova, Národní muzeum a další instituce. Matematikové věnovali Bolzanovi hned několik vědeckých konferencí, filosofové celé číslo *Filozofického časopisu*, antropologové ohledali Bolzanovy ostatky.¹

Zároveň se od konce 70. let začal o Bolzana zajímat také český disent a exil. Oživení diskuse o jeho významu pro myšlení o českých dějinách a českém národě, kterou se roku 1969 bez výraznějšího dopadu pokusil otevřít Jan Patočka, zřejmě nevyvolaly oficiální přípravy na Bolzanovo jubileum a s nimi související publikační činnost českých oficiálních historiků, matematiků a filosofů. Diskuse o Bolzanovi v neoficiální části české kultury, počínající roku 1979 článkem Petra Pitharta, navazuje především na diskusi o vysídlení československých Němců probíhající zprvu zcela bez zmínek o Bolzanovi na stránkách exilového časopisu *Svědectví* a podstatně souvisí též s diskusemi o *Chartě 77*. Tak ačkoli také v neoficiálním prostředí bylo Bolzanovo jubileum roku 1981 připomenuto, např. bylo Bolzanovi věnováno dvojčíslo exilového časopisu *Studie*,² prvotní impuls k zájmu o něj přišel z jiného kontextu.

Oficiální a neoficiální linie Bolzanovy recepce byly jasně oddělené a k jejich vzájemné konfrontaci docházelo jen velmi omezeně. Oddělené byly personálně i tematicky: zatímco v oficiální kultuře byl Bolzano vyzdvihován především jako významný vědec a pokrokový myslitel bojující s reakčními silami habsburské monarchie a katolické církve, neoficiální kruhy se zajímaly zejména o význam jeho pojetí národa jakožto alternativy jazykově definovaného nacionalismu.

Přesto nebyly tyto dvě linie odděleny zcela. Společným tématem oficiální i neoficiální kultury bylo Bolzanovo náboženské myšlení, kterému se

¹ Průběh celého jubilejního roku přehledně v článku Jarník & Schwabich 1982: *Skončil jubilejní rok Bernarda Bolzana*, Časopis pro pěstování matematiky, r. 107, č. 2, s. 196—202.

² Studie, č. 76—77.

věnovali jak autoři disentu a exilu (Radim Palouš, Rio Preisner), tak oficiálně tolerovaní teologové (Dušan Řezanina, Jan Blahoslav Lášek). A také Bolzanovo myšlení filosofické, případně matematicko-filosofické.

Personálně se oficiální a neoficiální recepce Bolzana setkávala zejména v myšlení filosofky Marie Bayerové a matematika Petra Vopěnky, kteří byli ve svém přístupu k Bolzanovi velmi zřetelně ovlivněni Janem Patočkou (který byl prvním mluvčím a v důsledku své smrti během policejného výslechu se stal přímo symbolem Charty 77) – přitom se však zapojili také do oficiálních oslav Bolzanova jubilea.

Není úkolem této práce podrobně rozebírat celý, poměrně bohatý soubor studií o Bolzanově životě a díle, které vznikly v souvislosti s oslavami jeho jubilea na přelomu 70. a 80. let.¹ Jednak by totiž jejich objem vyžadoval spíše samostatnou studii, jednak jsou tyto studie často poměrně úzce odborně zaměřené a jejich hlubší posouzení by tak vyžadovalo speciální znalosti matematické, logické, filosofické či teologické. Pokusím se však přiblížit alespoň celkový ráz Bolzanovy oficiální i neoficiální recepce v tomto období.

7.2 Bolzanovské monografie

Na počátku příprav oslavy Bolzanova výročí v oficiální části české kultury stojí monografie **Jaromíra Loužila** (1926—2013) *Bernard Bolzano* z roku 1978.² Svým rozsahem se jedná o jednu z nejvýznamnějších souborných prací o Bolzanově životě a díle stojící po boku původně německy psané bolzanovské monografie Eduarda Wintera z roku 1933 (v českém překladu 1935) a Kolmanovy původně rusky psané monografie z roku 1955 (česky 1958). A odhlédneme-li od poměrně stručného Bolzanova životopisu od Marie Červinkové-Riegrové z roku 1881 a od úžeji zaměřené knihy Ireny Seidlerové,³ je Loužilova kniha vlastně vůbec první českou knihou o Bolzanovi.

Zdaleka ovšem není první studií o Bolzanově životě a dílu vůbec. Očekávali bychom proto alespoň stručný úvodní přehled dosavadního zpracování tématu a alespoň v nejrozporuplnějších otázkách i polemiku s ostatními autory. To však v Loužilově výkladu nenajdeme – resp. najdeme

¹ Výčet těchto prací i se stručným komentářem viz v článku Jarník & Schwabich 1982.

² Loužil 1978: *Bernard Bolzano*, cit. výše.

³ Seidlerová 1963: *Politické a sociální názory Bernarda Bolzana*.

pouze v části věnované logice vypracované Lubomírem Valentou¹. Jednotlivá tvrzení svého výkladu Loužil dokládá přímými odkazy na Bolzanovo dílo či pozůstalost a na dřívější studie o Bolzanovi odkazuje jen výjimečně.

Není to známkou nesamostatnosti Loužilovy práce. Loužil bezesporu čerpá z vlastního studia pramenů, zejména z rozsáhlého souboru Bolzanových exhort, jemuž se spolu s dalšími badateli (Pavlíková, Křivský) věnoval v 70. letech v Památníku národního písemnictví. A není to zřejmě ani známkou Loužilovy neznalosti bolzanovské literatury. Především je to známkou celkové povahy knihy: nejedná se o pokus kriticky zhodnotit několik desetiletí obnoveného badatelského zájmu o Bolzana, shrnout dosavadní poznatky a odhalit nové otázky, které bychom si měli položit – nýbrž o pokus poskytnout odborné, ale i širší veřejnosti jakousi základní příručku a čítanku (knihla totiž obsahuje také úryvky několika Bolzanových spisů).

Absence polemiky s ostatními autory má jeden důležitý význam: vytváří dojem naprosté jednoty dosavadní Bolzanovy recepce. Z předchozího výkladu ovšem víme, že spíše opak je pravdou a že hodnocení Bolzanova myšlení bylo již od počátku 20. století v české kultuře předmětem sporů.

Loužil svým výkladem vytváří dojem, že interpretace Bolzana je zcela neproblematickým tématem. Jeho kniha ovšem vyšla rok po smrti Jana Patočky, jednoho z Bolzanových nejpodnětnějších interpretů, který zemřel na následky dlouhého a krutého vyslýchání politickou policií – a o němž se Loužil příznačně vůbec nezmiňuje.

První česká bolzanovská monografie, první plod příprav na Bolzanovo jubileum, byla tedy vypracována především *politicky neutrálně*. A to také znamená v souladu s historickým materialismem, o jehož základní poučky se Loužil opakovaně opírá, byť nevýslovně. Přese vši zdánlivou popisnou neutralitu a vědeckost obracející se k pramennému výzkumu tak Loužilova kniha stojí vedle starších pokusů o zařazení Bolzana do systému marxismu-leninismu vypracovaných Seidlerovou a Kolmanem. S nimi Loužilova kniha sdílí také základní model Bolzanovy oficiální recepce: Nejvíce pozornosti věnuje Bolzanovu sociálnímu a etickému myšlení, pod něhož podřazuje i veškerou náboženskou oblast, současně přitom upozorňuje na světový význam Bolzanova díla matematického a logického, a s uznáním

¹ Z neznámých důvodů Valenta není uveden jako spoluautor knihy, ačkoli jeho kapitola o logice tvoří třetinu výkladové části knihy. Jeho jméno je uvedeno pouze v názvu kapitoly v obsahu.

i s výhradami se zmiňuje také o Bolzanově (buržoazní a idealistické) filosofii. Celkově je pak Bolzano představen jako sice významný, ovšem balzamovaný předmět sbírky důležitých postav naší historie, pečlivě zbavený všeho, co by mohlo být zdrojem živého myšlení – a narušovat tak normalizační bezčasí.

Stručnější monografii o Bolzanovi napsal kromě Loužila také **Karel Berka** (1923—2004).¹ Od Loužilovy knihy se příliš neliší. Také Berka především shrnuje dosavadní poznatky o Bolzanově životě, procesu vedenému proti Bolzanovi a následném životě u rodiny Hoffmannových v Těchobuzi, a o jeho matematickém, logickém, filosofickém a sociálním myšlení. Také Berka vykládá Bolzanovu religiozitu jako plně podřízenou jeho racionalistické etice. A vůbec všechny oblasti Bolzanova díla, života a působení posuzuje marxistickými hledisky: opravuje a omlouvá jej tam, kde se od marxismu odvrací, a naopak podtrhuje jeho význam tím, že poukazuje na blízkost jeho myšlenek s myšlenkami marxistickými.

Oproti Loužilově knize věnuje Berka daleko více prostoru Bolzanově matematickému dílu, které Loužil poněkud opomíjí. A především je kniha Berkova psána ještě více populárně – poznámkový aparát a odkazy na jiné badatele zabývající se tématem neobsahuje vůbec. Jedná se ostatně o „zájmovou publikaci“ Socialistické akademie, která nijak nezastírá, že jejím cílem je *výchova* k politicky uvědomělému postoji, v tomto případě ke správnému postoji k Bolzanovi.²

Obě nové bolzanovské monografie jsou v některých rysech blízké „první marxistické monografii“ o Bolzanovi od Arnošta Kolmana. Přesto se ani jedna o Kolmanovi vůbec nezmiňuje a jeho knihu neuvádí ani v seznamu literatury. Důvodem přitom zcela jistě není neznalost Kolmanovy knihy, vždyť v bolzanovské literatuře 60. a 70. let je Kolman opakovaně připomínán. Ani její politická nepřípustnost, vždyť právě Kolmanův pravověrně marxistický přístup byl dosud dáván za vzor. Důvod zřejmě spočívá v něčem jiném. Roku 1976 Kolman z Ruska

¹ Berka 1981: *Bernard Bolzano*, cit. výše

² „Ne náhodou vyzvedl Z. Nejedlý ve svém programovém prohlášení *Vybudujme československou akademii věd* Bolzanovy zásluhy při výchově „celé naší pokrokové a svobodomyšlné skupiny mládeže“ v období národního obrození. Naše socialistická společnost, nositelka všech pokrokových tradic minulosti, se k Bolzanovu dědictví hlásí plným právem.“ Berka 1981, s. 122.

emigroval do Švédska a generálnímu tajemníkovi Komunistické strany Sovětského svazu L. I. Brežněvovi oznámil své vystoupení ze strany v kritickém otevřeném dopise.¹ Tím byl okamžitě vypovězen také z české kultury – a z českých knih. Dvě nové marxistické monografie o Bolzanovi od Loužila a Berky tak lze vnímat také jako zaplnění vzniklé mezery. Vždyť jak by vypadaly oslavy Bolzanova jubilea, kdyby se s odkazem na jedinou marxistickou monografii muselo odkázat také na hlasitého kritika Brežněva a Sovětského svazu.

Na tomto příkladě se také ukazuje jedna zvláštnost oficiální Bolzanovy interpretace v 70. a 80. letech. Nebyla-li určitá interpretace Bolzana vyloženě odporující oficiální ideologii, což v případě úzce odborných témat vzhledem k vágnosti této ideologie často ani být nemohla, nebyla režimem vnímána jako problematická. Tak mohlo v rámci oslav Bolzanova jubilea vzniknout i několik studií, které Bolzana hodnotí zcela nemarxisticky (Bayerová, Vopěnka). Jejich autorem však nesměl být nikdo politicky odsouzený – a na nikoho takového nesměly odkazovat v pozitivním, ale ani v negativním smyslu.

Tato okolnost nám pak poněkud ztěžuje odpověď na otázku, nakolik docházelo ke konfrontaci oficiální linie Bolzanovy recepce s recepcí v exilu a disentu. S přímými odkazy k tomuto podzemnímu proudu a jeho nositelům (Patočka, Pithart, Otáhal, Příhoda, Palouš) se v oficiálně publikovaných textech neseťkáme – v pozitivním ani negativním smyslu se o nich nikdo z oficiálních autorů nezmiňuje. Méně zřetelné vazby však nacházet lze.²

7.3 Bolzanovské konference

Vedle publikace výše zmíněných knih o Bolzanovi a několika dosud nepřeložených Bolzanových spisů — *Vlastního životopisu*,³ výboru z *Vědosloví*⁴

¹ Viz Kolman 2005.

² Viz např. článek Jiřiny Popelové-Otáhalové *Bolzanovo pojetí češství*, který zjevně navazuje na Patočkovy úvahy o Bolzanovi z roku 1958 a 1969 a snad i na soudobou diskusi v disentu a exilu, ovšem přímo se o Patočkovi ani o této diskusi nezmiňuje. Popelová 1981: *Bolzanovo pojetí češství*, Filozofický časopis, r. 29, č. 6, s. 910–917.

³ Bolzano 1981: *Vlastní životopis*, cit. výše.

⁴ Bolzano 1981: *Vědosloví: Pokus o zevrubný a převážně nový výklad logiky se stálým zřetelem k dřívějším zpracovatelům (Výbor)*, Praha: Academia, 471 s., přeložili Marie Bayerová a Jaromír Loužil.

a několika menších matematických,¹ logických² a filosofických prací³ — se roku 1981 konalo také několik vědeckých konferencí přímo věnovaných Bolzanovi. Nejvýznamnější byla široce zaměřená mezinárodní konference *Vliv Bolzanovy doby na rozvoj vědy a techniky*,⁴ na níž vedle českých badatelů zabývajících se Bolzanovým vědeckým dílem a postavením Bolzana v dějinách vědy (Nový, Folta, Berka) vystoupili také významní zahraniční badatelé (zejména logik Jan Berg). Samotnému Bolzanovi se však věnuje jen poměrně malá část příspěvků obecněji zaměřených na dějiny vědy v první polovině 19. století.

Dále se ve spolupráci několika českých vědeckých institucí konala konference *Bernard Bolzano – doba, život a dílo* (20.—21. 5. 1981, Praha).⁵ Na matematické dílo se zaměřila konference organizovaná Jednotou českých matematiků (9.—11. 2. 1981, Zvíkovské podhradí).⁶ A připomenut byl Bolzano také na dalších dvou matematických konferencích věnovaných diferenciálním rovnicím a topologii a na celostátním sjezdu Jednoty českých matematiků a fyziků.

Ačkoli tyto konference a s nimi spojené publikace přináší velké množství materiálu, v naprosté většině případů neotevírají žádnou zásadně novou linii Bolzanovy recepce. Příspěvky jednak shrnují již známé biografické údaje obohacené o výsledky archivních výzkumů 70. let a jednak znovu (a snad i hlouběji) promýšlejí některé jeho matematické, logické a filosofické myšlenky. Nepřekračují přitom pojetí Bolzana jako geniálního matematika a logika, který byl v důsledku několika historických okolností současníky nedocenen a který je teprve dodatečně doceňován a zařazován do dějin. Bolzanův život je líčen jako život pokrokového myslitele vzdorujícího reakčnímu tlaku habsburské monarchie a katolické církve –

¹ Bolzano & Nový (ed.) 1981: *Acta historiae rerum naturalium, special issue 12: Bernard Bolzano (1781-1848). Bicentenary. Early Mathematical Works*, Praha: Československá akademie věd, 586 s.

² Bolzano 1981: *O logice*, Praha: Památník národního písemnictví; přetisk překladu F. Šíra vydaného roku 1831 v časopise Krok.

³ Bolzano & Černý (ed.) 1981: *Výbor z filosofických spisů*, Praha: Svoboda, 439 s., úvodní studie Jiří Černý, přeložil Jaromír Loužil.

⁴ Nový (ed.) 1981: *Bernard Bolzano (1781—1848): bicentenary: Impact of Bolzano's epoch on the development of science. Acta historiae rerum naturalium nec non technicarum, special issue 13*, Praha: Československá akademie věd, 632 s.

⁵ Filosofický časopis, r. 29, č. 6; celé číslo věnováno příspěvkům z této konference.

⁶ Jednota českých matematiků a fyziků 1981: *Bernard Bolzano - Konference českých matematiků: 9-11. února 1981 Zvíkovské podhradí*, Praha: Jednota českých matematiků a fyziků, 47 s.

přičemž i náboženský základ jeho myšlení je vykládán jen jako snaha hledat kompromisy s dobovými podmínkami, která je z dnešního hlediska již nepotřebná, která je však v případě Bolzanově pochopitelná.

Kromě konferencí a samostatných publikací byla Bolzanovi věnována také monotematická čísla některých odborných časopisů: *Filozofického časopisu*,¹ časopisu *Pokroky matematiky, fyziky a astronomie*² a časopisu *Dějiny přírodních věd a techniky*.³ Zprávy o Bolzanově jubileu, slaveném s poukazy na jeho zařazení do seznamu světových výročí UNESCO, najdeme také v denním tisku a populárně-naučných časopisech.⁴

Stejně jako Loužilova a Berkova kniha, také bolzanovské konference a další příspěvky oficiálně publikované v rámci oslav byly zcela prosty jakéhokoli výslovně politického rozměru a zmínek o rozporuplných interpretacích či i jen rozporuplných interpretech. Buď jsou příliš odborně zaměřeny a s oficiální ideologií díky tomu ani nemohou být v přímém rozporu, nebo se k této ideologii alespoň povrchně hlásí. Důležitou roli přitom hraje odkazování či naopak neodkazování k jiným autorům. Odkazy k Marxovi, Engelsovi či Leninovi patří k častým úvodům, aniž by hlouběji vypovídaly o pozici autora či zásadně ovlivňovaly výklad. A naopak zmínky o Janu Patočkovi či Arnoštu Kolmanovi zde zcela schází i v případě studií, které zcela zjevně navazují na jimi dříve již zpracovávaná témata.

Zároveň je zřejmé, že se oslavy bez určitého přiblížení mezi oficiální a režimem tabuizovanou linií Bolzanovy recepce neobešly. Mnozí badatelé navazovali na režimem zapovězené autory, přestože je neuváděli, či se zabývali tématy s oficiální ideologií neslučitelnými, sic ve skrytu odbornosti. Na hraně oficiální linie Bolzanovy recepce stojí již svým tematickým zaměřením zejména hodnocení významu Bolzanovy religiozity a teologie.

¹ Filozofický časopis, r. 29, č. 6.

² Pokroky matematiky, fyziky a astronomie, r. 26, č. 5.

³ Acta historiae rerum naturalium nec non technicarum. Special issue 12, 13. Četné články o Bolzanovi též v číslech. 14–16.

⁴ Vlček 1981 *Jak vypadal Bernard Bolzano*, Lidová demokracie, r. 37, č. 7 (8. 1. 1981); Votrubec 1981: *Do Bolzanova roku. K 200. výročí narození*, Český zápas, r. 61 (15. 2. 1981), s. 1–2; Schreiber 1981: *Bolzanův jubilejní rok*, Večerní Praha: List všech Pražanů, r. 96 (19. 5. 1981), s. 6; Svátek 1981: *Pocta Bernardu Bolzanovi*, Mladá fronta, r. 37 (22. 5. 1981), s. 7; Lášek 1981: *O Bernardu Bolzanovi*, Český zápas, r. 28 (19. 7. 1981), s. 1 a 4, Pavlíková 1981: *Humanist, Wissenschaftler und Denker. Zur zweihundertsten Wiederkehr des Geburtstages von Bernard Bolzano*, Neue Prager Presse, r. 1 (2. 10. 1981), s. 5.; Schwabik 1981: *Matematik Bernard Bolzano*, Vesmír, r. 60, č. 10, s. 293–296.

7.4 Bolzanovo náboženské myšlení

Z katolické perpektivy se Bolzanovým náboženským významem zabývá série článků *Bolzaniana: K Bolzanovu výročí o známém i opomíjeném* od **Dušana Řezaniny**,¹ který v otevřené polemice s Loužilem a celkově proti oficiální linii Bolzanovy recepce vyzdvihuje náboženský význam Bolzanova životního působení a díla. Na poměrně bohatém souboru překladů Bolzanových exhort a několika dalších textů Řezaniny poukazuje na Bolzanovu upřímnou zbožnost, v důsledku níž považuje náboženskou složku za neodlučitelnou od celkového hodnocení Bolzanova významu. Staví se přitom nejen proti naprostému vylučování náboženství z Bolzanova hodnocení vedeného z perspektivy marxistické, nýbrž i proti hodnocení Winterovu. To je dle Řezaniny sice v některých ohledech správné, ovšem příliš kritické. Bolzanovo náboženské myšlení totiž dle Řezaniny jednak zapadá do dobového kontextu a jednak není zdaleka tak stroze racionalistické, jak bývá posuzováno – což chce Řezanina ukázat zveřejněnými překlady.

Na Řezaninově článku je pozoruhodné, že ačkoli jej píše z pozice člena kolaborantského *Svazu katolického duchovenstva Pacem in Terris* (po roce 1968 nástupce *Hnutí katolického duchovenstva*), nijak neodkazuje ke katolicko-kolaborantské linii Bolzanovy recepce z 50. let. O té se vůbec nezmiňuje, stejně jako se nezmiňuje o Bolzanově sociálním myšlení (ačkoli by to bylo v souvislosti se Druhým vatikánským koncilem na místě). Připojuje-li také Řezanina se k Loužilově výzvě k novému zhodnocení Bolzanovy teologie, je z jeho článku zřejmé, že zatímco Loužil pomýšlí na absenci hodnocení dialekticko-materialistického, Řezanina na nedostatek posouzení katolicko-teologického (dosavadní hodnocení protestantských teologů přitom nezmiňuje).

Nad Bolzanovým náboženským významem se zamýšlel také teolog Československé církve husitské **Jan Blahoslav Lášek** v článku *Bernard*

¹ Řezanina 1981: *Bolzaniana: K Bolzanovu výročí o známém i opomíjeném*, Přehled: informační občasník středočeské SKD PIT, č. 2, s. 44–55, č. 3, s. 29–60, č. 4, s. A–DD. Ve Farní knihovně sv. Anny v Ostrově se tento text dochoval také v samostatném vydání v podobě ručně vázané brožury rozmnožené nejspíše cyklostylem. Nakladatelské údaje v brožuře nejsou uvedeny, což ovšem ještě nemusí znamenat, že se jedná o samizdatové vydání – v brožuře je totiž ručně vepsáno také osobní věnování autora, může se proto jednat o autorovu osobní kopii. Každopádně ale lze tuto brožuru i věnování („Vzpomínku „Bolzanova roku“ Dušan Řezanina Leden 82.“) vnímat jako jeden z poukazů, že oslavy Bolzanova výročí byly i v církevních kruzích pocíťovány jako významné. Za upozornění na tento pramen děkuji paní Lidmile Hanzlové.

*Bolzano a jeho místo v reformním hnutí českého katolického duchovenstva v 19. století.*¹ Ten již názvem zjevně navazuje na starší studii Láškova učitele Miloslava Kaňáka. Oproti Kaňákovi se však Lášek daleko více soustředí na vnitřní obsah Bolzanova náboženského myšlení. A nesnaží se jej vyložit z vnějších sociálních příčin. Především se přitom věnuje souvislosti mezi reformismem Bolzanovým a reformním myšlením Karla Farského, spoluzakladatele Československé církve.

Vztah mezi náboženským myšlením a úsilím o smíření vědy a víry u Bolzana a u *katolických modernistů* sdružených kolem Jednoty katolického duchovenstva však Láška dosud nebyl prozkoumán: ani katolíky ani členy Československé církve. Ostatně ani Farský se Bolzanovi do hloubky nevěnoval, sic se o něm krátce zmiňoval. V Láškově výzvě k novému posouzení Bolzanova náboženského myšlení se tak ukazuje již známý model Bolzanovy recepce: také Bolzanovo náboženské myšlení bylo podle něj současníky neprávem nedoceněno a také v této oblasti se teprve zpětně ukazuje jeho význam, přestože přímý vliv byl velmi omezený. Kromě blízkosti s Jednotou katolického duchovenstva přitom Lášek poukazuje také na podobnosti reformismu Bolzanova a reformem prosazených na Druhém vatikánském koncilu. Stejně jako Jan Milíč Lochman však ani Lášek nevěnuje tomuto tématu bližší pozornost a téma tak zůstalo až dosud podrobněji nezpracováno.

Spojující postavou mezi Bolzanem a Farským je dle Láška především Robert Zimmermann, jehož učebnice filosofické propedeutiky měla podle něj zásadní vliv na přetrvání bolzanovského myšlení v Rakousku a na „bolzanovskou renesanci“, zejména v teologickém prostředí. V tomto zdůraznění významu Zimmermanna pro kontinuitu bolzanovského myšlení v Čechách i v celém Rakousku se Lášek připojuje k názoru Winterovu² a odmítá k Winterově tezi kritické stanovisko Karla Berky.³

Ačkoli Lášek, v protikladu ke svému předchůdci Kaňákovi, nehodnotí Bolzanovo náboženské myšlení z marxistické perspektivy a zabývá se vnitřním obsahem Bolzanovy teologie – v čemž navazuje na Eduarda Wintera,

¹ Lášek 1979: *Bernard Bolzano a jeho místo v reformním hnutí českého katolického duchovenstva v 19. století*, cit. výše.

² Winter 1975 (ed.): *Robert Zimmermanns Philosophische Propädeutik und die Vorlagen aus der Wissenschaftslehre Bernard Bolzanos. Eine Dokumentation zur Geschichte des Denkens und der Erziehung in der Donaumonarchie. Eingeleitet und herausgegeben von Eduard Winter*, Vídeň, 384 s.

³ Berka 1976: *K současnému stavu bolzanovských bádání*, cit. výše.

katolického teologa Hermanna Schrödera¹ a českobratrského teologa Jana Milíče Lochmana² (jehož studii o Bolzanově náboženském významu ovšem považuje za stručnou a konfesionálně poplatnou) – zároveň se neubráníl pokušení se alespoň náznaky připojit k linii Bolzanovy recepce křesťansko-kolaborantské. Tak když Lášek spolu s Winterem volá po údajně bolzanovskému duchu odpovídajícím perfektibilnímu katolicismu, který by spočíval v „angažmá mnohých pokrokových katolíků za sociální pokrok, mír, demokracii a socialismus“,³ lze si za těmito vyprázdněnými klišé jen těžko představit něco jiného než výzvu k aktivní spolupráci křesťanů s komunistickým režimem.

Láškovu přitakání „přesvědčivé frontě socialistického vývoje“⁴ zřejmě nelze vnímat jen jako úlitbu povinně přiloženou k jinak politicky nezatížené, duchovně-historické studii. Spíše skutečně odráží obecnější sympatii k socialistickému myšlení. A to patrně na hlubší rovině, než by odpovídalo pouhému prospěchářství autorovu. Katolicismu Lášek vytýká, že se jako celek ani 120 let po Bolzanově smrti nedokázal vypořádat se sociálními problémy, které Bolzano tak tíživě pocítoval a jejichž řešení tak usilovně hledal. Ovšem aniž by přitom zmínil, že zároveň s odsouzením socialistického řešení bylo postupně vypracováno řešení alternativní – vztah k sociálnímu učení církve totiž Lášek při hodnocení sociálního myšlení Bolzanova vůbec nezvažuje.

Hranice mezi tím, co z Bolzanova sociálního myšlení je s pozdějším vývojem sociálního učení církve v souladu a tento vývoj prozíravě předpovědělo a co je naopak dodnes církví odsuzováno coby příliš radikální – socialistické – nebyla dosud náležitě prozkoumána. A je-li správné Láškovo tvrzení, že myšlení Bolzanovo je blízké myšlení zakladatelů Československé církve, lze snad i tuto náchylnost jejích pozdějších členů k socialismu považovat za její bolzanovské dědictví.

Ke skutečnému střetu oficiální a neoficiální linie Bolzanovy recepce však ani v náboženské oblasti nedošlo. Přes veškerá omezení nebyly teoretickému teologickému bádání kladeny zásadní překážky. Rovněž články

¹ Schrödter 1972: *Philosophie und Religion. Die „Religionswissenschaft“ Bernard Bolzanos*, In Monographien zur philosophischen Forschung 93, Habilitace obhájená na Filosofické fakultě Univerzity J. W. Goetheho ve Frankfurtu.

² Lochman 1964, cit. výše.

³ Lášek 1979, s. 141; autor zde cituje z Winter 1971: *Über die Perfektibilität des Katholizismus, Berlin, 176 s.*, s. 6.

⁴ Lášek 1979, s. 141.

Řezaniny a Láška tak jsou jen jedněmi z politicky neutrálních příspěvků k bolzanovskému bádání výrazně zesílenému okolo jubilejního roku 1981. Jejich autoři nejsou nijak politicky problematičtí a ačkoli Bolzanovo náboženské myšlení nehodnotí marxisticky, neodkazují k ničemu, co by mohlo režim ohrozit – například k současně probíhající diskusi o Bolzanově náboženském myšlení na stránkách exilového časopisu *Studie* či k protikomunistickým krokům nedávno zvoleného papeže Jana Pavla II..

7.5 Teologie matematiky

Poněkud výjimečným příkladem přiblížení oficiální a neoficiální bolzanovské recepce je přednáška **Petra Vopěnky**, kterou poprvé přednesl na konferenci českých matematiků ve Zvíkovském podhradí.¹ Ačkoli se zde Vopěnka zabývá Bolzanovými matematickými úvahami a jejich souvislostí s pozdější Cantorovou teorií množin, poukazuje přitom na jejich *teologické* základy.

Matematické a logické stránce teorie množin se Vopěnka intenzivně věnoval již od 60. let, kdy v čele pražského množinového semináře (tzv. „pražské množinové školy“) spolu s dalšími matematiky (Petr Hájek, Antonín Sochor, Lev Bukovský a další) pracoval na nestandardních modelech teorie množin. Soustavněji bylo toto úsilí představeno roku 1972 jako *teorie polomnožin*.² V této době již však také matematické bádání výrazně ovlivňovaly politické poměry, v důsledku nichž byla roku 1971 zrušena Katedra matematické logiky a filosofie matematiky MFF UK a s ní i pražský seminář. A zároveň se v 70. letech stále více prohlubovala také krize uvnitř množinové matematiky, v níž se ukazovala vzájemná protichůdnost různých nestandardních modelů teorie množin.³

¹ Vopěnka 1981: *Nekonečno, množiny a možnost v Bolzanově pojetí* v Jednota českých matematiků a fyziků 1981: *Bernard Bolzano - Konference českých matematiků: 9-11. února 1981 Zvíkovské podhradí*, s. 28–47; nově otištěno v Vopěnka & Fiala (ed.) 2004: *Horizonty nekonečna: Matematický pohled na svět*, Břeclav: Moraviapress, 168 s., s. 9–50; v mírně přepracované podobě zahrnuto též v Vopěnka 2012: *Podivuhodný květ českého baroka: První přednášky o teorii množin*, Praha: Karolinum, 235 s.

² Vopěnka & Hájek 1972: *The Theory of Semisets*, Praha: Academia, 332 s.

³ Blíže k počátkům alternativní teorie množin viz Vopěnka 2004: *Vyprávění o kráse novobarokní matematiky*, Praha: Práh, 820 s.; srv. též Sochor 2000: *Petr Vopěnka (*16. 5. 1935)*, Pokroky matematiky, fyziky a astronomie, r. 45, č. 2, s. 125–134.

Od roku 1973 Vopěnka v novém kolektivu (Trlifajová, Sochor) a pod vlivem Husserlovy fenomenologie¹ pracoval na *alternativní teorii množin*, která by tuto matematickou krizi dokázala překonat. První výsledky tohoto úsilí byly představeny roku 1979² a následně měly být prezentovány také na plánované konferenci *Logic Collegium* roku 1980, která se však v důsledku politických okolností (podpisová akce matematiků na podporu zatčeného Václava Bendy) nakonec neuskutečnila.³

Až potud se Vopěnka zabýval teorií množin, aniž by se přitom hlouběji zamýšlel nad významem matematického díla Bernarda Bolzana. Okruh pražské množinové školy nebyl v přímém styku s okruhem českých matematiků zabývajících se Bolzanem, ačkoli o sobě tyto matematikové nepochybně vzájemně věděli. Až do roku 1981 tak Vopěnka patrně nepovažoval Bolzanovy příspěvky ke konkrétním problémům matematické analýzy za zvláště důležité ke svému vlastnímu úkolu promýšlení logických základů matematické analýzy, totiž teorie množin. Prvně se s Bolzanem setkává až v souvislosti s přípravami oslav organizovaných mimo jiné také Jednotou českých matematiků.

Od roku 1981 začal mít Bolzano – a jeho v jádru teologické pojetí problému aktuálního nekonečna – v dalších Vopěnkových pracech v oblasti filosofie matematiky ústřední roli. Je mu klíčem ke zcela novému chápání a koncipování teorie množin.⁴ A zároveň lze i naopak říci, že s úvahami Petra Vopěnky se otevírá zcela nová linie myšlení o Bolzanovi. Mnozí dosavadní Bolzanovi interpreti upozorňovali na souvislosti jeho teologického a matematického myšlení, ovšem vždy v tom smyslu, že matematické myšlení bylo Bolzanovi formou či pomůckou myšlení náboženského. Oproti tomu Vopěnka ukazuje Bolzanovo náboženské myšlení jako předpoklad jeho úvah matematických – a spolu s nimi i veškeré množinové matematiky. Krizi, do níž se množinová matematika dostala, spatřuje Vopěnka v zapomenutí na tyto její teologické základy – a právě proto nachází cestu k řešení této krize v návratu k Bolzanovi a novému promýšlení jeho koncepce teorie množin. Přitom jakkoli jsou některé Vopěnkovy úvahy poněkud odvážné a

¹ Nejspíš zejména četby Husserlovy knihy *Krize evropských věd* vydané roku 1972.

² Vopěnka 1979: *Mathematics in the alternative set theory*, Lipsko: Teubner, 120 s.

³ Viz Sochor 2000.

⁴ „Při studiu Bolzanových prací jsem si uvědomil, že klíč k řešení problému pravdivosti různých tvrzení teorie množin leží v původním teologickém pojetí aktuálně nekonečných množin a že nám ho Bolzano tak říkajíc předkládá přímo na podnose.“ Vopěnka 2004: *Vyprávění o kráse novobarokní matematiky*, s. 801.

problematické, například pokud jde o jeho charakteristiku Bolzanova náboženského myšlení jakožto myšlení barokního, je nepochybné, že stejně jako dříve Patočka, také Vopěnka poukázal na Bolzana jako na živý zdroj současného i budoucího myšlení a nikoli jako úctyhodný předmět muzejní sbírky jako většina jeho ostatních interpretů. Přinejmenším pro matematiku je Vopěnkova výzva k novému posouzení významu Bolzana nepochybně platná a zřejmě dosud dostatečně nenaplněná.¹

Vopěnkovy úvahy o teologické podstatě matematiky pochopitelně stály daleko za hranou oficiální Bolzanovy recepce. Ačkoli v oficiálních zprávách o průběhu konference, na níž toto své pojetí poprvé představil, zmínky o jeho problematičnosti nenacházíme, Vopěnka sám vzpomíná, že svou přednášku nemohl ani dokončit – „[p]ro neuvěřitelné obstrukce marxistického historika, jenž přednášel přede mnou“² a jímž tedy byl nejspíše Jaroslav Folta.³ Přesto mohl Vopěnka přednášku ještě znovu zopakovat na konferenci Jednoty českých matematiků a druhém ročníku letní školy *Světónázorová výchova v matematice* a její text byl i publikován ve sborníku ze zvíkovské konference.

Své myšlenky o filosofii a historii matematiky Vopěnka dále rozvíjel zejména od roku 1983 ve filosofickém semináři na MFF UK. Ten se po celé období 80. let pohyboval na hranici režimem trpěného a pravidelně se jej účastnili také mnozí myslitelé, kteří přednášet nesměli (Sousedík, Polívka, Neubauer, Palouš, Rezek).⁴

Vopěnkův *Filozofický seminář* a *Seminář filozofie matematiky* na MFF UK probíhal v 80. letech paralelně s nově otevřeným předmětem *Světónázorové problémy matematiky* (od roku 1981) a s tímto předmětem úzce svázanými letními školami nazvanými *Světónázorová výchova v matematice*. Na jejich koncepci se podíleli především nám již známí interpreti Bolzanova matematického a logického díla Jaroslav Folta, Luboš Nový,

¹ Viz Sochor 2000. Vopěnka na naplnění této výzvy sám usilovně pracoval a těsně před svou smrtí roku 2015 jej stačil soustavně uspořádat ve čtyřsvazkové publikaci Vopěnka 2015: *Nová infinitní matematika*, Praha: Karolinum, 5 sv. (1 sv. vydán již r. 2014).

² Vopěnka 2004, *Vyprávění o kráse novobarokní matematiky*, s. 801.

³ „Druhý den konference byl zahájen přednáškou dr. J. FOLTY O životě a díle B. Bolzana. V další přednášce *Nekonečno, pravda a možnost v Bolzanově pojetí* doc. P. VOPĚNKA promluvil o rozvoji představ o matematických objektech v průběhu vývoje matematiky a zejména v době Bolzanově.“ Tvrdý 1981: *Ze života JČMF*, Pokroky matematiky, fyziky a astronomie, r. 26, 4. 6, s. 352.

⁴ Sochor 2000.

Karel Berka a Jaroslav Šedivý. Později také Jindřich Bečvář a Martina Bečvářová.

Název tohoto předmětu a letních škol byl dle Bečváře¹ pouze krycí: ve skutečnosti se jednalo o dějiny matematiky. To potvrzují i skripta k předmětu,² které se sice hlásí k marxistickému zpracování tématu, v nichž je ovšem zároveň zřetelná snaha poskytnout studentům možnost samostatného hodnocení předložených úryvků významných matematických textů. Zároveň je však zřejmé, že Vopěnkův přístup k tématu nebyl s tímto předmětem světonázorově slučitelný. Ačkoli svou přednášku o Bolzanově pojetí teorie množin přednesl také na druhém ročníku letní školy, jeho pohled na Bolzana do učebnicového výkladu zahrnut nebyl a na dalším vývoji výuky světonázorových problémů matematiky se nepodílel. V 80. letech tak existují dva ideově se rozcházející směry výuky dějin matematiky.

7.6 Pokus o vlast

V rámci *neoficiální linie* českého myšlení probudil diskusi o Bolzanovi, zřejmě nezávisle na přípravách bolzanovského jubilea, roku 1979 **Petr Pithart** v článku *Pokus o vlast* otištěném v „pražském čísle“ *Svědectví*, jednom z nejvýznamnějších českých exilových časopisů.³

Celé pražské číslo *Svědectví*, výjimečně celé sestavené pražskou redakcí výhradně z příspěvků domácích autorů (s výjimkou korespondenční diskusní rubriky „Tribuna Svědectví“, do níž přispěli i autoři žijící v zahraničí), je psáno výrazně polemicky. Již v úvodníku se jeho editoři ostře vymezují proti editorům a přispěvatelům exilovým: „číslo je polemikou s emigrací, a vlastně již s úvahou zda odejít, či zůstat. Není to povzbudivá četba pro emigranty a exulanty; nanejvýš v tom smyslu, že udělali dobře. Protože s námi rozuměli by si stále mív. [...] Je nám lhostejné, kde žije ten, kdo hledá jenom lepší existenci; ten sází na příznivější podmínky, na svou zdatnost a na štěstí, což vše může vidět dnes tam a zítra jinde. Avšak ten, kdo hledá svou účast na vývoji k národní prosperitě, mravnímu polepšení

¹ Bečvář 2016: *Podněty pro rozvoj historie matematiky*, podklady k přednáškám, online, cit. 7. 6. 2017, dostupné online z: [<https://www.fd.cvut.cz/personal/becvamar/konference/Cast%202.pdf>].

² Šedivý & Foltá 1983: *Světonázorové problémy matematiky. I. Kapitoly z historie matematiky do počátku našeho letopočtu*, Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 200 s.

³ Pithart 1979: *Pokus o vlast: Bolzano, Rádl, Patočka a my v roce 1979*, Svědectví: čtvrtletník pro politiku a kulturu, r. 14, č. 59, s. 445—464.

a větší státní nezávislosti, sází na velké síly dějin a na čas.“¹ Ústředním tématem čísla je napětí mezi exilem – a vlastí. „Předkládá se tu různost názorů na téma – jinak to nelze nazvat – vlasti.“²

Kromě polemiky disentu s exilem je 59. číslo *Svědectví* prosyceno ještě dvěma tématy: otázkou „*života v pravdě*“, v českém disentu i exilu aktuálně diskutovanou v reakci na esej *Moc bezmocných*³ Václava Havla, a zejména pak otázkou hodnocení poválečného nuceného vysídlení německojazyčné části československého obyvatelstva, na stránkách *Svědectví* velmi živě diskutované v reakci na *Tézy o vysídlení československých Němců* od Jána Mlynárika (alias Danubia).⁴

Z dnešního pohledu je těžko pochopitelné, jak bouřlivou reakci Mlynárikovy teze vyvolaly.⁵ Ačkoli se autor patrně skutečně dopustil řady historických nepřesností, jak mu vyčítali mnozí kritici i obhájci jeho článku, a přestože některé výroky formuluje poněkud odvážně a provokativně,⁶ jádrem jeho tezí není nic více, než výzva k upřímnému a důslednému studiu problematiky poválečného „transferu“ Němců, k němuž podle něj dosud nedošlo a ke kterému se také zároveň sám pokusil podat první příspěvek. Nucené vysídlení na základě národnostní příslušnosti přitom zcela jednoznačně označuje za zlo, aniž by se jej snažil jakkoli historicky obhajovat či relativizovat, např. tvrzením o jeho historické nezbytnosti. Zároveň ovšem rozhodně nevytrhává téma z historických souvislostí, jak mu předhazovali jeho kritici. Snad nanejvýš vidí tyto souvislosti odlišně, například velmi

¹ *Na vysvětlenou*, *Svědectví*: čtvrtletník pro politiku a kulturu, r. 14, č. 59, s. 411.

² Tamtéž, s. 412.

³ V novém vydání viz Havel 2012: *Moc bezmocných a jiné eseje*, Praha: Knihovna Václava Havla, 330 s., s. 96–223.

⁴ Mlynárik (alias Danubius) 1978: *Tézy o vysídlení československých Němců*, *Svědectví*: čtvrtletník pro politiku a kulturu, r. 15, č. 57, s. 105–122. Ačkoli teprve tento článek vzbudil širokou reakci, najdeme zmínky o tématu již v několika dřívějších číslech. Viz zejména Mlynárik (alias Danubius) 1977: *[Dopis redakci]*, *Svědectví*, r. 14, č. 54, s. 325–327 a Příhoda (alias Jan Příbram) 1978: *Příběh s nedobrým koncem*, *Svědectví*, r. 14, č. 55, s. 371–395 (zejm. s. 385).

⁵ Podiv nad tím ostatně vyjadřují i někteří účastníci následné diskuse. „Čeho a proč se tu tak různí lidé bojí po pětatřiceti letech? Odpověď na tuto otázku považuji v započaté diskusi za důležitější než to, zda ten či onen dílčí fakt v souvislosti s odsunem Němců z Československa je nebo není zcela správně zachycen a interpretován.“ Mlynář 1979: *[Dopis redakci]*, *Svědectví*: čtvrtletník pro politiku a kulturu, r. 15, č. 58, s. 396–397.

⁶ Ještě daleko provokativněji je přitom psán jeho dříve otištěný dopis redakci, viz Mlynárik (alias Danubius) 1978, cit. výše.

silně zdůrazňuje ruský vliv a zájem na vysídlení československých Němců a souvislost s dalšími ruskými nucenými přesuny obyvatel během války.

Chápeme-li Mlynárikův článek jako pokus v československé veřejnosti konečně otevřít nejen režimem tabuizované téma násilného vysídlení Němců, lze říci, že se mu tento úkol podařil velmi dobře. Do diskuse kontinuálně probíhající v 57.—61. čísle *Svědectví* se zapojili mnozí významní představitelé českého disentu a exilu i někteří sudetští Němci. A ačkoli zdaleka ne všechny příspěvky byly věcné a rozvážné – což zřejmě vypovídá jak o napjatosti tématu, tak o české veřejnosti¹ – byla tato diskuse rozhodně plodná, v umírněnější podobě pokračovala i v 80. letech a po roce 1989 přispěla k politickým krokům vedoucím k obnovování česko-německých vztahů.

Do tohoto kontextu – diskuse o vysídlení Němců, polemiky disentu s exilem a promýšlení ideových základů Charty 77 a imperativu života v pravdě – Pithart znovu přináší Patočkovy úvahy o Bolzanovi z let 1968/1969. Ovšem zatímco Patočka psal své úvahy především jako příspěvek k budoucí teoretické diskusi, Pithart přistupuje k tématu dvojího programu našeho obrození, jungmannovského a bolzanovského, daleko angažovaněji. Jeho článek nevyzývá k teoretickému přehodnocení dosavadního myšlení o českých dějinách a filosofii českých dějin, ale ke zpytování našeho národního svědomí a na jeho základě ke konkrétnímu konání (spíše mravnímu než politickému – i v tom je Pithart blízký Bolzanovi).

Pithart vychází z tvrzení faktické neexistence českého národa pojímaného v tom jazykově-naturalistickém smyslu, v jakém se v českém obrození nakonec prosadilo: „nevidím, co by mu dnes odpovídalo ve skutečnosti“.² Proti němu staví důvěru v existenci *vlasti*, tj. národa chápaného „bolzanovsky“. Ta je mu hlavním důvodem, proč neemigrovat (přičemž „vnitřní“ emigrací je mu též stažení do soukromí a zlhostejnění): „Věřím však dosud

¹ Viz závěrečné hodnocení Erazima Koháka: „Ne, že bychom se všim souhlasili; to zdaleka ne. Jen nesouhlas už nesnášíme. Nereagujeme na nesouhlas jako na příspěvek ke společnému hledání pravdy či podnět k zamyšlení, ale jako na hrozbu a přímo osobní urážku. [...] Pravda, odsun je nesmírně citlivá záležitost. Jenže ten bojový tón pokračuje i v další diskusi. Mám na mysli reakci na Pithartův „Pokus o vlast“:“ Kohák 1980: *[Dopis redakci]*, *Svědectví*: čtvrtletník pro politiku a kulturu, r. 16, č. 61, s. 204.

² Pithart 1979, s. 445.; srv. s Patočkovým tvrzením, že „jazyková teorie národa je umělá a naši historickou skutečnost nepostihuje“, Patočka 1987: *Česká filosofie a její soudobá fáze* v Patočka 1987, s. 105.

ve vlast, ve vlastenectví. Nevím o žádné jiné, méně pošetilé a zároveň praktičtější možnosti, jak nad rozpadlým národem sklenout svorník tak široký, aby se nikdo nemusel pokládat za předem vyloučena z naděje konečně moci přesáhnout zoufalou marnost soukromničení, k němuž se cítíme odsouzeni poměry.“¹

Ačkoli toto Pithartovo pojetí vlastenectví z Patočky vychází a ačkoli by s ním Patočka patrně souhlasil, sám ze svých úvah o Bolzanovi tyto praktické důsledky ani mravní soudy nevyvozoval. A ani další motiv Pithartova textu, poukaz na bolzanovské pojetí národa v souvislosti s odsouzením vyhnání Němců, u Patočky nezaznívá.

Rozlišení mezi Pithartovým angažovaným přístupem a původním Patočkovým teoretickým otevřením otázky významu Bolzana pro české obrození je důležité – již proto, že v následných kritikách Pithartova článku toto rozlišení většinou schází.

Patočkův text je výzvou k novému přehodnocení klíčových témat českých dějin. Této výzvy se teprve po deseti letech pokusil ujmout Petr Pithart, jako první a téměř jako jediný. Čeští historici, jímž byla tato výzva adresována především a kteří by mohli kriticky posoudit některá sporná místa, se sice v 70. letech věnovali studiu Bolzanovy pozůstalosti, samotným Patočkou otevřeným tématem významu Bolzana pro hodnocení českého obrození se však nezabývali a snad ani nemohli. A ani Pithart si za svůj úkol nestanovil bližší ohledání Patočkových tvrzení o Bolzanově národní koncepci. Jeho cílem nebylo prozkoumat řadu otázek spadajících do kompetencí historiků, které se při kritickém čtení Patočkových úvah otevírají, např. otázku, zda v případě Bolzana vůbec lze mluvit o ucelené koncepci národa. Nepokoušel se hledat doklady této koncepce v Bolzanově díle a pozůstalosti. To nebylo jeho cílem a snad to ani nepovažoval ke svému úkolu za důležité. Reálný vliv Bolzanovy koncepce národa v českém myšlení ostatně nijak nepřeceňoval.²

¹ Pithart 1979, s. 445–446.

² „Je až zásluhou Jana Patočky, že ve svých studiích z šedesátých let [...] poukázal na ono osudové „dilema v našem národním obrození“, jak mu je představují na jedné straně Jungmann a na druhé právě Bolzano. Obávám se však, že i slovo „dilema“ je tu nadsázkou: nebylo tu dokonce ani sporu, natož dilema. [Pithart zde patrně naráží na závěry Marie Pavlíkové, srv. Pavlíková 1974, cit. výše] Bolzana, jakožto svrchovaně aktuálního myslitele, který vystoupil v Čechách s alternativním pojetím národa, toho Bolzana musel Patočka doslova pro veřejnost objevit.“ Pithart 1979: *Pokus o vlast*, s. 455.

Proto i pokud by Bolzanovy myšlenky o koncepci českého národa byly samy o sobě historicky zanedbatelnými střípky, nijak by to nebránilo tomu, aby se tyto střípky o sto padesát let později staly Pithartovi živým zdrojem politického myšlení. Pithartova stať totiž není historická, nýbrž politicko-filosofická. Na základě Bolzanovy, Rádlovy a Patočkovy inspirace volá po potřebě *politického* výměru českého národa. Národa coby společenství všech, které není pojeno nějakou přírodně rostlou daností (jazykem, krví), nýbrž *loajalitou* ke státu – principem, který se v českém politickém myšlení dle Pitharta vlastně nikdy nevytvořil a k jehož utvoření a kultivaci nebyly v českých zemích nikdy vhodné podmínky.¹ „Vytvářet vlast jako „národ občanů“ vsutku totiž znamená, že se tu musíme srovnat *všichni*. Vyjít s Čechy, s katolíky, komunisty, disidenty či lhostejnými dokáže kdejaký Čech, katolík, komunist, disident nebo ignorant. Vyjít ale se Slováky a s příslušníky ostatních národností, s ateisty a evangelíky, s nekomunisty a antikomunisty a nakonec i s lidmi režimu – to je skutečná občanská ctnost, to je zralý projev vlastenectví, jak mu tu rozumím.“² Jedině takovýto politický výměr národa totiž dle Pitharta patří k tradici Západu, v protikladu k nezápádnímu pojetí českému (a německému).

Pokud jde o návrh, jak pokus o vlast uskutečnit, v podstatě se Pithart přihlásil k metodě, kterou Miroslav Kusý v témže čísle Svědectví v souvislosti s úvahou o Chartě 77 označil za „švejkovskou“.³ Ovšem zatímco Kusý tuto metodu kritizuje, Pithart ji chápe pozitivně. Ačkoli zákony a další principy neplatí, dělejme, *jakoby* platily. Ačkoli vlast, stát ani občané ve skutečnosti neexistují, jednejme, *jakoby* byli. A nejen to, jelikož vlast musí být vlastní všech, musíme do ní také všechny zahrnout: „Nezbývá, než přimět se k představě, že i ti, kvůli kterým si nejčastěji musíme pomáhat smělymi fikcemi, i ti, křepí stojí dnes na odpovědných místech, že i ti to myslí s Československem, s námi všemi – dobře.“⁴

¹ Důrazem na pojem loajality coby klíčového principu myšlení o národních dějinách Pithart poněkud předbývá dobové historické myšlení. Viz nedávno vydaný sborník Petrbock & Petrasová & Machalíková 2016: *Neviditelná loajalita? Rakušané, Němci, Češi v české kultuře 19. století: sborník příspěvků z 35. ročníku symposia k problematice 19. století: Plzeň, 26.–28. února 2015*, Praha: Academia, 355 s., jehož autoři prosazují pojem loajality jako jeden z klíčových principů ke studiu dějin 19. století.

² Pithart 1979: *Pokus o vlast*, s. 463.

³ Kusý 1979: *Charta 77 a reálný socialismus*, Svědectví: čtvrtletník pro politiku a kulturu, r. 14, č. 59, s. 423–443.

⁴ Pithart 1979: *Pokus o vlast*, s. 462.

Přidržíme-li se Kusého literárního srovnání, lze se myslím ptát, zda Pithartovo „jakoby“ neodpovídá spíše sebeobětujícímu se idealismu Dona Quijota než lenivému sebestřednému cynismu Švejkovu. Vždyť jednání založené na předpokladu, „jakoby“ požadovaný a deklarovaný řád skutečně platil, Pithart nereklamuje jako pohodlný způsob proplouvání světem či nezávazný výsměch tomuto světu, nýbrž naopak jako velmi nepohodlný úkol přijetí závazku za svět a z něj vyplývající vážné snahy o jeho zlepšení. A to cestou vnitřního obrácení jednotlivce.

Abstraktní, těžko uchopitelný a příliš velkolepě vyznívající princip „života v pravdě“ se Pithart pokusil ukázat jako sice náročný, ovšem přesto všední úkol života spoléhajícího se a odkazujícího na pravdy, které nepřestávají platit, třebaže jsou denně fakticky obcházeny a překrucovány. Patočka, Rádl, Masaryk i Bolzano posloužili mu přitom především jako *symboly* těch proudů českého myšlení, jichž se lze v „pokusu o vlast“ přidržovat.

Ačkoli Pithart téma vysídlení československých Němců vlastně opouští, přechází od této dílčí kapitoly k obecnějším otázkám české historie a národního vědomí a současně od teoretické reflexe minulosti k praktickým výzvám k jednání v současnosti (nikoli ovšem mezinárodně politickému, nýbrž vlastenecky mravnímu), je také jeho příspěvek pochopitelně vnímán jako součást probíhající diskuse. A zřejmě i proto vyvolal neméně ostře vedenou polemiku jako teze „Danubia“. I Pithartův článek tak rozdělil český exil a disent na dva tábory: Jedni jeho příspěvek s dílčími výhradami uvítali a jeho úvahy dále rozvíjeli (Otáhal, Kohák, Bašta, Trojanová), druzí jej rázně odmítali (Černý, Preisner).

Václav Černý (1905—1987)¹ se k Pithartově a současně i k Patočkově úvahám o významu Bolzana postavil jednoznačně odmítavě: „Pithart svou úvahu zamýšlí jako příspěvek k problematice Charty 77, Patočka mínil svou analýzou ozřejmit dilema českého národního programu a procesu národního uvědomění či probuzení v 19. věku, a to opozicí Jungmann–Bolzano. Máme za to, že Pithart se mýlí cíle, program Charty zamlžuje, přemýšlení o něm svádí na bludné, přesněji nepozitivní cesty; a že Patočkův analytický příspěvek k ocenění dvojího českého národního programu je plodem abstraktního rozumování, obsahuje řadu vážných omylů,

¹ Černý 1980: *K problematice Charty a o jednom čísle Svědectví*, Svědectví: čtvrtletník pro politiku a kulturu, r. 15, č. 60, s. 796—799.

plynoucích z neúplné historické analýzy, případně mezer a zámlk dějinných faktů, a že – znovu, to jest nikoli poprvé – uvádí do procesu nové koncepce našeho národního osudu (jež je cílem nebo z cílů Charty) beznadějný zmatek; přesně vzato, národní bezideovost, lhostejnost k přirozené a vrozené danosti národa.¹ Není nic překvapivého na ostrosti této Černého kritiky, pro autora (i literární kritiku vůbec) je charakteristická. Po tomto úvodním tvrzení bychom však očekávali její zdůvodnění a toho se – máme-li být v hodnocení Černého obdobně přímočaří – nedočkáme. Z některých jeho následujících tvrzení dokonce získáme pocit, že kritizované texty četl jen velmi nedbale. Jen těžko hledáme u Patočky a Pitharta tvrzení, která Černý odmítá (příčemž navíc mezi tvrzeními Patočky a Pitharta v podstatě nerozlišuje).

Tak například Černý uvádí, že „Patočkovi (a Pithartovi) se zdá, že v tomto procesu [kulturního přechodu od osvícenství k romantismu] Bolzano přišel jaksi zkrátka, v rukou českých „nacionalistů“ [...] zanikl a rozptýlil se bolzanovský altruistický humanism, jeho program účinné sociální práce pro obecné a společné dobré“.² A proti tomu se následně vymezuje a zdůrazňuje, že Bolzanův vliv na české myšlení byl velmi výrazný: „Nic není nesprávnějšího. Je tu především český bolzanismus, široký rozptyl Bolzanova křesťanského humanismu do prostředí jeho českých posluchačů a žáků...“³ Ale vždyť v tomto by Patočka s Černým plně souhlasil. Vždyť Patočkova výzva, aby byl Bolzano zahrnut do historické reflexe českého obrození, vychází právě z tohoto uvědomění významného a doposud stále spíše opomíjeného významu českého bolzanismu v české kultuře druhé poloviny 19. století. A staví-li Černý jako argument *proti* Patočkovi, že „[č]eské národní prostředí nedalo Bolzanovi zajít, vytěžilo z něj vše: jenomže všichni tihle bolzanovci žijí Bolzana českým jazykem, jsou vlasteneckými spisovateli národní sekvence Jungmannovy“,⁴ nezbývá nám než s Patočkou jeho tvrzení přitakat: „Síla Jungmannovy myšlenky je v tom, že vidí jasně význam jazyka pro společenství. Jungmann má hlubší pojetí jazyka než Bolzano. [...] Proto Bolzanův pokus zachovat pro určité duchovní oblasti v celé „české“ společnosti týž jazykový ráz, pro něj přirozeně německý, byl osvícenská jednostrannost, kterou posléze nebylo možno udržet – byl to papírový pokus. [...] Ve věci jazyka sami naši bolzanovci

¹ Tamtéž, s. 796.

² Tamtéž, s. 797.

³ Tamtéž.

⁴ Tamtéž.

(Zahradník, Havlíček) šli jinou cestou, totiž Jungmannovou. Ale cítili též, že Bolzanovo pojetí není prostě staré zemské vlastenectví [...], nýbrž že je tu sociální pojetí národa s podstatně syntetickým morálním úmyslem.¹ A obdobně není Černého výtku adekvátní ani vůči Pithartovi, který vliv bolzanovského myšlení v Čechách sice výslovně nevyzdvihuje, ale ani nezpochbňuje.

Také v některých pozitivních soudech je Černého článek problematický. Tak například s jistotou tvrdí, že „[b]ýt po Bolzanově, Čechové se nikdy *neobrodili*, to jest znovu nenarodili jako národ.“² Odkud Černý čerpá tuto jistotu, s níž se vrhá i do hypotetických historických soudů (k nimž se ostatně Patočka ani Pithart neuchyluje)? A co vůbec znamená toto „být po Bolzanově“? Má-li tím Černý na mysli Bolzanův odpor k vyvozování *politických* důsledků z jazykového rozdělení českého obyvatelstva, proti němuž se Bolzano stavěl, odkud čerpá jistotu, že tyto politické důsledky byly nezbytnou podmínkou *kulturní* obrody českého národa, kterou i Bolzano podporoval? To se z Černého kritiky nedozvíme. Mezi politickou rovinou tématu a rovinou kulturní Černý nerozlišuje. Program národního obrození nedokáže vidět jinak než jako zákonitý proces, v němž je kulturní obroda češtiny v 19. století neoddělitelná od založení československého státu na počátku století 20. Aniž by se přitom jakkoli pozastavoval nad tím, že nic jako českoslovenština neexistuje, že čechoslovakismus je daleko nepřirozenější než bohemismus a že nový stát tak po stránce národnostní jen učinil z menšiny Čechů v Rakousku většinu Čechů v Československu – právě to jsou témata nastíněná Pithartem v „pokusu o vlast“ a v 80. letech dále rozvíjená v samizdatově šířené a po roce 1989 i oficiálně vydané rozsáhlé eseji *Češi v dějinách nové doby* kolektivu autorů píšících pod pseudonymem „Podiven“ (Petr Pithart, Petr Příhoda, Milan Otáhal).³

Některé Černého dílčí poznámky jsou nepochybně přínosné, například jeho výhrada, že jazyková koncepce národa má v Čechách hluboké kořeny počínající daleko spíše u Bohuslava Balbína než u Josefa Jungmanna. Celkově je však jeho kritika apriorně odmítavá a v důsledku toho bohužel značně nedůsledná. Motivy k poněkud příliš vyhrocené reakci přitom

¹ Patočka 1969: *Filosofie českých dějin*, s. 459.

² Černý 1980, s. 796

³ Pithart & Příhoda & Otáhal 1991: *Podiven – Češi v dějinách nové doby (Pokus o zrcadlo)*, Praha: Rozmluvy, 690 s.

patrně sám prozrazuje v závěru svého textu: „Ještě k tomu číslu *Svědectví*. Bylo redigováno u nás, jak se dozvíš ze sebevědomě zmateného úvodního slůvka. Naprosto nevyjadřuje stanovisko a názor celého chartistického hnutí, ačkoli by za ně chtělo mluvit. Nýbrž jen stanovisko skupinky, jež nemá úplně jasno o národní problematice a dala se svést ošidnou rabulistikou neúplné dějinné interpretace filosofovy.“¹ Spíše než akademického tématu Bolzanova významu pro koncepci českého národa se Černého dopis redakci *Svědectví* týká obecnějších sporů uvnitř chartistického hnutí. A nelze vyloučit, že také pocitu křivdy a upozaděnosti Václava Černého, jedné z nejvýznamnějších postav české kultury 20. století, za Janem Patočkou, kterému dali chartisté při volbě svého prvního mluvčího přednost a který se po násilné smrti na následky policejního výslechu stal Chartě 77 přímo mučedníkem.

Obdobně rozporuplný je i druhý Černého článek reagující zejména na bolzanovské nálady v Chartě 77 a otištěný v bolzanovském čísle exilového časopisu *Studie*.² Přestože mnohé poznámky jsou k tématu přínosné, článek opět trpí jednak nerozlišováním mezi kulturní a politickou rovinou tématu a jednak tím, že kritizované myšlenky u kritizovaných autorů jen stěží nacházíme.

Zejména se zde Černý staví proti názoru, že český národ měl na vybranou mezi Jungmannem a Bolzanem. Jenže něco takového lze vyčíst jedině snad ze samotného titulu Patočkova článku z roku 1969, „*dilema* v našem národním programu“, nikoli v jeho článku či v článku Pithartově. Patočka nevolá po zpytování svědomí a splácení dluhů za to, že jsme v tomto dilematu zvolili špatně, jak by vyznívalo z Černého polemiky, nýbrž po novém posouzení dějin českého obrození s přihlédnutím k tomu, že *oba*, Jungmann i Bolzano, měli na vývoj českého obrození významný vliv, což ostatně i Černý zdůrazňuje. Oba se přitom také dle Patočky v lecčem mýlili: Bolzano v podcenění role jazyka a osvícensky totalitárním a ahistorickým způsobu myšlení o státě, Jungmann v příliš naturalistickém a deterministickém způsobu myšlení, z něj vycházejícím požadavku výlučně jednonárodnostního státu a jazykové koncepcie národa směřující k panslavismu.

¹ Černý 1980, s. 799.

² Černý 1981: *Člověk, kultura, národ, jazyk, Charta*, Studie, r. 4—5, č. 76—77, s. 407—412.

V reakci na stať Václava Černého se Pithartových tezí zastal **Milan Otáhal** (nar. 1928).¹ Také Otáhal zdůraznil odlišnost vývoje národního hnutí v západní Evropě, kde se pojem národa a státu v podstatě překrýval, a v Evropě střední a východní, kde byl stát (a vlast) znehodnocován a rozbíjen ve prospěch národů. Tak i národ Čechů vznikl vyčleněním z původní jednoty českého státu. „Smyslem veškerého úsilí [českého obrození] nebylo tudíž politické obrození, vytvoření vlastního státu, tedy integrace všech obyvatel na daném území do vlastního státu či určitého samostatného politického útvaru, nýbrž vytvoření národa, tedy jednotky, která by byla spojená jednotným, všem společným znakem. [...] Tento postup musel ovšem vést k rozpadu dosavadní jednotné, ale dvoujazyčné společnosti v českých zemích a vytvoření dvou národních celků, Čechů a Němců, kteří čím dál tím méně nacházeli společnou platformu, na níž by mohli řešit společné úkoly týkající se českých zemí, jejich společné vlasti.“² Bolzano je dle Otáhala jedním z mála myslitelů, kteří si negativní důsledky tohoto herderovsko-romantického pojetí národa uvědomovali. „Vlast pro Bolzana není něco přírodně daného, ale vlast volíme a pro její blaho pak všichni společně pracujeme. Toto pojetí je mnohem političtější – nikoli kulturní jako je tomu v romantickém přístupu – a tudíž mnohem bližší západnímu pojetí“.³

Černého tvrzení, že „být po Bolzanově, Čechové se nikdy neobrodili“, je dle Otáhala těžko obhájitelné, i kdybychom odhlédli od jeho ahistorické formy. „Neboť Bolzano nestál na stanovisku germanizace. Problém Bolzanův, jak na něj upozornil P. Pithart, leží někde jinde: nikoli v otázce germanizace či čechizace – nýbrž v přístupu k otázce formování národa [...] z pozic romanticky, přírodně pojatého národa a pozic vlasti či státu.“⁴

A také další Černého kritické poznámky považuje Otáhal za problematické. Černý sice správně upozorňuje, že Bolzano měl na českou kulturu významý vliv – dle Otáhala tím ovšem nijak nevyvrací tvrzení Pithartovo, že pokud jde o výše nastíněný dvojí přístup k formování národa, v tomto ohledu na Bolzana nikdo nenavázal. Znovu a nezávisle na Bolzanovi toto téma otevřel teprve Emanuel Rádl.

¹ Otáhal 1980: *Několik poznámek k problematice Bernarda Bolzana a českého národního obrození a na okraj repliky prof. V. Černého*, Svědectví: čtvrtletník pro politiku a kulturu, r. 16, č. 61, s. 187–190.

² Otáhal 1980, s. 188.

³ Tamtéž, s. 189.

⁴ Tamtéž.

Kromě Milana Otáhalu, který se jednoznačně přiklonil k P. Pithartovi a v 80. letech ještě spolu s P. Příhodou rozvíjel tyto myšlenky dál v již zmíněné společné knize *Češi v dějinách nové doby* (viz níže), se do diskuse zapojili také další autoři. K historickým otázkám Pithartova článku se vyjádřil **Jaroslav Bašta**. Pithartovi vytknul, že historická fakta užívá pro ilustraci předem stanovených myšlenek, a připojil několik historických připomínek.¹ **Helena Trojanová** přenechala posouzení dílčích historických otázek historikům a i při vědomí možných připomínek ocenila zejména jádro Pithartova článku, jímž je výzva ke společnému úsilí o společnou vlast.² Jakožto politickou výzvu a nikoli historickou studii pojal článek také **Václav Polanský**. Kriticky se ohradil a podrobně rozebral úskalí Pithartovy výzvy, aby do práce na utvoření společné vlasti byli zahrnuti všichni, včetně lidí režimu.³

Všichni zároveň ocenili, že Pithart otevřel důležité téma k další diskusi. Široké diskusi, v níž většinou nešlo o Bolzana, nýbrž spíše o ideové základy chartistického hnutí a na niž navázala velmi živá diskuse o dokumentu Charty 77 *Právo na dějiny* z roku 1984.⁴

Bolzano hrál přitom roli *symbolu* určitého pojetí české národní identity a s ním souvisejícího hodnocení českých dějin – alternativního jak vůči oficiální režimem podporované historiografii, tak vůči pojetí řady disidentů. Pokud se diskuse o „pokusu o vlast“ týkala i Bolzana, pak spíše jen otázkou, zda jej Pithart zvolil jako symbol politického výměru národa a vlastenectví šťastně či nikoli. Obdobně jako po prvním náčrtu symbolu Bolzana–vlastence Janem Patočkou roku 1969 by jistě bylo možné tento symbol v další diskusi raději nepoužívat coby příliš zavádějící a dále rozvíjet Pithartem otevřené téma i bez odkazů k Bolzanovi. Ostatně v *Právu na dějiny* o Bolzanovi žádné zmínky nenajdeme a dokonce i v knize *Češi v dějinách nové doby* najdeme o Bolzanovi jen několik zmínek.

Patrně právě oslavy jubilejního roku 1981 ovšem přispěly k tomu, že také v neoficiální české kultuře pokračovala diskuse o Bolzanovi i nadále.

¹ Bašta 1980: *K „Pokusu o vlast“ Petra Pitharta*, Svědectví: čtvrtletník pro politiku a kulturu, r. 16, č. 61, s. 190–194.

² Trojanová 1980: *Milý Petře Pitharte!*, Svědectví: čtvrtletník pro politiku a kulturu, r. 16, č. 61, s. 194–198.

³ Polanský 1980: *Rizika „Pokusu o vlast“*, Listy: Časopis československé socialistické opozice, r. 10, č. 2, s. 30–34.

⁴ Charta 77: *Právo na dějiny. Dokument Charty 77 č. 11/84*, Studie, r. 3–4, č. 93–94, s. 299–307.

7.7 Bolzanovské číslo Studií

Stejně jako bolzanovská rubrika několika čísel časopisu středočeské pobočky katolicko-kolaborantského Svazu katolického duchovenstva *Pacem in Terris*, také bolzanovské číslo exilového časopisu *Studie* Křesťanské akademie v Římě začíná Bolzanovým výkladem modlitby Páně.¹ Po ní následují studie, které jednak navazují na výše naznačenou diskusi, a jednak se ale daleko více zaměřují přímo na Bolzana, zejména na hodnocení jeho duchovního významu.

Ladislav Brabec (1917—1997) (píšící pod pseudonymem „Brabec-Vojkovský“) se pokusil představit Bolzanův duchovní profil² – „jeho příkladný kněžský život a dílo teologa, který stejně žhavě toužil ve své době po reformách církevního života a razil nové cesty k „nejlepšímu náboženství“ a „nejlepší církvi“, tj. církvi římskokatolické, jako podobně ve svém spise *O nejlepší státě* toužil po společnosti bez vykořisťování člověka člověkem, bez nezaměstnanosti a bídy proletariátu.“³ Již z těchto úvodních slov autora je zřejmé hlavní zaměření Brabcovy studie. Obdobně jako Dušan Řezanina se také Brabec v rámci oslav Bolzanova jubilea pokusil vyzdvihnout obecně spíše opomíjený náboženský význam Bolzana.

Bolzanovo myšlení Brabec chápe jako sice na jedné straně racionalistické, zároveň ovšem plně prosycené upřímnou náboženskou vírou. „Jeho [Bolzanovy] úvahy plynou nejen z rozumu, ale též z vřelého kněžského srdce a víry, že Bůh nám dal rozum, abychom sami dospěli k řešení.“⁴ Proto cení-li Brabec vysoko také Bolzanovo sociální myšlení, zároveň jej – v protikladu k marxistickým interpretům Bolzana – chápe jednoznačně jako domyšlení v jádru nábožensky založené lásky k člověku.

Coby jeden z mála katolických autorů Brabec hodnotí také Bolzanovo náboženské myšlení, které rovněž cení vysoko. V mnohém dle Brabce předchází budoucí teologický vývoj. Například ve výkladu biblických zázraků předvídající budoucí vývoj biblistiky či v myšlence „perfektibilního katolicismu“, která je dle Brabce srovnatelná s katolicismem odpovídajícím „znamením doby“ – ústřední myšlenkou reforem Jana XXIII. a Druhého vatikánského koncilu. „Bolzano se pustil na půdu, která byla v jeho době

¹ Bolzano 1981: *Otčenáš*, Studie, r. 4—5, č. 76—77, s. 309—315.

² Brabec-Vojkovský 1981: *Duchovní profil Bernarda Bolzana*, Studie, r. 4—5, č. 76—77, s. 315—342.

³ Tamtéž, s. 315—316.

⁴ Tamtéž, s. 336.

nebezpečná, předbíhal svou dobu. Takoví muži byli v církvi vždy a přispěli k pokroku teologie, i když se v něčem mylili, nebo je stihl osud podezření z bludařství.“¹

Smířlivě k exilové diskusi o Patočkových a Pithartových tezích přispěl **Radim Palouš**, jehož rozsáhlejší studie o Bolzanovi, rovněž otištěná v bolzanovském čísle *Studie*² a současně vydaná také v samizdatové edici „Nové cesty myšlení“, je stejně jako studie Brabce psána výslovně v souvislosti s oslavami Bolzanova jubilea.

Vedle poměrně podrobného výkladu Bolzanova logického, filosofického, náboženského a sociálního myšlení a jeho koncepce národní, v jejímž výkladu se Palouš v hlavních rysech shoduje s Patočkou, je Paloušova studie přínosná také poznámkami o Bolzanově recepci: o dobové působnosti jeho myšlenek v českém univerzitním a vědeckém prostředí, v šlechtických kruzích, v revolučním roce 1848, ale také o bolzanovských ohlasech v literatuře a – což je Paloušův zcela originální příspěvek – v ústní lidové tradici. Na základě vlastních etnografických výzkumů v okolí Těchobuzi Palouš zjišťuje, že jméno Bolzanovo stále přetrvává i v živé paměti. A to jako jméno člověka mimořádně dobrosrdečného a o „obecné blaho“ se aktivně zasazujícího, nikoli pouze chladně uvažujícího.³

V závěru se Palouš opět obrací k diskusím o Patočkou vyzdviženém dilematu Jungmann-Bolzano a o „odsunu“ československých Němců. Za jedno z hlavních nedorozumění v této diskusi Palouš pokládá mylné pochopení slova „dilema“ – Patočka totiž nepostavil Bolzana a Jungmanna jako dvě možnosti, mezi nimiž si měli čeští obrozenci vybrat a mezi nimiž si vybrali špatně, nýbrž jako dva póly, které v českém obrození působily zároveň. Vůči oběma je potřeba vyslovit zásadní výhrady, neboť oba jsou – ve vyhocené podobě – zhoubné. Jak ostatně ukázaly dějiny 20. století, v nichž byla náchylnost k jednomu ze dvou vyhocených extrémů silnější než k jejich vzájemné syntéze. Na straně jedné k „jungmannovskému“

¹ Tamtéž, s. 328.

² Palouš 1981: *K Bolzanovu významu v duchovním vývoji a v národním povědomí*, Studie, r. 4–5, č. 76–77, s. 343–374.

³ Podrobněji k tomuto tématu viz též samostatný článek Palouš 1981: *Bolzano v lidové paměti*, Studie, r. 4–5, č. 76–77, s. 391–395.

romanticko-pozitivistickému nacionalismu vedoucímu až k šovinismu nacistů (ale i k neméně šovinistickému poválečnému vyhnání Němců z Československa). Na straně druhé k „bolzanovskému“ abstraktně racionalistickému kalkulování nejlepšího státu vedoucímu až k neméně hybridním důsledkům v podobě reálného komunistického režimu. Patočkovým bolzanovským úvahám proto Palouš rozumí jako výzvě k dalšímu hledání syntézy obou těchto pólů – k němuž ostatně již Palacký, Havlíček, Masaryk, Rádl, ale také Patočka podali dílčí příspěvky.

Rio Preisner¹ postavil Bolzana na počátek specifického duchovního proudu českého myšlení vedoucího přes Masaryka a Husserla až k Patočkovi: „V myšlení pražského rodáka Bernarda Bolzana vyvstávají výrazně už principy, na něž moravský rodák Husserl navazuje, a které Masaryk a později Patočka aplikovali na filosofii politickou.“² Ocenil Bolzana za to, že „vytýčil Husserlovi onu osobitou cestu, jež vedla mezi Scyllou kantianismu a Charibdou německého idealismu v čele s Hegelem“.³ Zároveň ale ze své konzervativně katolické pozice ukázal, že také Bolzanem nastoupená cesta, která měla vedle fenomenologie vliv také na liberální teologii a levicové sociální myšlení, byla bludná. Bolzanovo myšlení je dle Preisnera v jádru ateistické a totalitární – tak jako josefinismus a katolické osvícenství, z něhož vzešlo. Racionalismus a z něj odvozený reformismus Bolzanův jsou dle Preisnera jen projevy duchovní krize a také ty nakonec ústí, třebaže nechtěně, v *totalitarismus*. „Bolzano mi reprezentuje nikoli následovatelný vzor, nýbrž jednoho z čelných reprezentantů zintevnivňující se duchovní a politické krize habsburské monarchie, apoštola jejího zániku. Jeho reformní katolicismus rozvracel s institucí Církve i samy základy uspořádání společnosti národů v monarchii.“⁴

Z této perspektivy pak Preisner nahlíží také na Patočkou vyzdvižený protiklad jungmannovského a bolzanovského proudu našeho obrození. Ačkoli se i Preisner staví proti jungmannovskému nacionalismu, nevidí v proudu bolzanovském alternativu o nic lepší (stejně jako Černý

¹ Preisner 1981: *Na téma Bolzano*, Studie, r. 4–5, č. 76–77, s. 384–391. Úryvek delší studie *Speculum exilii bohemicí neboli Exil a naše nynější politická filosofie*, která byla zveřejněna v monotematickém dvojčísle exilového časopisu *Nové obzory*, r. 1981–1982, č. 1–2; v současnosti je připravována k vydání v nakladatelství Triáda.

² Tamtéž, s. 384.

³ Tamtéž.

⁴ Tamtéž, s. 390–391.

však přitom opomíjí, že ani Patočka nestaví Bolzana jako alternativu jednoznačně lepší a že také on Bolzana kritizuje, ostatně právě za ahistorické, a tím totalitární myšlení).

Bolzanovo politické myšlení Preisner vidí jako most mezi absolutismem josefinským a totalitarismem socialistickým – již v Bolzanově myšlení ustupuje živý Bůh racionálním a utilitárním koncepcím „obecného blaha“ a lidské osoby splývají v mechanicky chápaných kolektivech. Stejně jako marxisté a katolický kolaborant Plojhar vidí také Preisner jednoznačnou souvislost mezi Bolzanem a socialismem. Na rozdíl od nich ji ovšem uvádí jako důkaz, že bolzanismus vede na zcestí.

Bolzanovo náboženské myšlení Preisner považuje za „katolicko ateistické“ a ačkoli stejně jako jeho nekatoličtí interpreti (Lochman, Lášek) poukazuje na jeho blízkost se zakladateli Československé církve, s liberální teologií či s reformami Druhého vatikánského koncilu, také tyto souvislosti hodnotí se zápornými znaménky.

Celkově Preisnerův text do velké míry odráží obecnou nedůvěru katolické církve vůči katolickému osvícenství, které začlo být rehabilitováno teprve koncem 20. století. A ostatně pohlédneme-li na vývoj recepce Bolzana v katolických kruzích, je Preisnerova nedůvěra k Bolzanovi pochopitelná. Vždyť nejvýznamnější badatel zabývající se a zjevně sympatizující s Bolzanem a josefinismem, Eduard Winter, se zapletl s oběma totalitárními režimy, nacismem i komunismem. A po Winterově vyloučení z české kultury se z křesťanských pozic chápali Bolzana především autoři, kteří se snažili podobnosti Bolzanova sociálního myšlení s marxismem využít k obhajobě kolaborace křesťanů s komunistickým režimem. I na druhém životě Bolzanově tak můžeme nacházet četné důkazy Preisnerovy základní teze, že přes veškerý dobrý úmysl vedl Bolzanem nastoupený způsob myšlení k totalitarismu. Jakkoli jsou však Preisnerovy myšlenky podnětné, zároveň se neubráníme pocitu, že hodnocením Bolzana spíše ilustruje některé své obecnější teze, než že by toto hodnocení vycházelo z jeho vlastního hlubšího studia Bolzanova díla.

8 Osmdesátá léta (1981—1989)

Výročí Bolzanova jubilea přes svou intenzitu za sebou nezanechalo příliš výraznou stopu. V roce 1982 vyšlo několik reflexí uspořádaných konferencí a dalších akcí a sborníků z konferencí, k nimž se poněkud opožděně roku 1985 přidal sborník vydaný Památkem národního písemnictví.¹ A především stojí za zmínku rozsáhlá studie Marie Pavlíkové *Bolzanovo působení na pražské univerzitě*,² rovněž vydaná roku 1985, v níž autorka uceleně a velmi kvalitně zpracovala své dosavadní poznatky o Bolzanově pedagogickém působení.

Tyto studie na jedné straně dokládají, že bolzanovské bádání pokračovalo i nadále. Zároveň ovšem také, že pokračovalo v zásadě v obdobném rozsahu i s obdobnými stěžejními oblastmi zájmu jako v 70. letech. Stálými zůstávají také hlavní badatelé, kteří se Bolzanem zabývají: Jaromír Loužil, Marie Pavlíková, Karel Berka, Pavel Křivský, Marie Bayerová.

Pro naše téma ovšem není ani tolik důležité, že oficiální oslavy Bolzanova jubilea zřejmě nikterak nepodnítily větší zájem o Bolzanovo dílo, jako spíše otázka, zda pokračující bolzanovské bádání bylo ovlivněno tematicky a zejména zda v něm lze nacházet vlivy paralelně probíhajícího zájmu o Bolzana v neoficiální kultuře.

Ačkoli ani studie z 80. let pochopitelně neodkazují k zakázaným autorům a časopisům přímo, je již z volby témat některých článků zřejmé, že diskuse o Pithartově „pokusu o vlast“ a o Patočkově dilematu Jungmann–Bolzano jejich autoři reflektovali. Viz Loužilův článek *Neznámá exhorta Bernarda Bolzana „O lásce k vlasti a mateřskému jazyku“*,³ jeho přednášku *Bernard Bolzano a jazyk*⁴ či článek *Dvě obrozená pojetí národa, vlasti a vlastenectví (Bernard Bolzano - Josef Jungmann)* od Jana Novotného.⁵ Vnímání Bolzana jakožto *symbolu* přátelských česko-německých

¹ Pospíšil (ed.) 1985: *K 200. výročí narození Bernarda Bolzana*, Literární archiv: Sborník Památníku národního písemnictví, r. 16, Praha : Památník národního písemnictví, 195 s.

² Pavlíková 1985: *Bolzanovo působení na pražské univerzitě*, Praha: Univerzita Karlova, 144 s.

³ Loužil 1983: *Neznámá exhorta Bernarda Bolzana „O lásce k vlasti a mateřskému jazyku“*, Strahovská knihovna, r. 18/19, s. 223—243.

⁴ Loužil 1988: *Bernard Bolzano a jazyk (Předneseno 22. dubna 1987.)*, Sborník Kruhu přátel českého jazyka, s. 60—66.

⁵ Novotný 1985: *Dvě obrozená pojetí národa, vlasti a vlastenectví (Bernard Bolzano - Josef Jungmann)* v Pospíšil (ed.) 1985, s. 15—20.

vztahů, prosazující se po revoluci roku 1989, tak mohlo částečně navázat nejen na „podzemní“ proudy českého myšlení, ale také na studie oficiálních historiků, kteří sice tuto linii myšlení o Bolzanovi nemohli rozvíjet po ideové rovině, mohli však k tématu přispět alespoň dílčími historickými studii.

Pokud jde úvahy o teologickém základu Bolzanova matematického myšlení od **Petra Vopěňky**, rozvíjel je dále ve svém filosofickém semináři na Matematicko-fyzikální fakultě,¹ o kterém jsme se již zmínili výše. Z ostatních matematiků se však v 80. letech již Bolzanovi nikdo nevěnoval, pouze v rámci výkladu dějin matematiky, v němž zůstal Bolzano zařazen v podstatě stejně, jako byl již ve 20. a 30. letech a jako je dosud.

V opomíjení Vopěňkovy interpretace Bolzanovy matematiky zřejmě hrála politická situace jen dílčí a méně významnou roli. Po roce 1989 totiž sice mohly být Vopěňkovy studie o dějinách a filosofii matematiky vydávány, přijímány však byly spíše jen ve filosofických kruzích a v podstatě nikdo z matematiků na ně nenavázal. Snad zejména z důvodu toho, na co si stěžoval již sám Bolzano, že totiž matematikové nedokázali docenit, jaký má pro matematiku význam filosofie. Vopěňkova „nová infinitní matematika“,² do značné míry vycházející právě z nového pochopení významu Bolzanových matematických úvah a na základě jejich nového rozvinutí, které volá po celkové reformě matematiky 20. století tak z matematického hlediska zatím čeká na své posouzení.

Hodnocení Bolzanova náboženského myšlení se nikdo dále nevěnoval. Patrně nejen v oficiální, ale ani v neoficiální kultuře. Teprve na konci 90. let přispěli k tomuto tématu dílčími studii Jaromír Loužil³ a Andrej Krause⁴ V nedávné době se o Bolzanově teologii krátce zmínil katolický teolog Karel Skalický⁵ a především se jím v současnosti zabývá Kamila Veverková navazující na reflexe Bolzanova náboženského myšlení v kruzích

¹ Vydány však byly teprve na konci 90. let, Vopěnka 1998: *Podivuhodný květ českého baroka: (první přednášky o teorii množin)*. Praha: Karolinum, 296 s.

² Vopěnka 2015: *Nová infinitní matematika*, cit. výše.

³ Loužil 1998: *Bernard Bolzano – apologet, nebo kacír?*, Filosofický časopis, r. 46, č. 6, s. 895–914.

⁴ Krause 1999: *Poznámky k „Přirozené dogmatice“ Bernarda Bolzana*, Filosofický časopis, r. 47, č. 6, s. 915–933.

⁵ Skalický 2006: *Bernard Bolzano: od logiky k teologii*, Listy: Dvuměsíčník pro kulturu a dialog, r. 2006, č. 6.

Československé církve husitské.¹ Soustavnější zpracování Bolzanovy teologie, zpracovávající také dosavadní interpretace, zohledňující nejnovější vývoj katolické teologie a zároveň usilující o nadkonfesionální pohled, zatím však stále chybí.

V neoficiální kultuře navazuje na diskusi o „odsunu“ Němců a o Pithartově „pokusu o vlast“ zejména již zmiňovaná rozsáhlá esej *Češi v dějinách nové doby*, která byla v 80. letech postupně samizdatově vydávána pod pseudonymem „**Podiven**“ (skutečnými autory byli Petr Pithart, Petr Příhoda a Milan Otáhal).²

Bolzanovi je zde věnováno jen několik krátkých zmínek. Představen je jako nevýznamnější a současně téměř ojedinělý představitel v Čechách celkově opožděně a omezeně přijímaného osvícenství. A teprve na základě tohoto zařazení jako ten, kdo plně vyslovil v podstatě osvícenský přístup k nově vzniklé potřebě koncipování moderního českého národa. Autoři uvádí celkem tři možné přístupy k novému hnutí, které v 19. století zasáhlo také Rakousko: 1) Bolzanem zastávané sdílené úsilí o budování společné české (böhmisch) vlasti, v němž by jazyk hrál pouze druhotnou roli nástroje dorozumění, 2) splynutí s národním hnutím německým, které bylo pokročilejší a zralejší, 3) české národní probuzení (obrození) navazující na původně jinak zamýšlené úsilí osvícenské generace Dobrovského a nyní se stávající uvědoměným programem vlivné sociálně se emancipující skupiny v čele s Jungmannem. První bolzanovské řešení autoři uvádí vlastně jen pro úplnost a uznávají, že reálnou možností historického vývoje nebylo a dopad mělo minimální, třebaže se z dnešního hlediska jeví jako možnost nejsympatičtější. „S odstupem času tušíme, že toto řešení by nás bylo ušetřilo mnohé pozdější strasti i hanby. Přišlo však bohužel příliš pozdě: větší šanci by snad mělo v přemyslovských Čechách. Na počátku devatenáctého století už o ně nikdo nestál kromě zmíněné exklusivní minority [osvícenců, zemské aristokracie a katolické církve]. Většinou česky i německy mluvících Čechů bylo vzdáleno. Životaschopnými se ukázaly jen dvě další alternativy.“³

¹ Veverková 2008: *Etické otázky vědy v díle Bernarda Bolzana a některých jeho žáků*, Theologická revue, r. 79, č. 3–4, s. 424–439; Veverková 2015: *Význam nového bádání o Bolzanovi a jeho kruhu*, Theologická revue, r. 86, č. 1, s. 19–35

² Pithart & Příhoda & Otáhal 1991 *Podiven – Češi v dějinách nové doby*, cit. výše.

³ Pithart & Příhoda & Otáhal 1991, s. 66.

V dalším výkladu se tak s Bolzanem již téměř nesetkáme. Stejně jako dříve Pithart ve svém „pokusu o vlast“, ani „Podiven“ se nezabývá Bolzanem, nepokouší se hodnotit způsob jeho myšlení o českém národě a jeho dopad v české kultuře. Bolzano je sice v celé knize přítomen, ovšem nikoli jako předmět jejího badatelského zájmu, nýbrž jako *symbol* odkazující na její hlavní hodnotící hledisko. Přístup, z něhož se autoři pokusili nově pohlednout na české dějiny, je právě onen zapomenutý a teprve zpětně znovu objevovaný (Patočkou roku 1969) přístup „bolzanovský“ – totiž nestranně kritický k oběma ostatním možným cestám, k nacionalismu německému i českému. Výsledkem je pohled na české národní obrození, který nenechává nic z tradičního českého vyprávění (Jungmannovou generací obrozenců vytvořeného, Zdeňkem Nejedlým dogmatizovaného a dodnes převládajícího ve školních osnovách) bez důkladné kritiky. A třebaže je tato kritika možná místy až příliš ostrá, celkově je velmi osvěžujícím podnětem k dosud opomíjené reflexi české národní identity. Ke skutečnému položení „české otázky“.

9 Po roce 1989

Po roce 1989 příčiny rozdělení Bolzanovy recepce na oficiální a neoficiální část zanikají.

Roku 1990 nově vzniklý Archiv Jana Patočky (při ČSAV) a Evropský kulturní klub vydal Patočkovy dříve zakázané bolzanovské studie v knize *Náš národní program*.¹ O dva roky později byla založena *Společnost Bernarda Bolzana*, pro níž je Bolzano v první řadě symbolem alternativního pojetí českého národa i s ním související potřeby reflexe česko-německých vztahů a která dodnes pořádá každoroční konference.² Tak se původně neoficiální linie Bolzanovy recepce vytvořená Patočkou a znovu vyzdvižená Pithartem stala v 90. letech hlavním způsobem chápání Bolzanova významu. A ostatně právě v tomto duchu je Bolzano většinou vnímán dodnes.

Vydány byly také některé další texty věnující se Bolzanovi, které byly dříve zcela zakázané či stály na hraně tolerovaného – studie o Bolzanovi v knize *Česká zkušenost* od Radima Palouše,³ již zmiňovaná kniha *Češi v dějinách nové doby* spoluautorů Pitharta, Příhody a Otáhalu, soubor studií o významu Bolzana pro fenomenologii ucelený v knize *Bernard Bolzano – Evropský rozměr jeho myšlení* od Marie Bayerové a úvahy o teologickém rozměru Bolzanovy matematiky v knize *Podivuhodný květ českého baroka* od Petra Vopěnky.

¹ Patočka & Chvatík (ed.) & Kouba (ed.) 1990: *Náš národní program*, Praha: Československá akademie věd a Evropský kulturní klub, 71 s.; kromě starší práce „Česká vzdělanost v Evropě“ obsahuje všechny tři Patočkovy příspěvky k bolzanovskému bádání z roku 1969: „Náš národní program a dnešek“, „Dilema v našem národním programu – Jungmann a Bolzano“ a „Filosofie českých dějin“.

² Viz od roku 1992 pravidelně vydávané sborníky Nadace Bernarda Bolzana *Češi a Němci*. Přímo Bolzanovi se věnovala zejména první a sedmá „Jihlavská konference“, viz Loužil & Olbert & Prouza 1992: *Češi a Němci. Nová naděje*, Praha: Nadace Bernarda Bolzana, 264 s.; Erhart & Mallota & Menschik & Dittrich-Kahl & Riedl (eds.) 1998: *Češi a Němci – 150 let po Bolzanovi*, Praha: Prago-Media-News, 250 s.

³ Palouš 1994: *K Bolzanovu významu v duchovním vývoji a v národním povědomí* v Palouš 1994: *Česká zkušenost. Příspěvek k dějinám české filosofie: o Komenského škole stáří, o Bolzanově významu v našem duchovním vývoji a o Masarykově filosofickém mládí – se závěrečným odkazem k Patočkoví*, Praha: Academia, 176 s., s. 67–102.

A vedle toho vyšlo v 90. letech poměrně velké množství nových studií, které se buď věnovaly v této době převládajícímu tématu Bolzanova pojetí národa nebo tematicky navazovaly na dřívější bolzanovská témata.¹

¹ Studie vycházely především na stránkách Filosofického časopisu, viz např. 6. číslo 46. ročníku z roku 1998 věnované 150. výročí Bolzanovy smrti.

Shrnutí & závěry

Vývoj českého myšlení o Bolzanovi v námi sledovaném období lze *rozdělit do tří období*:

1) V letech 1945—1958 (resp. 1948—1958, neboť v mezidobí let 1945—1948 žádné zmínky o Bolzanovi nenacházíme) je plně určováno ideologií sovětského marxismu, od roku 1948 vynucovanou politickými prostředky. Zájem o Bolzana byl hned po roce 1948 výrazně posílen, a lze tedy mluvit o zvláštní marxistické vlně Bolzanovy recepce. Rozmanité oblasti bolzanovského bádání byly sjednoceny marxistickou dialekticko-materialistickou metodou, v důsledku čehož byl také mimořádně vyzdvihován význam Bolzanova sociálního myšlení a naopak upozadován význam jeho myšlení náboženského a filosofického. K postupnému uvolňování marxistického monopolu na recepci Bolzana dochází spolu s odezníváním nejtuzší stalinistické fáze českého komunismu po Stalinově smrti již od poloviny 50. let. Za symbolický mezník lze považovat české vydání bolzanovské monografie Arnošta Kolmana a konferenci o dějinách české filosofie roku 1958.

2) V letech 1958—1969 se české myšlení o Bolzanovi v podstatě vrací k předválečnému vývoji a k vývoji v zahraničí. Marxistická interpretace Bolzana se stává pouze jednou z mnoha, navíc spíše menšinovou. Většina bolzanovské recepce v 60. letech se pohybovala na neutrální půdě odborně zaměřených studií o Bolzanově vědeckém, ale částečně i filosofickém a teologickém významu. Tyto studie často zcela postrádají marxistický podtext či jsou dokonce implicitně protimarxistické.

3) Od konce roku 1968 se část této neutrální půdy stala politicky nadále nepřijatelnou. V „normalizačních“ letech 1969—1989 se spolu s dalšími oblastmi české kultury také myšlení o Bolzanovi postupně rozštěpuje na část oficiální, podporovanou či alespoň tolerovanou komunistickým režimem, a část neoficiální („disidentskou“), která mohla být rozvíjena jen tajně prostřednictvím bytových seminářů, samizdatu či exilu.

Nový zásah sovětského marxismu do českého duchovního prostředí roku 1968 nevyvolal další vlnu marxistické recepce Bolzana jako v 50. letech. Oficiální bolzanovské bádání 70. a 80. let pokračovalo především

na neutrální půdě, v jakési „šedé zóně“¹ autorů, kteří sice s režimní ideologií nesouzněli a nesnažili se Bolzana interpretovat z hlediska této ideologie, zároveň se jí však nestavěli na odpor. Východisko nacházeli jednak v ještě úžeji odborně zaměřených studiích o dílčích otázkách Bolzanova vědeckého díla a v archivním výzkumu Bolzanovy pozůstalosti – a jednak v absenci odkazů k politicky odsouzeným autorům. Přestože na tyto autory zjevně navazovali.

Původcem neoficiální linie českého myšlení o Bolzanovi je Jan Patočka. Ačkoli jej až do roku 1973 lze coby profesora Univerzity Karlovy ještě také považovat za představitele „šedé zóny“, po cenzurování jeho knihy *O smyslu dneška*, v níž nejjasněji vyjádřil nový přístup k Bolzanovi, podle nějž je Bolzano důležitou postavou v otázce „smyslu českých dějin“, se Patočkou otevřená nová linie bolzanovského myšlení stala v podstatě zakázaná. Ačkoli měla nepochybně vliv také na oficiální autory, nemohli se na Patočku výslovně odvolávat.

Vedle rozdělení do tří časových období a rozdělení na oficiální a neoficiální linii Bolzanovy recepce lze různé interpretace rozdělit ještě odlišným způsobem: Na jedné straně stojí přístup, který v Bolzanovi spatřuje významnou postavu *minulosti* – kulturní dědictví, které je potřeba prozkoumat a zařadit do dějin. A na druhé straně přístup, který v Bolzanovi nachází živý zdroj a inspiraci myšlení *současného*.

První přístup se týká většiny bolzanovských badatelů, ať již patřili ke kterékoli z výše naznačených „linií“. Se druhým přístupem se setkáme jen u několika z nich – zejména u Jana Patočky, Petra Pitharta a Petra Vopěnky.

Jan Patočka se nepokouší filosoficky zhodnotit Bolzanovo dílo z hlediska budoucího vývoje svého oboru (filosofie) či historicky prozkoumat Bolzanův reálný vliv na dobový vývoj filosofického myšlení. Takovou analýzu, nepochybně potřebnou, přenechává historikům. Sám se zaměřuje na několik Bolzanových myšlenek, které dle jeho úsudku mohou živě promlouvat k aktuálním filosofickým tématům. Ať již pokud jde o epistemologii či

¹ Termín přebírám od Jiřiny Šiklové, která jej použila v roce 1989 ve studii *Šedá zóna a budoucnost disidentů*, ve zkrácené verzi zveřejněné v internetovém deníku *Novinky.cz*, viz Šiklová 2004: *Šedá zóna Jiřiny Šiklové*, *Novinky.cz*, 17. 11. 2004, online, cit. 4. 6. 2017, dostupné z [<https://www.novinky.cz/kultura/43752-seda-zona-jiriny-siklove.html>]. (Dle Šiklové termín poprvé užili autoři článku *České dějepisectví včera, dnes a zítra* otištěného v lednu 1988 v samizdatovém časopise *Historické studie*.)

„filosofii českých dějin“. A totéž platí o bolzanovských úvahách Pitharta a Vopěnky.

Podobně jako někteří kritici bolzanovských úvah Patočky a Pitharta lze namítnout, že odkaz k Bolzanovi je v tomto případě jen jakousi nadbytečnou záminkou k úvahám, které s ním nemají nic společného. Zároveň ale můžeme právě naopak spatřovat v tomto přístupu pokus o *porozumění* Bolzanovu myšlení, které se – na základě jeho zpřítomnění – snaží postihnout smysl Bolzanova úsilí na hlubší rovině, než na rovině zdánlivě nestranných vysvětlení. Jinými slovy, Patočkovo, Pithartovo a Vopěnkovo specifické pochopení Bolzana můžeme považovat za pokus myslet s Bolzanem a nikoli pouze myslet o Bolzanovi.

Jedním z hlavních rysů Bolzanovy recepce v námi sledovaném období je *absence polemiky* mezi jeho různými interprety.

S tou se setkáme již v 50. letech, kdy byli zároveň s utvářením obrazu Bolzana-socialisty opomíjeni autoři, kteří se Bolzanovým sociálním myšlením zabývali v předchozích desetiletích. Základem pro vytvoření tohoto obrazu byl Bolzanův spis *O nejlepším státě*, který se stal vůbec nejčastěji vydávaným Bolzanovým dílem. Vydáván byl coby spis utopicko-socialistický – aniž by přitom byla jakkoli zohledněna dřívější diskuse o hodnocení tohoto Bolzanova spisu (Horáček, Bergmann, Schindler, Helfert, Winter) či alespoň rozsáhlá studie přiložená k prvnímu vydání od jeho překladatele a vydavatele Martina Jaška. Pozdější překlady byly navíc pořízeny z odlišné předlohy a ani tuto volbu jejich vydavatelé nijak nekomentovali (ostatně není ani zcela jasné, kdo tento nový překlad pořídil: ve vydání z roku 1952 je uveden Vojtěch Bláha, ve vydání z roku 1981 je přiznáno, že se jedná o pseudonym R. Voříška – a i to je patrně pseudonym Jaromíra Loužila).

Absence otevřené polemiky se nejvýrazněji projevila od 70. let spolu se vznikem paralelní neoficiální linie Bolzanovy recepce. Na teze Jana Patočky o významu Bolzana v otázce „smyslu českých dějin“ z roku 1968 nikdo výslovně nezareagoval. Ačkoli se v této době začlo o Bolzana zajímat hned několik nových badatelů a ačkoli se zabývali i právě Patočkou otevřenými tématy (jednak vztahem Bolzana a Jungmanna, jednak Bolzana a Husserla), na zakázaného autora Patočku nijak neodkazovali. Těmto tématům věnovali úzce odborně zaměřené dílčí studie a nikoli potenciálně politicky problematičtější obecnější hodnocení.

Problém nedostatečné diskuse se netýká pouze vztahu oficiální a neoficiální Bolzanovy recepce. Obdobně lze tento rys spatřovat například u interpretů Bolzanova náboženského významu hlásících se k odlišným konfesím (byť mezi nimi se často k rozdílu konfesnímu přidává i rozdílný vztah ke komunistickému režimu). Poněkud zvláštním příkladem je pak postavení Arnošta Kolmana, původně hlavního představitele marxistické recepce Bolzana, o němž oficiální bolzanovské studie po roce 1976 také mlčí – nejspíš z důvodu Kolmanovy emigrace a otevřené kritiky Brežněva a Sovětského svazu.

S absencí odkazů na „zakázané autory“ se v našem tématu ostatně nesetkáváme teprve v souvislosti s cenzurní politikou totalitárního komunistického režimu. Již v období Bolzanova života před námi stojí otázka, zda byl svými současníky přehlížen – či zda naopak měl na soudobé duchovní prostředí významný vliv, který z politických důvodů nebyl výslovně přiznáván.

Z těchto důvodů nelze *hranici mezi oficiální a neoficiální linií* Bolzanovy recepce jednoznačně vymezit. Prochází napříč různými oblastmi a tématy a dokonce ani vztah k vládnoucí marxisticko-leninistické ideologii pro ni není určující. Benevolence komunistického režimu vůči různým nemarxistickým interpretacím Bolzana byla poměrně velká a naopak ani dogmaticky marxistická perspektiva (Kolman) ještě nemusela být zárukou politické přijatelnosti. Politické rozhodnutí o nepřijatelnosti určitého způsobu výkladu Bolzana se většinou týkalo spíše zařazení autora než obsahu textu. Jakmile byl někdo označen za autora zakázaného (či třeba jen považován za autora potenciálně problematického), ostatní autoři se na něj neodvolávali, většinou ani v negativním smyslu. A naopak dokud takto označení nebyli, mohli se pohybovat v poměrně široké „šedé zóně“. Mohli se zabývat celkem širokou škálou bolzanovských témat – jen pokud při tom neodkrývali témata potenciálně konfliktní či se dokonce do konfliktu například s jinými bolzanovskými badateli sami nepouštěli.

To nám znesnadňuje odpověď na otázku, nakolik docházelo ke stykům oficiální a neoficiální recepce v 70. letech – kdy již i přes mlhavou dělicí hranici můžeme celkem jednoznačně oddělit Bolzanovu recepci v oficiálně vydaných publikacích a neoficiální recepci rozvíjenou na stránkách exilových a samizdatových časopisů. Na jednu stranu je zřejmé, že zejména Jan Patočka měl i na vývoj oficiálního bolzanovského bádání 70. let výrazný vliv, třebaže v této době již patřil k autorům krajně podezřelým a

později zcela zakázaným. A také diskuse o Bolzanovi probuzená Petrem Pithartem na konci 70. let zřejmě ovlivnila i oficiální bolzanovské badatele podílející se na oslavách Bolzanova 200. jubilea, třebaže byla jednoznačně spojena s Chartou 77. Pro tyto vzájemné styky a vlivy ovšem nenacházíme přímé důkazy. Nikdo z oficiálních bolzanovských badatelů se výslovně nepřihlásil, ale ani kriticky nevymezil vůči bolzanovským úvahám disidentů a exulantů. A ostatně ani naopak, disidenti a exulanti se rovněž kritikou oficiální Bolzanovy recepce nezabývali, byť patrně z odlišného důvodu – Bolzano pro ně nebyl předmětem vážnějšího badatelského zájmu, nýbrž spíše symbolem v rámci širších úvah o českých dějinách a národní identitě.

Předmětem *politické argumentace* se Bolzano stal v námi sledovaném období dvakrát, pokaždé zcela jiným způsobem.

Na počátku 50. let využili Bolzana někteří křesťané (Plojhar, Kaňák) při obhajobě aktivní spolupráce křesťanů s komunistickým režimem. V rámci vytváření marxistického obrazu Bolzana-socialisty bylo potřeba se nějak vypořádat s tím, že velmi podstatnou část Bolzanova působení tvoří náboženské myšlení. Zatímco někteří autoři (Seidlerová, Kolman) tuto část prostě přehlíželi coby dobově překonanou, jako daleko účinnější pro odnáboženštění Bolzanovy recepce se nakonec ukázalo jeho zařazení mezi „vlastenecké kněze“ – tj. kněze a myslitele, kteří sice užívají náboženského jazyka a prostředků, jejichž cíle však plně souzní s cíli budovatelů socialismu.

Spojení Bolzana s křesťanskými kolaboranty mělo na další vývoj recepce jeho náboženského myšlení významný vliv. Například v tom, že v pozdějších diskusích marxistů a křesťanů v 60. letech, které byly vedeny upřímnou snahou vzájemného porozumění a nikoli politickými cíli, se o Bolzanovi nikdo nezmiňoval – třebaže by i s ohledem na vývoj sociálního učení církve v této době bylo nové posouzení jeho sociálního myšlení zajímavé. Až do konce 70. let se tak Bolzanovým dílem z křesťanského hlediska dále zabýval pouze Jan Milíč Lochman. Ten podal velmi důležitý příspěvek k hodnocení Bolzanova náboženského myšlení a jeho vztahu k českému národnímu obrození, ovšem vztahu mezi Bolzanovým náboženským a sociálním myšlením věnoval pouze stručné zmínky. Obecnou nedůvěru křesťanských myslitelů, zvláště katolických, vůči Bolzanovi zřejmě posiloval i Eduard Winter, který se hodnocením Bolzanova náboženského myšlení z křesťanské perspektivy zabýval zejména ve 30. letech, později

se však zapletl jak s nacismem, tak komunismem a od 50. let se přiklonil spíše k socialistickému výkladu Bolzana.

Podruhé a daleko výrazněji se Bolzano stal součástí politické diskuse na konci 70. let. V rámci diskuse českého disentu a exilu o ideovém směřování Charty 77 se na základě úvah Petra Pitharta (navazujících na starší studie Patočkovy) stal symbolem pro určité alternativní pojetí české národní identity a výzvy k přehodnocení dosavadního výkladu českých dějin. Ačkoli v pozdějším dokumentu Charty 77 *Právo na dějiny* z roku 1984 již Bolzano není zmiňován, lze i tento dokument a výraznou diskusi na něj navazující pokládat za pokračování diskusí o bolzano-jungmannovském „dilematu v našem národním programu“.

Po roce 1989 oficiální i neoficiální linie Bolzanovy recepce splývají. V 90. letech se hlavním tématem stala Patočkou a Pithartem otevřená otázka Bolzanova pojetí národa. Bolzano se tak stal symbolem nově založené *Společnosti Bernarda Bolzana*, jejímž hlavním cílem na počátku 90. let byla obnova přátelských česko-německých vztahů. Politický dopad tohoto specifického způsobu myšlení o Bolzanovi tak můžeme spatřovat i ve *Smlouvě o dobrém sousedství a přátelské spolupráci* z roku 1992 a v *Česko-německé deklaraci o vzájemných vztazích a jejich budoucím rozvoji* z roku 1997 (ačkoli se tyto dokumenty pochopitelně přímo o Bolzanovi nezmiňují).

Vedle toho se mnozí badatelé i po roce 1989 nadále zabývali a dodnes zabývají některými dílčími bolzanovskými tématy, zejména jeho filosofickým, logickým a matematickým dílem, popř. též dílem teologickým. Patočkou započatá linie myšlení o Bolzanovi coby symbolu nového promyšlení ideových základů českého národa a současně coby předchůdce fenomenologie v epistemologických otázkách tak splynula s dalšími tématy českých bolzanovských badatelů – i se světovým vývojem bolzanovského bádání.

Ani po roce 1989 však nedošlo ke kritickému hodnocení různých linií Bolzanovy recepce a vlivu totalitárního komunistického režimu na hodnocení Bolzanova významu, jimiž jsme se zabývali v této práci. Ostatně k tomu ani zatím nebyly dostatečně připraveny potřebné podklady – například důkladně zpracovaná bibliografie k bolzanovskému výzkumu, nově doplněná a vydaná roku 2016 stále neobsahuje odkazy na některé velmi důležité texty vydané v českých exilových časopisech.

K dalšímu *prohloubení tématu* by bylo především potřeba porovnat vývoj české bolzanovské recepce s vývojem v zahraničí. To znamená v první řadě blíže zhodnotit myšlenkový vývoj nejvýznamnějšího bolzanovského badatele Eduarda Wintera a posoudit při tom, nakolik byl také on v přístupu k Bolzanovi po roce 1945 ovlivněn politickým prostředím Východního bloku. Eduard Winter je totiž již od 30. let nepochybně ústřední postavou světového bolzanovského bádání – a současně během svého života prokazatelně aktivně spolupracoval jak s nacisty během válečných let, tak se sovětskou okupační mocí během svého poválečného působení na univerzitách ve Vídni, Halle a ve Východním Berlíně.¹

Na základě Winterovy spolupráce se švédským logikem Janem Bergem se pak bolzanovské bádání od konce 60. let soustředilo kolem editorského záměru vydání Bolzanova souborného díla ve stuttgartském nakladatelství Frommann Holzboog. Postupná realizace tohoto mohutného vydavatelského úkolu pokračuje dodnes. Poněkud překvapivě se přitom na tomto stuttgartském – tedy „západoněmeckém“ – bolzanovském bádání již od počátku podíleli také mnozí čeští badatelé. Blíže prozkoumat vztah mezi oficiálním českým bádáním 70. let a 80. let a tímto v podstatě světovým centrem bolzanovského bádání však již není v rámci omezeného rozsahu této práce možné. Jisté ovšem je, že i přes omezený přístup k zahraničním zdrojům informací byli čeští badatelé s celosvětovým vývojem Bolzanovy recepce v kontaktu i k ní sami přispívali.

¹ Viz Němec 2007, cit. výše.

Seznam použité literatury a pramenů

Vzhledem k tématu práce je rozdělení použitých zdrojů na prameny a sekundární literaturu poněkud problematické. Práce se nezabývá Bolzanem, nýbrž Bolzanovou recepcí a prameny tak paradoxně tvoří především sekundární literatura o Bolzanovi. Ta je tedy naším hlavním pramenem, zejména pokud se jedná o literaturu vydanou ve sledovaném období. Byť někdy může plnit zároveň i roli literatury sekundární.

Také Bolzanovo dílo patří mezi prameny. Jednak totiž také sám Bolzano, který promlouvá prostřednictvím svého díla, nepochybně patří k dějinám myšlení o Bolzanovi. Jednak vydání jeho děl často obsahují také interpretace jiných autorů (a ostatně i samotný překlad je interpretací). A jednak je již sama skutečnost, že určité Bolzanovo dílo bylo vydáno, pro vývoj Bolzanovy recepce velmi důležitá.

Přes tato úskalí jsem se rozhodl obvyklé rozdělení na prameny a literaturu zachovat.

Prameny

Spisy Bernarda Bolzana

- BOLZANO, Bernard a František Josef STUDNIČKA, ed. *Ryze analytický důkaz poučky že mezi dvěma hodnotami, jež poskytují opačně označené výsledky, leží nejméně jeden reálný kořen rovnice*. Praha: Jednota českých matematiků, 1881. 38 s., Překlad a předmluva František Josefa Studnička.
- BOLZANO, Bernard. *O nejlepším státě*. 1. vydání, Plzeň: Martin Jašek, 1934. 348 s., překlad a poznámky Martin Jašek.
- BOLZANO, Bernard. *O nejlepším státě neboli Myšlenky kohosi, jenž lidstvo miloval, o nejučelnějším zařízení společnosti občanské*. 2. vydání, Praha: Melantrich. Překlad Martin Jašek, předmluva Ludvík Svoboda.
- BOLZANO, Bernard. *O Pokroku a dobročinnosti*. Praha: Vyšehrad, 1951. 71 s., předmlouvou opatřil Josef Plojhar, překlad Vladimír Hořejší.
- BOLZANO, Bernard. *O Nejlepším státě*. 3. vydání, Praha: Vyšehrad, 1952. 108 s., překlad Vojtěch Bláha (patrně pseudonym Jaromíra Loužila), přemluvou opatřil Josef Plojhar.
- BOLZANO, Bernard. *O Nejlepším státě*. 4. vydání, Praha: Mladá fronta, 1981. 171 s., přeložil Vojtěch Bláha (patrně pseudonym Jaromíra Loužila), doslov Jaromír Loužil.
- BOLZANO, Bernard. *Paradoxy nekonečna*. Praha: ČSAV, 1963. 150 s., překlad Otakar Zich, předmluva Arnošt Kolman.
- BOLZANO, Bernard. *Vlastní životopis*. Praha: Odeon, 1981. 165 s., překlad a doslov Marie Pavlíková.
- BOLZANO, Bernard a Karel BERKA, ed. *Vědosloví: Pokus o zevrubný a převážně nový výklad logiky se stálým zřetelem k dřívějším zpracovatelům (Výbor)*. Praha: Academia, 1981. 471 s., přeložili Marie Bayerová a Jaromír Loužil, předmluva a poznámky Karel Berka.
- BOLZANO, Bernard. *O Logice: Faksimile překladu Františka Šíra z časopisu Krok 1831*. Praha: Památník národního písemnictví, 1981. Překlad František Štír, ediční poznámka Jaromír Loužil.
- BOLZANO, Bernard. Otčenáš. *Studie*. 1981, ročník 4—5, č. 76—77, s. 309—315.

- BOLZANO, Bernard, Jiří ČERNÝ a Jaromír LOUŽIL, eds. *Bernard Bolzano. Výbor z filozofických spisů*. Praha: Svoboda, 1981. 438 s. Překlad Jaromír Loužil, úvodní studie Jiří Černý, ediční poznámka Jaromír Loužil.
- BOLZANO, Bernard. *Exhorty*. Praha: Lidové noviny, 2006, 373 s., překlad a komentář Jaromír Loužil.
- BOLZANO, Bernard. *Athanasia neboli Důvody pro nesmrtelnost duše*. Jindřichův Hradec: Stefanos, 2009, 159 s., překlad Lenka Pecharová, doslov Michal Janata.
- BOLZANO, Bernard. *O matematické metodě*. Praha: Folozofia, 2012. 74 s., překlad a úvodní studie Marta Vlasáková.

Sekundární literatura o Bolzanovi a další prameny

- ADAMUSOVÁ-SÝKOROVÁ, Olga. *Bernard Bolzano jako sociální myslitel*. Praha: Univerzita Karlova, Filozofická fakulta, 1952. disertační práce, strojopis. 109 s.
- BAYEROVÁ, Marie. *Studie o Bolzanovi*. Praha: Československá akademie věd, 1976. 91 s.
- BAYEROVÁ, Marie. *Bernard Bolzano. Evropský rozměr jeho filozofického myšlení*. Praha: Filosofía, 1994. 248 s.
- BAŠTA, Jaroslav. K „Pokusu o vlast“ Petra Pitharta. *Svědectví: čtvrtletník pro politiku a kulturu*. 1980, ročník 16, č. 61, s. 190—194.
- BENEŠ, Josef. *Ač zemřeli ještě mluví: medailonky českých katolických vlasteneckých kněží*. Praha: Ústřední církevní nakladatelství, 1964.
- BERKA, Karel. K současnému stavu bolzanovského bádání. *Filozofický časopis*. 1976, ročník 24, č. 5, s. 779—786.
- BERKA, Karel. *Bernard Bolzano*. Praha: Horizont, 1981. 133 s.
- BRABEC-VOJKOVSKÝ, Ladislav. Duchovní profil Bernarda Bolzana. *Studie*. 1981, ročník 4—5, č. 76—77, s. 315—342.
- CACHOVÁ, Dagmar. Nad dvěma sborníky proti revizionismu. *Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity*. G, Řada sociálněvědná. 1959, ročník 8, č. G3, s. 114—116.
- CETL, Jiří. Filosofie v dějinách českého národa [recenze]. *Filozofický časopis*. 1959, ročník 7, č. 2, s. 224—235.
- ČERNÝ, Jiří. Předmluva. K filozofickým názorům Bernarda Bolzana. In: Bernard BOLZANO, Jiří ČERNÝ a Jaromír LOUŽIL, editoři. *Bernard Bolzano. Výbor z filozofických spisů*. Praha: Svoboda, 1981. s. 7—43.
- ČERNÝ, Václav. K problematice Charty a o jednom čísle Svědectví. *Svědectví: čtvrtletník pro politiku a kulturu*. 1980, ročník 15, č. 60, s. 796—799.
- ČERNÝ, Václav. Člověk, kultura, národ, jazyk, Charta. *Studie*. 1981, ročník 4—5, č. 76—77, s. 407—412.
- ČERVINKOVÁ-RIEGROVÁ, Marie. *Bernard Bolzano*. Mladá Vožice: Městský úřad Mladá Vožice, 2001. 63 s., poznámkami a doprovodnou studií opatřil Robert Sak.
- DUBSKÝ, Ivan. Hegel a Československo. *Filozofický časopis*. 1964, ročník 12, č. 4, s. 453—468.
- DYNNIK, Michail Alexandrovič, Michail Trifonovič JOVČUK, Bonifác Michailovič KEDROV, Mark Borisovič MITIN a O. V. TRACHENBERG. *Dějiny filosofie. 2*. Praha: Státní nakladatelství politické literatury, 1961. 623 s.
- ERHART, Rudolf, Jindřich MALLOTA, Ingeborg MENSCHIK, Kristian DITTRICH-KAHL a Manfred RIEDL, eds. *Češi a Němci – 150 let po Bolzanovi*. Praha: Prago-Media-News, 1998. 250 s.
- HANZAL, Josef. Nové příspěvky k dílu Bernarda Bolzana. *Acta Universitatis Carolinae, Historia Universitatis Carolinae Pragensis*. 1968, ročník 9, s. 98—99.
- HAVEL, Václav. *Moc bezmocných a jiné eseje*. Praha: Knihovna Václava Havla, 2012. 330 s.
- HEIDLER, Alexander. Ekumenický pohled na české duchovní dějiny. *Studie*. 1972, č. 29, s. 620—626.
- HORÁČEK, Cyrill. Bolzanův „Nejlepší stát“. Příspěvek k literatuře sociálních utopií. *Sborník věd právních a státních*. 1907, r. 7, s. 396—426.
- HUSSERL, Edmund. *Logická zkoumání I: Prolegomena k čisté logice*. Praha: Oikoymenh, 2009. 234 s., přeložili Kristina Simona Montagová a Filip Karfík.
- CHARTA77. Právo na dějiny. Dokument Charty 77 č. 11/84. *Studie*. 1984, ročník 3—4, č. 93—94, s. 299—307.

- JARNÍK, Vojtěch. O funkci Bolzanově. *Časopis pro pěstování matematiky a fyziky*. 1922, ročník 51, č. 4, s. 248—264.
- JARNÍK, Vojtěch a Štefan SCHWABIK. Skončil jubilejní rok Bernarda Bolzana. *Časopis pro pěstování matematiky*. 1982, ročník 107, č. 2, s. 192—202.
- JAŠEK, Martin. Poznámky překladatelovy. Doplňky. Doklady. In: BOLZANO Bernard. *O nejlepším státě*. Plzeň: Martin Jašek, 1934. s. 243—346.
- JAŠEK, Martin. [Předmluva překladatelova]. In: BOLZANO Bernard. *O Nejlepším státě*. Plzeň: Martin Jašek, 1934. s. [I]—XLI.
- JAŠEK, Martin. Funkce Bolzanova. *Časopis pro pěstování matematiky a fyziky*. 1922, ročník 51, č. 2, s. 69—76.
- JEDNOTA ČESKÝCH MATEMATIKŮ A FYZIKŮ. *Bernard Bolzano – Konference českých matematiků: 9—11. února 1981 Zvíkovské podhradí*. Praha: Jednota českých matematiků a fyziků, 1981. 47 s.
- JEŘÁBEK, Dušan. Církevně reformní snahy v osvěcenských Čechách. *Sborník prací Filosofické fakulty brněnské univerzity*, řada D. 1968, ročník 17, č. 15, s. 123—135.
- KAŇÁK, Miloslav. *Z dějin reformního úsilí českého duchovenstva (dějinná zkratka let 1800—1920)*. Praha: Blahoslav, 1951. 112 s.
- KAŇÁK, Miloslav a Alena KAŇÁKOVÁ. Okovy věčného mlčení. B. Bolzano a jeho zápas s feudální a církevní reakcí. In: *Zářící odkazy*. Praha: Blahoslav, 1962. s. 20—27. 88 s.
- KOHÁK, Erazim. [Dopis redakci]. *Svědectví: čtvrtletník pro politiku a kulturu*. 1980, ročník 16, č. 61, s. 204—[208].
- KOLMAN, Arnošt. *Bernard Bolzano*. Praha: Státní nakladatelství politické literatury, 1958. 225 s.
- KOLMAN, Arnošt. Matematicko-logická stránka Bolzanovy filosofie. In: Jiřina POPELOVÁ-OTÁHALOVÁ a Karel KOSÍK, editoři. *Filosofie v dějinách českého národa: Protokol celostátní konference o dějinách české filosofie v Liblicích ve dnech 14.—17. dubna 1958*. Praha: Československá akademie věd, 1958. s. 124—134.
- KOLMAN, Arnošt. Materiální podstata rozporu a její odraz v myšlení. *Filozofický časopis*. 1959, ročník 7, č. 3, s. 381—391.
- KOSÍK, Karel. Dějiny filosofie jako filosofie. In: Jiřina POPELOVÁ-OTÁHALOVÁ a Karel KOSÍK, editoři. *Filosofie v dějinách českého národa: Protokol celostátní konference o dějinách české filosofie v Liblicích ve dnech 14.—17. dubna 1958*. Praha: Československá akademie věd, 1958. s. 9—24.
- KRAUSE, Andrej. Poznámky k „Přirozené dogmatice“ Bernarda Bolzana. *Filozofický časopis*. 1999, ročník 47, č. 6, s. 915—933.
- KUSÝ, Miroslav. Charta 77 a reálný socialismus. *Svědectví: čtvrtletník pro politiku a kulturu*. 1979, ročník 14, č. 59, s. 423—443.
- KUČERA, Karel. O výklad našich nejnovějších dějin. In: Miloš HAVELKA, editor. *Spor o smysl českých dějin 2. 1938—1989. Posuny a akcenty české otázky*. Praha: Torst, 2006. s. 470—481.
- LEVORA, Josef. Bernard Bolzano. *Vesmír*. 1954, ročník 33, s. 344—346.
- LEVORA, Josef. Bernard Bolzano a Královská česká společnost nauk. In: Jiří BERAN, editor. *Akademiku Václavu Vojtíškově k 75. narozeninám*. Praha: Československá akademie věd, 1958. s. 69—89.
- LOCHMAN, Jan Milíč. *Náboženské myšlení českého obrození: Kořeny a počátky*. Praha: Komenského evangelická fakulta bohoslovecká, 1952. 378 s.
- LOCHMAN, Jan Milíč. *Duchovní odkaz obrození. Dobrovský, Bolzano, Kollár, Palacký. Náboženské profily*. Praha: Kalich, 1964. 350 s.
- LOUŽIL, Jaromír. *Bernard Bolzano*. Praha: Melantrich, 1978. 404 s.
- LOUŽIL, Jaromír. Neznámá exhorta Bernarda Bolzana „O lásce k vlasti a mateřskému jazyku“. *Strahovská knihovna*. 1983, ročník 18/19, s. 223—243.
- LOUŽIL, Jaromír. Bernard Bolzano a jazyk (Předneseno 22 dubna 1987.). *Sborník Kruhu přátel českého jazyka*. 1988, s. 60—66.
- LOUŽIL, Jaromír. Bernard Bolzano – apologet, nebo kacír?. *Filozofický časopis*. 1998, ročník 46, č. 6, s. 895—914.
- LOUŽIL, Jaromír, Franz OLBERT a Petr PROUZA, eds. *Češi a Němci. Nová naděje*. Praha: Nadace Bernarda Bolzana, 1992. 264 s.

- LÁŠEK, Jan Blahoslav. Bernard Bolzano a jeho místo v reformním hnutí českého katolického duchovenstva v 19. století. *Theologická revue církve československé husitské*. 1979, ročník 12, s. 137—142, 176—182.
- LÁŠEK, Jan Blahoslav. O Bernardu Bolzanovi. *Český zápas*. 1981, ročník 28 (19. 7. 1981), s. 1 a 4.
- MACHOVEC, Milan. Problematika dějin české filosofie. In: Jiřina POPELOVÁ-OTÁHALOVÁ a Karel KOSÍK, editoři. *Filosofie v dějinách českého národa: Protokol celostátní konference o dějinách české filosofie v Liblicích ve dnech 14.—17. dubna 1958*. Praha: Československá akademie věd, 1958. s. 25—37.
- MASARYK, Tomáš Garrigue. *Základové konkrétní logiky. Třídění a soustava věd*. Burík & Kohout, 1885. 200 s.
- MASARYK, Tomáš Garrigue. *Česká otázka: snahy a tužby národního obrození*. Praha: Čas, 1895. 246 s.
- MIŠKOVSKÁ, Věra Tatjana. Bolzano ve filosofii výchovy své doby. *Náboženská revue*. 1954, ročník 25, s. 70—76.
- MLYNÁŘIK, Ján (alias Danubius). [Dopis redakci]. *Svědectví: čtvrtletník pro politiku a kulturu*. 1977, ročník 14, č. 54, s. 325—327.
- MLYNÁŘIK, Ján (alias Danubius). Tézy o vysídlení československých Nemcov. *Svědectví: čtvrtletník pro politiku a kulturu*. 1978, ročník 15, č. 57, s. 105—122.
- MLYNÁŘ, Zdeněk. [Dopis redakci]. *Svědectví: čtvrtletník pro politiku a kulturu*. 1979, ročník 15, č. 58, s. 396—397.
- NEUWIRTH, Vladimír. Víra a základy křesťanské kultury (K duchovnímu vývoji Čech od baroka k dnešku). *Studie*. 1970, č. 22, s. 152—175.
- NOVOTNÝ, Jan. Dvě obrozenská pojetí národa, vlasti a vlastenectví (Bernard Bolzano - Josef Jungmann). In: Radomír POSPÍŠIL, editor. *K 200. výročí narození Bernarda Bolzana*. Praha: Památník národního písemnictví, 1985. s. 15—20.
- NOVÝ, Luboš. *Logika Barnarda Bolzana*. Praha: Univerzita Karlova, Přírodovědecká fakulta, 1952. disertační práce, strojopis. 155 s.
- NOVÝ, Luboš, ed. *Dějiny exaktních věd v českých zemích do konce 19. století*. Praha: Nakladatelství ČSAV, 1961. 431 s.
- NOVÝ, Luboš, ed. *Bernard Bolzano (1781—1848): bicentenary: Impact of Bolzano's epoch on the development of science*. Praha: Československá akademie věd, 1981. Acta historiae rerum naturalium nec non technicarum, special issue 13, 632 s.
- OTÁHAL, Milan. Několik poznámek k problematice Bernarda Bolzana a českého národního obrození a na okraj repliky prof. V. Černého. *Svědectví: čtvrtletník pro politiku a kulturu*. 1980, ročník 16, č. 61, s. 187—190.
- PALOUŠ, Radim. K Bolzanovu významu v duchovním vývoji a v národním povědomí. *Studie* 1981, ročník 4—5, č. 76—77, s. 343—374.
- PALOUŠ, Radim. Bolzano v lidové paměti. *Studie*. 1981, ročník 4—5, č. 76—77, s. 391—395.
- PALOUŠ, Radim. K Bolzanovu významu v duchovním vývoji a v národním povědomí. In: *Česká zkušenost. Příspěvek k dějinám české filosofie: o Komenského škole stáří, o Bolzanově významu v našem duchovním vývoji a o Masarykově filosofickém mládí – se závěrečným odkazem k Patočkově*. 2. vyd. Praha: Academia, 1994. s. 67—102.
- PATOČKA, Jan. Bernard Bolzano. In: Robert KALIVODA a Josef ZUMR, editoři. *Antologie z dějin československé filosofie, díl 1*. Praha: Československá akademie věd, 1963. s. 365—373., Patočkovo autorství v knize neuvedeno.
- PATOČKA, Jan. Vznik ČSR a idea dnešní doby. *Nové knihy*. 1968, č. 44, s. 1.
- PATOČKA, Jan. Filosofie českých dějin. *Sociologický časopis*. 1969, ročník 5, s. 457—471.
- PATOČKA, Jan. *O smysl dneška: Devět kapitol o problémech světových i českých*. Londýn: Rozmluvy, 1987. 153 s.
- PATOČKA, Jan. *Náš národní program*. Praha: Československá akademie věd a Evropský kulturní klub, 1990. 71 s.
- PATOČKA, Jan. Současný český bolzanovský výzkum. In: Jan PATOČKA, Karel PALEK a Ivan CHVATÍK, editoři. *Češi II: Soubor textů k českému myšlení a českým dějinám*. Praha: Oikoy-menh, 2006. s. 146—153.
- PATOČKA, Jan. *Fenomenologické spisy I.: Přirozený svět. Texty z let 1931—1949*. Praha: Oikoy-menh, 2008. 471 s.

- PATOČKA, Jan, Karel PALEK a Ivan CHVATÍK, eds. Češi II: Soubor textů k českému myšlení a českým dějinám. Praha: Oikoymenth, 2006. 517 s.
- PAVLÍKOVÁ, Marie. Zahraniční bolzanovské studie. *Filozofický časopis*. 1968, ročník 16, č. 1, s. 149—154.
- PAVLÍKOVÁ, Marie. Vztah Josefa Jungmanna k Bernardu Bolzanovi a jeho žákům. *Literární archiv. Sborník Památníku národního písemnictví*. 1974, ročník 8/9, s. 79—100.
- PAVLÍKOVÁ, Marie. Působení Bernarda Bolzana na pražské univerzitě. *Zprávy archivu Univerzity Karlovy*. 1980, ročník 3, s. 5—43.
- PAVLÍKOVÁ, Marie. Humanist, Wissenschaftler und Denker. Zur zweihundertsten Wiederkehr des Geburtstages von Bernard Bolzano. *Neue Prager Presse*. 1981, ročník 1 (2. 10. 1981), s. 5.
- PAVLÍKOVÁ, Marie. *Bolzanovo působení na pražské univerzitě*. Praha: Univerzita Karlova, 1985. 144 s.
- PETR, Karel. Vorrede. In: BOLZANO Bernard. *Bernard Bolzano's Schriften. Band I.: Functionlehre*. Královská česká společnost nauk, 1930. s. VII—XVI.
- PEŠKOVÁ, Jaroslava. Bernard Bolzano. In: *Utopický socialismus v Čechách*. Praha: Svobodné slovo, 1965. s. 84—93.
- PITHART, Petr. Pokus o vlast: Bolzano, Rádl, Patočka a my v roce 1979. *Svědectví: čtvrtletník pro politiku a kulturu*. 1979, ročník 14, č. 59, s. 445—464.
- PITHART, Petr, Petr PŘÍHODA a Milan OTÁHAL. *Podíven – Češi v dějinách nové doby (Pokus o zrcadlo)*. Praha: Rozmluvy, 1991. 690 s.
- POLANSKÝ, Václav. Rizika „Pokusů o vlast“. *Listy: Časopis československé socialistické opozice*. 1980, ročník 10, č. 2, s. 30—34.
- POPELOVÁ, Jiřina. Bolzanovo pojetí češství. *Filozofický časopis*. 1981, ročník 29, č. 6, s. 910—917.
- POPELOVÁ-OTÁHALOVÁ, Jiřina a Karel KOSÍK, eds. *Filosofie v dějinách českého národa: Protokol celostátní konference o dějinách české filosofie v Liblicích ve dnech 14.—17. dubna 1958*. Praha: Československá akademie věd, 1958. 321 s.
- POSPÍŠIL, Radomír, ed. *Literární archiv: Sborník Památníku národního písemnictví*, r. 16: K 200. výročí narození Bernarda Bolzana. Praha: Památník národního písemnictví, 1985. 195 s.
- PREISNER, Rio. Opožděná odpověď rozhněvanému jakobínu. *Studie*. 1974, č. 39, s. 215—226.
- PREISNER, Rio. Na téma Bolzano. *Studie*. 1981, ročník 4—5, č. 76—77, s. 384—391.
- PŘÍHODA, Petr (alias Jan Příbram). Příběhy s nedobрым koncem. *Svědectví: čtvrtletník pro politiku a kulturu*. 1978, ročník 14, č. 55, s. 371—395.
- RICHTER, Stanislav. *Bernard Bolzano v duchovním dění českého osvícenství*. Praha: Univerzita Karlova, Filozofická fakulta, 1952. disertační práce, strojopis. 193 s.
- RYCHLÍK, Karel. *Theorie reálných čísel v Bolzanově rukopisné pozůstalosti*. *Časopis pro pěstování matematiky*. 1957.
- RYCHLÍK, Karel. Úvahy z logiky v Bolzanově rukopisné pozůstalosti. *Časopis pro pěstování matematiky*. 1958, ročník 83, s. 230—234.
- RYCHLÍK, Karel. *Theorie der reellen Zahlen im [!] Bolzanos handschriftlichen [!] Nachlasse*. Praha: Československá akademie věd, 1961.
- ŘEZANINA, Dušan. Bolzaniana: K Bolzanovu výročí o známém i opomíjeném. *Přehled: informační občasník středočeské SKD PIT*. 1981, č. 2, 3, 4, s. 44—55, 29—60, A—DD.
- SCHREIBER, Hugo. Bolzanův jubilejní rok. *Večerní Praha: List všech Pražanů*. 1981, ročník 96 (19. 5. 1981), s. 6.
- SCHWABIK, Štefan. *Matematik Bernard Bolzano. Vesmír*. 1981, ročník 60, č. 10, s. 293—296.
- SCHWARZ, Hermann Amandus. Hermann Amandus Schwarz an Georg Cantor [Dopis Georg Cantorovi z 1. 4. 1870]. In: Herbert MESCHKOWSKI, editor. *Probleme des Unendlichen. Werk und Leben Georg Cantors*. Braunschweig: Vieweg & Teubner Verlag, 1967.
- SEIDLEROVÁ, Irena. *Bolzanův názor na společnost*. Praha: Univerzita Karlova, Přírodovědecká fakulta, 1952. disertační práce, strojopis. 187 s.
- SEIDLEROVÁ, Irena. *Politické a sociální názory Bernarda Bolzana*. *Časopis pro pěstování matematiky*. 1956, ročník 81, č. 4, s. 388—390.
- SEIDLEROVÁ, Irena. *Politické a sociální názory Bernarda Bolzana*. Praha: Univerzita Karlova, 1956. kandidátská práce (CSc.), strojopis. 424 s.
- SEIDLEROVÁ, Irena. *Z Bolzanovy korespondence*. *Český časopis historický*. 1957, ročník 5, s. 571—573.

- SEIDLEROVÁ, Irena. Fysikální práce Bernarda Bolzana. Předběžné sdělení. *Zprávy Komise pro dějiny přírodních, lékařských a technických věd ČSAV*. 1960, ročník 2, s. 14—16.
- SEIDLEROVÁ, Irena. Hlava IV. Vytváření předpokladů širšího vědeckého rozvoje. In: Luboš NOVÝ, editor. *Dějiny exaktních věd v českých zemích do konce 19. století*. Praha: Nakladatelství ČSAV, 1961. s. 169—195.
- SEIDLEROVÁ, Irena. Jště několik poznámek o Bolzanově vztahu k českému vědeckému prostředí. *Zprávy Komise pro dějiny přírodních, lékařských a technických věd ČSAV*. 1962, ročník 11, s. 42—45.
- SEIDLEROVÁ, Irena. Poznámka k otázce styků mezi Bolzanem a Cauchym. *Zprávy Komise pro dějiny přírodních, lékařských a technických věd ČSAV*. 1962, ročník 12, s. 30—31.
- SEIDLEROVÁ, Irena. *Politické a sociální názory Bernarda Bolzana*. Praha: Nakladatelství ČSAV, 1963. 207 s.
- SKALICKÝ, Karel. Katolická filosofie a teologie zvláště tomistická v české společnosti IX. [sic] a XX. století. *Studie*. 1974, č. 40, s. 258—274.
- SKALICKÝ, Karel. Bernard Bolzano: od logiky k teologii. *Listy: Dvuměsíčník pro kulturu a dialog*. 2006, ročník 2006, č. 6.
- SMOLKA, Josef. *Poznámky k filosofii Bernarda Bolzana*. Praha: Univerzita Karlova, Přírodovědecká fakulta, 1952. disertační práce, strojopis. 158 s.
- SOJÁK, Vladimír. *Bernard Bolzano*. Praha: Orbis, 1948. 30 s.
- SPOLEČNOST BERNARDA BOLZANA. *O nás* [online]. [vid. 18. 6. 2017]. Dostupné na <http://www.bernardbolzano.cz/o-nas/>.
- STUDNIČKA, František Josef. [Předmluva překladatele]. In: BOLZANO Bernard. *Ryze analytický důkaz poučky, že mezi dvěma hodnotami, jež poskytují opačně označené výsledky, leží nejméně jeden kořen rovnice*. Praha: Jednota českých matematiků, 1881. s. 1—[4]. 39 s.
- SVOBODA, Karel. *Bolzanova estetika*. Rozpravy Československé akademie věd. 1954, ročník 64, s. 1—26.
- SVOBODA, Ludvík. Předmluva. In: BOLZANO Bernard. *O nejlepším státě: neboli Myšlenky kohosi, jenž lidstvo miloval, o nejučelnějším zařízení společnosti občanské*. Praha: Melantrich, 1949. s. 11—19.
- SVÁTEK, Josef. *Pocta Bernardu Bolzanovi*. Mladá fronta. 1981, ročník 37 (22. 5. 1981), s. 7.
- ŠEDIVÝ, Jaroslav a Jaroslav FOLTA. *Světónázorové problémy matematiky. I. Kapitoly z historie matematiky do počátku našeho letopočtu*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1983. 200 s.
- TRLIFAJOVÁ, Kateřina, ed. *Osamělý myslitel Bernard Bolzano*. Praha: Filosofia, 2006. 228 s.
- TROJANOVÁ, Helena. Milý Petře Pithartel!. *Svědectví: čtvrtletník pro politiku a kulturu*. 1980, ročník 15, č. 61, s. 196—198.
- TULACHOVÁ, Marie, ed. *Disertace pražské university. Díl 1, 1882—1953*. Praha: Univerzita Karlova, 1965. 479 s.
- TVRDÝ, Milan. Ze života JČMF. *Pokroky matematiky, fyziky a astronomie*. 1981, ročník 26, č. 6, s. 351—355.
- VESELÝ, František. Život a dílo B. Bolzana. *Matematika ve škole: Časopis pro metodiku matematiky*. 1956, ročník 6, č. 8, s. 449—464.
- VESELÝ, František. Život Bernarda Bolzana a jeho matematicko-přírodovědecké práce. *Pokroky matematiky, fyziky a astronomie*. 1957, ročník 2, č. 1, 2, s. 119—127, 234—243.
- VEVERKOVÁ, Kamila. Etické otázky vědy v díle Bernarda Bolzana a některých jeho žáků. *Theologická revue*. 2008, ročník 79, č. 3—4, s. 424—439.
- VEVERKOVÁ, Kamila. Význam nového bádání o Bolzanovi a jeho kruhu. *Theologická revue*. 2015, ročník 86, č. 1, s. 19—35.
- VEČERKA, Kazimír. Poznámka k Bolzanovu pojetí množiny. *Zprávy Komise pro dějiny přírodních, lékařských a technických věd ČSAV*, sv. 10. 1962, s. 37—38.
- VEČERKA, Kazimír. Bernard Bolzano, Anti-Euklid. *Sborník pro dějiny přírodních věd a techniky / Acta historiae naturalium nec non technicarum*, sv. 11. 1967, s. 203—215.
- VLČEK, Emanuel. Jak vypadal Bernard Bolzano. *Lidová demokracie*. 1981, ročník 37, č. 7 (8. 1. 1981).
- VOPĚNKA, Petr. Nekonečno, množiny a možnost v Bolzanově pojetí. In: JEDNOTA ČESKÝCH MATEMATIKŮ A FYZIKŮ. *Bernard Bolzano – Konference českých matematiků: 9—11. února 1981 Zvíkovské podhradí*. Praha: Jednota českých matematiků a fyziků, 1981. s. 28—47.

- VOPĚNKA, Petr. *Horizonty nekonečna: Matematický pohled na svět*. Břeclav: Moraviapress, 2004. 168 s.
- VOPĚNKA, Petr. *Vyprávění o kráse novobaročské matematiky*. Praha: Práh, 2004. 820 s.
- VOPĚNKA, Petr. *Nová infinitní matematika*, Praha: Karolinum, 2014—2015. 5 sv.
- VOTRUBEC, Ctibor. Do Bolzanova roklí. K 200. výročí narození. Český zápas. 1981, ročník 61 (15. 2. 1981), s. 1—2.
- VOZKA, Jaroslav. Bernard Bolzano. *První moderní socialista v Čechách*. Praha: Dělnická akademie, 1937. 28 s.
- WINTER, Eduard. *Bernard Bolzano a jeho kruh*. Brno: Spolek katolických akademiků Moravan, 1935. 231 s., přeložil Arne Novák, poznámkami opatřil Zdeněk Kalista.
- WINTER, Eduard. *Tisíc let duchovního zápasu*. Praha: Ladislav Kuncíř, 1940. 301 s.
- WINTER, Eduard. Josefismus a jeho dějiny. Praha: Jelínek, 1945. 383 s., přeložil Vladimír Soják.
- WINTER, Eduard. *Leben und geistige Entwicklung des Sozialethikers und Mathematikers Bernard Bolzano, 1781—1848*. Halle: Niemeyer, 1949. 97 s.
- ZELENÝ, Václav. *Život Josefa Jungmanna*. Novočeská bibliothéka. 1873, ročník 20, s. 332—333.
- ZICH, Otakar. První marxistická monografie o Bolzanovi [recenze]. *Filosofický časopis*. 1959, ročník 7, č. 2, s. 217—223.

Sekundární literatura

Tištěné zdroje

- BALÍK, Stanislav a HANUŠ. *Katolická církev v Československu 1945—1989*. Praha: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2013. 399 s.
- BERG, Jan, Edgar MORSCHER a Anneliese MÜLLER. *Bolzano-Gesamtbibliographie: 1804—1999*. Stuttgart-Bad Cannstatt: Frommann Holzboog Verlag, 2016. 443 s.
- ČERNÝ, Václav. *Paměti III. (1945—1972)*. Brno: Atlantis, 1992. 672 s.
- GADAMER, Hans-Georg. *Pravda a metoda I: nárys filosofické hermeneutiky*. Praha: Triáda, 2010. 415 s., přeložil David Mik.
- HAVELKA, Miloš. *Spor o smysl českých dějin 2. 1938—1989. Posuny a akcenty české otázky*. Praha: Torst, 2006. 723 s.
- HORSKÝ, Jan. *Dějepisectví mezi vědou a vyprávěním: Úvahy o povaze, postupech a mezích historické vědy*. Praha: Argo, 2009. 339 s.
- JEŠTĚDSKÝ, Jan, ed. *Polylog: za obzorem postmoderního relativismu*. Jilemnice: Klub přátel socio-somie, 2014. 207 s.
- KOLMAN, Arnošt. *Zaslepená generace: Paměti starého bolševika*. Brno: Host, 2005. 426 s.
- MACEK, Petr. Nástin veřejného působení Metoděje Habáně v šedesátých letech 20. století. *Theologica*. 2016, ročník 6, č. 2, s. 153—170.
- MORÉE, Peter a Jiří PIŠKULA. „Nejpkrokovější církevní pracovník“. *Protestantské církve a Josef Lukl Hromádka v letech 1945—1969*. Benešov: EMAN, 2015. 399 s.
- NĚMEC, Jiří. *Eduard Winter v německém dějepiscetví v protektorátu: Biografická studie o kariéře, přizpůsobení a politické podřízenosti historiografie*. Brno: Masarykova univerzita v Brně, 2007. disertační práce.
- NĚMEC, Jiří a David SOUČEK, eds. *Jan Patočka. Bibliografie 1928—1996*. Praha: Oikoymenh, 1997. 303 s.
- NÜNNING, Angsgar, Jiří TRÁVNÍČEK a Jiří HOLÝ. *Lexikon teorie literatury a kultury: Koncepce, osobnosti, základní pojmy*. Brno: Host, 2006. 911 s.
- PAUZA, Miroslav. Bernard Bolzano jako objekt zkoumání českých teoretiků. *Filosofický časopis*. 2002, ročník 50, č. 6, s. 933—941.
- PETRBOK, Václav, Tatána PETRASOVÁ a Pavla MACHALÍKOVÁ, eds. *Neviditelná loajalita? Rakušané, Němci, Češi v české kultuře 19. století: sborník příspěvků z 35. ročníku symposia k problematice 19. století: Plzeň, 26.—28. února 2015*. Praha: Academia, 2016. 355 s.
- PUTNA, Martin C. *Česká katolická literatura v evropském kontextu 1848—1918*. Praha: Torst, 1998. 801 s.

- PUTNA, Martin C. *Česká katolická literatura v kontextech: 1918—1945*. Praha: Torst, 2010. 1390 s.
- PUTNA, Martin C. *Václav Havel: duchovní portrét v rámu české kultury 20. století*. Praha: Knihovna Václava Havla, 2011. 383 s.
- ŘÍMSKOKATOLICKÁ CÍRKEV. *Katechismus katolické církve*. Praha: Zvon, 1995.
- SEDLÁK, Jiří. Sto let od narození A. Kolmana. *Filosofický časopis*. 1992, ročník 40, č. 4, s. 710—711.
- SOCHOR, Antonín. Petr Vopěnka (*16. 5. 1935). *Pokroky matematiky, fyziky a astronomie*. 2000, ročník 45, č. 2, s. 125—134.

Elektronické zdroje

- BEČVÁŘ, Jindřich. *Podněty pro rozvoj historie matematiky* [online]. [vid. 17. 6. 2017]. Dostupné na <https://www.fd.cvut.cz/personal/becvamar/konference/Cast%202.pdf>. Podklady k přednáškám.
- GABRIEL, Jiří, Josef KROB, Helena PAVLINCOVÁ a Jan ZOUHAR, eds. *Slovník českých filosofů*. [online]. [vid. 17. 6. 2017]. Dostupné na <http://www.phil.muni.cz/fil/scf/komplet/>.
- HISTORICKÝ ÚSTAV AV ČR. *Generální heslář Biografického slovníku českých zemí* [online]. [vid. 17. 6. 2017]. Dostupné na <http://biography.hiu.cas.cz>.
- HISTORICKÝ ÚSTAV AV ČR. *Bibliografie dějin Českých zemí* [online]. [vid. 17. 6. 2017]. Dostupné na <http://biblio.hiu.cas.cz/>.
- OBEC PŘEKLADATELŮ. *Bibliografický soupis českého uměleckého překladu* [online]. [vid. 17. 6. 2017]. Dostupné na <http://databaze.obecprekladatelu.cz/>.
- PŘIBÁŇ, Michal, ed. *Slovník české literatury po roce 1945* [online]. [vid. 17. 6. 2017]. Dostupné na <http://www.slovníkceskeliteratury.cz/>.
- PŘÍSPĚVATELÉ WIKIPEDIE. *Wikipedia: Otevřená encyklopedie* [online]. [vid. 17. 6. 2017]. Dostupné na <https://www.wikipedia.org/>.
- ŠIKLOVÁ, Jiřina. *Šedá zóna Jiřiny Šiklové* [online]. [vid. 17. 6. 2017]. Dostupné na <https://www.novinky.cz/kultura/43752-seda-zona-jiriny-siklove.html>. Novinky.cz, 17. 11. 2004.

Jmenný rejstřík

- Adamusová-Sýkorová Olga 64
Baar Jindřich Šimon 74
Balbín Bohuslav 136
Bartůněk Václav 97
Bašta Jaroslav 134, 139
Bayerová Marie 33–34, 113–114, 117, 120, 144
Bečvář Jaroslav 128
Bečvářová Martina 128
Benda Václav 127
Beněš Josef 97
Berg Jan 30, 111, 120, 156
Bergmann Schmucl Hugo 44, 152
Berka Karel 30–32, 37, 113–114, 119–120, 122, 128, 144
Bláha Vojtěch 68, 152
Borovský Karel Havlíček 32, 38, 61, 85, 135
Brabec Ladislav 140
Brentano Franz 32, 34, 42, 53, 83
Brežněv Leonid Iljič 31, 88, 119, 153
Bukovský Lev 126
Cabet Étienne 52
Cachová Dagmar 80
Cantor Georg 40, 42
Cetl Jiří 80
Čáda František 32
Černý Jiří 33
Černý Václav 87, 89, 134–138, 142
Červinková-Riegrová Marie 39, 117
Dittrich František 32
Dobrovský Josef 49, 72, 98, 111
Dolanský Jaromír 93
Dubský Ivan 102
Durdík Josef 39
Engels Friedrich 54, 71–72
Exner Franz Friedrich 46
Farský Karel 74, 124
Fesl Michael Josef 32, 37–38, 50, 68, 73
Folta Jaroslav 95, 113, 120, 128
František I. 49
Frege Gottlob 83
Frei Václav 96
Frint Jakub 45
Gadamer Hans Georg 27
Gottwald Klement 79
Habáň Metoděj 96
Hájek Petr 126
Hankel Hermann 40, 45
Hanzal Josef 111
Havel Václav 130
Havelka Miloš 110
Hegel Georg Wilhelm Friedrich 49, 105, 142
Helfert Joseph Alexander Freiherr von 44, 152
Hendrych Jiří 93
Herder Johann Gottfried 105, 107
Hoffmann Josef 37
Horáček Cyril 44, 51–52, 60, 68, 152
Horský Jan 19
Hurdálek Josef František 38, 97
Hus Jan 79
Husserl Edmund 30, 32, 34, 42–43, 82–83, 102, 142, 152
Chelčický Petr 79
Chleborád František Ladislav 54
Jan Pavel II. 125
Janouch František 87–88
Jarník Vojtěch 32, 45
Jašek Martin 32, 45, 50–55, 59–60, 68, 113
Jedlička Otakar 39
Jeřábek Dušan 111
Jungmann Josef 38, 74, 90, 101, 104–107, 109, 113, 132, 135–137, 141–142, 144, 146
Kalista Zdeněk 29, 69, 100, 104, 109
Kaňák Miloslav 59, 70–72, 97, 113, 123–124, 154
Kaňáková Alena 97
Kant Immanuel 37, 49, 83, 92
Klácel František Matouš 74
Kohák Erazim 131, 134
Kollár Ján 101, 107
Kolman Arnošt 30–31, 64–65, 77, 79, 86, 88–93, 95, 113, 118–119, 122, 150, 153–154
Komenský Jan Amos 79, 85
Kosík Karel 23, 78–80, 88, 93
Kowalenski Arnold 50
Kozák Jan Blahoslav 64
Král Josef 79
Kristus Ježíš 71
Křivský Pavel 31, 113, 118, 144
Kusý Miroslav 133
Květ František Bolemír 32–33
Lášek Jan Blahoslav 50, 116, 123–125, 143
Lenin Vladimír Iljič 122
Levora Josef 75
Lobačevskij Nikolaj Ivanovič 91
Lochman Jan Milíč 31, 50, 74–75, 97–101, 113, 143, 154
Loužil Jaromír 30–31, 68, 113–114, 117–119, 122–123, 144–145, 152
Machovec Milan 79–80, 88
Marek Jaroslav 110
Marx Karl 54, 71–72, 122
Masaryk Tomáš Garrigue 43, 46, 85, 101, 108, 134, 141–142
Mašlan František 44
Materna Pavel 32
Miškovská Vlasta Tatjana 75

- Mlynárik Ján (alias Danubius) 130–131, 134
 Náhlovský František 73, 97
 Natorp Paul 33
 Nejedlý Zdeněk 79, 119, 147
 Němec Jiří 96
 Neruda Jan 39
 Novotný Antonín 88, 93
 Novotný Jan 144
 Nový Luboš 64–66, 95, 120, 128
 Otáhal Milan 120, 134, 136, 138, 146, 148
 Palacký František 38, 105, 108, 141
 Palouš Radim 116, 120, 128, 141, 148
 Patočka Jan 26, 29, 31, 33, 42, 58, 65, 76–77,
 81–86, 88, 90, 92–93, 101–111, 113–114,
 116–118, 120, 122, 131–137, 141–142, 144,
 148, 151–153, 155
 Pauza Miroslav 32–34
 Pavel sv. (apoštol) 71
 Pavlíková Marie 31, 111, 113, 118, 144
 Pešková Jaroslava 94, 102
 Petr Alois 66
 Petr Karel 32, 45–46
 Pfaff Ivan 110
 Píthart Petr 58, 116, 120, 129, 131–136,
 138–139, 141, 146, 148, 151, 155
 Plojhar Josef 23, 59, 66–67, 97, 113, 143, 154
 Polívka 128
 Popelová-Otáhalová Jiřina 77, 120
 Preisner Rio 97, 110, 116, 134, 142–143
 Příhoda Petr 120, 136, 146, 148
 Příhonský František 32, 37–38, 42, 52, 94
 Rádl Emanuel 101, 108, 133–134, 138, 141
 Rezek Petr 128
 Rieger František Ladislav 37–38
 Rieger Ladislav Ratibor 64, 78
 Riemann Bernhard 45
 Russell Bertrand 83
 Rychlík Karel 75, 96, 113
 Rychlík Karl 32
 Řezanina Dušan 116, 123, 125, 140
 Sabina Karel 54
 Sedláček Josef 43
 Seidlerová Irena 31, 64–66, 68, 77, 79, 94–95,
 113, 117–118, 154
 Schäffle Albert 53
 Schindler Franz Stephan 44, 51, 152
 Schmoller Gustav von 53
 Schneider František 32, 72
 Schrödter Hermann 124
 Schwarz Hermann Amandus 40
 Schwarzenberg František 97, 110
 Skalický Karel 145
 Sladkovský Karel 54
 Smetana Augustin 74
 Smolka Josef 64
 Sochor Antonín 126
 Soják Vladimír 57–59
 Sokol Jan 82, 96
 Sousedík 128
 Spinka Mathew 110
 Stelzer Otto 44
 Stolz Otto 39–40
 Studnička František Josef 39, 41
 Světlá Karolína 39
 Sviták Ivan 110
 Svoboda Karel 75
 Svoboda Ludvík (1903—1977) 57, 59–61, 78
 Šedivý Jaroslav 128
 Šír František 120
 Thun-Hohenstein Lev 38
 Trojanová Helena 134, 139
 Twardovski Kazimierz 42
 Valenta Lubomír 30, 114, 117
 Večerka Kazimír 96
 Veselý František 76
 Veverková Kamila 145
 Vojtěch Jan 57
 Vopěnka Petr 42, 117, 120, 126–128, 145, 148,
 151
 Vozka Jaroslav 54–56
 Vrchlický Jaroslav 39
 Weierstraß Karl 40, 45
 Whitehead Alfred North 83
 Winter Eduard 20–21, 29–30, 37, 47–51, 53,
 55, 57, 62–63, 69, 74, 77, 82, 85, 90, 94,
 98–100, 103, 109, 111, 117, 123–124, 143,
 152, 154, 156
 Zahradník Vincenc 32, 135
 Zeithammer Antonín Otakar 32, 44
 Zich Otakar 64
 Zimmermann Robert 30, 32, 37, 42, 124
 Zouhar Jan 78

Sazba z písem *Latin Modern*
Bogusława L. Jackowski a Janusze M. Nowacki
programem T_EX
Donalda E. Knutha
s využitím formátu pdf_ϵSplain a balíku maker $\text{\textcircled{O}}$ mac
Petra Olšáka.

Vytištěno a svázáno ve studovně
Knihovny společenských věd TGM v Jinonicích
dne 30. června 2017.